

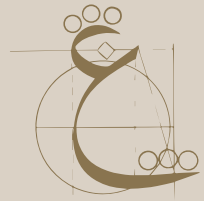
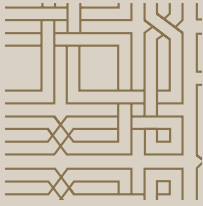

kadim

SAYI / ISSUE 4 · EKİM / OCTOBER 2022

04

kadim

*“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.

kadim

Osmanlı araştırmalarına münhasır, altı ayda bir (Nisan ve Ekim) neşredilen, açık erişimli, çift kör hakem sistemli akademik dergi

Double-blind peer-reviewed open-access academic journal published semiannually (April and October) in the fields of Ottoman Studies

SAYI | ISSUE 4 • EKİM | OCTOBER 2022

İMTİYAZ SAHİBİ | PROPRIETOR

Burhan ÇAĞLAR

SORUMLU YAZI İŐLERİ MÜDÜRÜ | MANAGING EDITOR

Ömer Faruk CAN

İRTİBAT | CONTACT

Kadim • Sakarya Üniversitesi

Esentepe Kampüsü, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, A Blok, Ofis: 113, Serdivan/Sakarya (Turkey) 54050

Telefon | Phone • 00 90 264 295 60 15

İnternet Adresi | Webpage • dergipark.org.tr/kadim • kadim.sakarya.edu.tr

E-posta | E-mail • kadim@sakarya.edu.tr

TASARIM | DESIGN Hasan Hüseyin CAN

BASKI | PRINTED BY

MetinCopyPlus • Artı Dijital & Baskı Merkezi

Türkocağı Cad. 3/A Cağaloğlu/Fatih/İstanbul

BASIM TARİHİ | PRINT DATE • EKİM | OCTOBER 2022

ISSN 2757-9395 • E-ISSN 2757-9476

ÜCRETSİZ | FREE OF CHARGE

Kadim'deki makaleler, [Creative Commons Atınlı-Gayriticari 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) Uluslararası Lisansı ile lisanslanmıştır. Bilimsel araştırmaları kamuya ücretsiz sunmanın bilginin küresel paylaşımını artıracacağı ilkesini benimseyen dergi, tüm içeriğine anında Libre açık erişim sağlamaktadır. Makalelerdeki fikir ve görüşlerin sorumluluğu sadece yazarlarına ait olup Kadim'in görüşlerini yansıtmazlar.

Articles in Kadim are licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 \(CC BY-NC\)](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) International License. Kadim provides immediate Libre open access to its content on the principle that making research freely available to the public supports a greater global exchange of knowledge. Authors are responsible for the content of contributions; thus, opinions expressed in the articles belong to them and do not reflect the opinions or views of Kadim.

“Kadim oldur ki
evvelin kimesne bilmeye”

Dergi Park

EDİTÖR
EDITOR-IN-CHIEF

Arif BİLGİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi

YAYIN KURULU
EDITORIAL BOARD

Necmettin ALKAN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Fatih BOZKURT | Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Büşra ÇAKMAKTAŞ | Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi
M. Talha ÇİÇEK | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Filiz DIĞIROĞLU | Doç. Dr., Marmara Üniversitesi
Selim KARAHASANOĞLU | Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Miraç TOSUN | Dr. Öğr. Üyesi, Karadeniz Teknik Üniversitesi
Kenan YILDIZ | Doç. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

YAZIM VE DİL EDİTÖRLERİ
WRITING AND LANGUAGE
EDITORS

Ömer Faruk CAN | Sakarya Üniversitesi
Burhan ÇAĞLAR | Sakarya Üniversitesi
Burak ÇİTİR | Sakarya Üniversitesi
Mehmet KERİM | Sakarya Üniversitesi
Bünyamin PUNAR | Sakarya Üniversitesi

TÜRKÇE DİL EDİTÖRÜ
TURKISH LANGUAGE EDITOR

Sedat KOCABEY | Sakarya Üniversitesi
Büşranur KOCAER | İbn Haldun Üniversitesi
Muhammed Emir TULUM | Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi

İNGİLİZCE DİL EDİTÖRLERİ
ENGLISH LANGUAGE
EDITORS

Didar Ayşe AKBULUT | Marmara Üniversitesi
İrem GÜNDÜZ-POLAT | Sakarya Üniversitesi
Hâcer KILIÇASLAN | Sakarya Üniversitesi

MİZANPAJ EDİTÖRÜ
LAYOUT EDITOR

Hasan Hüseyin CAN | İslâm Araştırmaları Merkezi (İSAM)

SOSYAL MEDYA EDİTÖRÜ
SOCIAL MEDIA EDITOR

Büşranur BEKMAN | Sakarya Üniversitesi

YAYIN SEKRETERİ
SECRETARIAT

Yusuf İslam YILMAZ | Sivas Cumhuriyet Üniversitesi

DANIŖMA KURULU
ADVISORY BOARD

Houssine ALLOUL | Dr. Öğr. Üyesi, University of Amsterdam
Muhammet Zahit ATÇIL | Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Feridun BİLGİN | Doç. Dr., Mardin Artuklu Üniversitesi
Hüseyin ÇINAR | Prof. Dr., Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Roger DEAL | Doç. Dr., University of South Carolina Aiken
Randi DEGUILHEM | Prof. Dr., Aix-Marseille University
Şefaattin DENİZ | Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi
Ümit EKİN | Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi
Davut HUT | Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Mehmet İNBAŖI | Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi
Kezban ACAR KAPLAN | Prof. Dr., Celal Bayar Üniversitesi
Michalis N. MICHAEL | Dr. Öğr. Üyesi, University of Cyprus
Ali Fuat ÖRENÇ | Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi
Erol ÖZVAR | Prof. Dr., Marmara Üniversitesi
Kazuaki SAWAI | Prof. Dr., Kansai University
Anđelko VLAŖIĆ | Dr. Öğr. Üyesi, University of Osijek
Francesco VIOLANTE | Dr. Öğr. Üyesi, University of Bari Aldo Moro
Sadık YAZAR | Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi
Hale YILMAZ | Doç. Dr., Southern Illinois University
İlhami YURDAKUL | Prof. Dr., Bilecik Ŗeyh Edebalı Üniversitesi

HAKEM LİSTESİ
(ALFABETİK SIRALAMA)

LISTS OF PEERS
(ALPHABETICAL ORDER)

Cumhur BEKÂR – Dr. Öğr. Üyesi, Samsun Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Anabilim Dalı, cumhurbekar@gmail.com, ORCID: 0000-0001-9101-5774.

Engin ÇAĞMAN – Doç. Dr., Marmara Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, engin.cagman@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4733-8418.

Erhan AKARÇAY – Dr. Öğr. Üyesi, Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Genel Sosyoloji ve Metodoloji Anabilim Dalı, eakarçay@anadolu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6594-5484.

Evren MERCAN – Dr. Öğr. Üyesi, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar ve Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Harp Tarihi Ana Bilim Dalı, emercans@gmail.com, ORCID: 0000-0002-4750-9221.

Halim DEMİRYÜREK – Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, halim.demiryurek@bilecik.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0731-4235.

Kahraman ŞAKUL – Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, kahramansakul@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8405-3390.

Levent DÜZCÜ – Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, lduzcu2100@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9908-4579.

Mustafa ÖKSÜZ – Dr. Öğr. Üyesi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, mustafaoksuz@yyu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1135-9409.

Özge SAMANCI – Doç. Dr., Özyeğin Üniversitesi, Gastronomi ve Mutfak Sanatları, ozge.samanci@ozyegin.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6539-8468.

Özgür KOLÇAK – Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Tarih Bölümü, Yeniçağ Anabilim Dalı, ozgurkolcak@gmail.com, ORCID: 0000-0002-2607-5225.

Tuncay ZORLU – Prof. Dr., İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, zorlu@itu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2499-6765.

Ümit EKİN – Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Tarih Bölümü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi Anabilim Dalı, uekin@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1558-2758.

YAZARLARA NOTLAR

Kadim, Osmanlı tarihi sahasında özgün ve alanlarına katkı sunan araştırmacı ve inceleme makaleleri, tenkitli metin neşri ve tercümeleleri, kitap ve bilimsel etkinlik kritikleri ve doktora tez özetleri türünde kaleme alınmış çalışmalarını kabul etmektedir. Yazılar gönderilmeden önce aşağıdaki notların dikkatli bir şekilde okunması tavsiye edilir. Bu kılavuza uymayan yazılar müelliflerine iade edilecektir.

Yazılar Türkçe veya İngilizce kaleme alınmalı ve dergipark.org.tr/kadim adresinden sisteme yüklenmelidir. Ana metin, Microsoft Word programında Times New Roman yazı stili, 12 punto ve 1,5 satır aralığında, dipnotlar ise Times New Roman 10 punto ve tek satır aralığı ile yazılmalıdır. Sayfa kenar boşlukları Microsoft Word programının varsayılan kenar boşluğunda (her yönden 2,5 cm) olmalıdır.

Makalenin başlığı, ilk sayfaya ortalı şekilde yazılmalıdır. Unvan, kurum, elektronik posta ve ORCID bilgileri, makale başlığı altına yazılacak olan yazarın tam ismine dipnot olarak eklenmelidir. (Bütün yazarlar ORCID kimliği edinmekle mükelleftir: orcid.org). Makalelere ayrıca 100-200 kelime aralığında Türkçe ve İngilizce öz ve bunların altına 4-7 tane anahtar kelime eklenmelidir.

Bu kıstasları karşılayan ve ilk editör incelemesinde içerik bakımından uygun bulunan makaleler, çift taraflı kör hakemlik sistemi uyarınca, yazarın bilgilerine erişimi kapalı olan iki hakeme gönderilecektir. Müelliflere uluslararası bir kitleye hitap ettiklerini hatırla bulundurmaları tavsiye edilmektedir.

Dipnot, Alıntı ve Referanslar: Dergide referans sistemi olarak İSNAD 2. Edisyon (Dipnotlu) kullanılmaktadır: isnadsistemi.org. Arşiv evrakına referans için ise bk. dergipark.org.tr/kadim/page/12808

Transliterasyon: Bu konuda *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nin yaklaşımı benimsenmiştir. Gerekli olmadıkça transliterasyon alfabesinin kullanılması tavsiye edilmemektedir. Kullanılması durumunda, aynı kelime için yazının tümünde tutarlı olmak kaydıyla İSNAD Sistemi takip edilmelidir. Bu konuda tutarlı ve doğru kullanımı takip etmeyen yazılar, yazarlarına tashih için geri gönderilecektir.

Benzerlik Analizi: Tüm makaleler yayın etiği ihlallerini engellemek amacıyla intihal taramasından geçirilir. *iThenticate* intihal engelleme programı vasıtasıyla denetlenen çalışmalarda benzerlik oranı %15'i geçmemelidir.

Telif Hakları: *Kadim*, "Libre Açık Erişim" sağlama politikasını benimsemiştir. Ödeme talebi bulunmayan ve izin engellerini ortadan kaldıran bir "Libre Açık Erişim" dergisidir. Tüm yazarlar *Kadim*'de yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptir ve çalışmalarını [Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası \(CC BY-NC 4.0\)](http://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) olarak lisanslıdır. Bu lisans, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Kadim welcomes original and scholarly contributions to the field of Ottoman History. Contributors can submit research articles, translations or critical editions, book or scholarly event reviews and dissertation proposals. Contributors are expected to read the text below carefully before submitting a manuscript. Manuscripts that do not conform to Kadim's guidelines will be returned to the author.

Manuscripts should be written in Turkish or English and uploaded to Kadim's system via dergipark.org/kadim. Authors should write manuscripts with Times New Roman font style, 12-point font, 1.5 line spacing in Microsoft Word program. The footnotes should be in Times New Roman, 10-point font and single-spaced. The margins of each Microsoft Word page should be in the default form (2.5 cm per side). The manuscript should also include an abstract of 100-200 words in Turkish and English with 4-7 keywords below.

The title of the article should be vertically centered at the top of the first page. The author's full name should follow the title and contributors should include title, institution, email and ORCID information as footnoted to the names (All contributors are responsible for creating an ORCID account: orcid.org).

Manuscripts conforming to these conditions will be read by the editors for the evaluation of the content. They reserve the right to decide on the suitability of the subject matter at this step. Eligible submissions then will be seen anonymously by two referees. Contributors are kindly suggested to keep in mind that they are addressing an international audience.

Footnotes, Text Citation and References: Kadim follows the citation system of İSNAD 2nd Edition (with footnotes): isnadsistemi.org. For additional information about citing archival materials please see: dergipark.org.tr/kadim/page/12808

Transliteration: Kadim follows the approach of *TDV İslâm Ansiklopedisi*. It is suggested not to use diacritical marks/transliteration alphabet unless it is necessary. Contributors should be consistent throughout the text when they use diacritics and follow the [İSNAD's transliteration system](#).

Similarity Check: All articles are screened for plagiarism in order to prevent publication ethics violations. The similarity rate should not exceed 15% in the reports provided by *iThenticate* plagiarism detection software.

Copyright: Kadim adopts "Libre Open Access" Policy. Therefore, it has no price barriers and removes any permission barriers. Libre Open access to information benefits humanity as it improves the global value of information. Authors publishing with Kadim retain the copyright to their work, licensing it under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](#) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

AMAÇ & KAPSAM

Kadim'in amacı, dünyanın dört bir tarafındaki Osmanlı Tarihi araştırmacılarına, çalışma sonuçlarını paylaşıp tartışabilecekleri açık erişimli akademik bir zemin sunmaktır. Eleştirel bakış açılarını teşvik eden dergi, farklı ekollere mensup tarihçilerin bilimsel niteliği yüksek çalışmalarını yayınlarak alanındaki bilgi birikimine katkıda bulunmayı ve Osmanlı çalışmalarını daha ileri bir seviyeye taşımayı hedeflemektedir.

Kadim, Osmanlı tarihi sahasında özgün ve alanlarına katkı sunan araştırma ve inceleme makaleleri, araştırma notu, tenkitli metin neşri ve tercümeleleri, kitap ve bilimsel etkinlik kritikleri, doktora tez özetleri, derleme, çeviri, kısa rapor, teknik not, söyleşi, vefeyât, biyografi ve bibliyografi türünde kaleme alınmış çalışmaları kabul etmektedir. Çalışmalar gönderilmeden önce metinlerin yazım kılavuzuna uygunluğunun teyit edilmesi tavsiye edilir. Bu kılavuza uymayan yazılar müelliflerine iade edilecektir.

AÇIK ERİŞİM POLİTİKASI

Kadim, "Libre Açık Erişim" sağlama politikasını benimsemiştir. Ödeme talebi bulunmayan ve izin engellerini ortadan kaldıran bir "Libre Açık Erişim" dergisidir. Açık erişim, bilginin küresel değişimini artırarak insanlık için yararlı sonuçlar doğurmaktadır. *Kadim*, aynı zamanda 12 Eylül 2012 tarihinde kabul edilen [Budapeşte Açık Erişim Girişimi](#)'ni desteklemektedir. Yayın kurulu tarafından benimsenen açık erişim politikaları ayrıntılı olarak [burada](#) yer almaktadır.

Kadim'de yayınlanan tüm makaleler (CC BY-NC 4.0) "[Creative Commons Atıf 4.0 Uluslararası Lisansı](#)" ile lisanslanmıştır. Bu lisans; yayınlanan tüm makaleleri, veri setlerini, grafik ve ekleri kaynak göstermek şartıyla veri madenciliği uygulamalarında, arama motorlarında, web sitelerinde, bloglarda ve diğer tüm platformlarda çoğaltma, paylaşma ve yayma hakkı tanıır. Yazarlar, *Kadim*'de yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler. Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0 Uluslararası lisansı, eserin ticari kullanım dışında her boyut ve formatta paylaşılmasına, kopyalanmasına, çoğaltılmasına ve orijinal esere uygun şekilde atıfta bulunmak kaydıyla yeniden düzenleme, dönüştürme ve eserin üzerine inşa etme dâhil adapte edilmesine izin verir.

Açık erişim disiplinler arası iletişimi kolaylaştıran, farklı disiplinlerin birbirleriyle çalışabilmesini teşvik eden bir yaklaşımdır. Bu doğrultuda dergide yer alan makalelere daha çok erişim ve daha şeffaf bir değerlendirme süreci sunarak kendi alanına katkı sağlamaktadır.

ÜCRET POLİTİKASI

Kadim, hiç bir kütüphane veya okuyucudan yayınlanan elektronik makalelere erişim için abonelik ve ücret talep etmeyeceğini taahhüt eder. Makalenin gönderim, yayınlama ve süreç işlemleri için ücret talep edilmez veya yazarlara ödeme yapılmaz.

ETİK İLKELER & YAYIN POLİTİKASI

Kadim, Committee on Publication Ethics (COPE) tarafından yayınlanan politikalara uymayı taahhüt eder. Çalışmalarını dergiyeye sunan yazarlar COPE ve bu çerçevede hazırlanmış etik ilkeleri karşılamakla mükelleftir.

Ortak yazarlık: Aday makalenin yazarları, sunulan çalışmaya önemli katkı sağlayınlarla sınırlı olmalıdır. Makalenin yazarları makalenin sunumundan önce kesinleşir. Çalışmaya katkısı olmayanların isimlerine aday makalede yer verilmesi (hediyeye yazarlık) ya da katkısı olanların isimlerine yer verilmemesi (hayalet yazarlık) kabul edilemez.

Teşekkür: Yazarlar gönderdikleri çalışmaları destekleyen kuruluşları ve finansal kaynakları "Teşekkür" kısmında beyan etmekle yükümlüdür.

Özgünlük ve intihalden kaçınma: Sunulan çalışma bütünüyle yazarlarına ait olmalıdır. Diğer araştırmacıların çalışmalarına makale içinde yer verildiyse, bunun uygun bir şekilde alıntılanması ve kaynaklarda bu çalışmaların listelenmesi gerekmektedir. Gönderilen makaleler bir intihal tespit yazılımı olan *iThenticate* programında taranarak kontrol edilir. Elde edilen raporda benzerlik oranı %15 ve üzeri olan makaleler değerlendirmeye alınmayacaktır.

Etik kurul izni ve onayı: Katılımcılardan anket, ölçek, görüşme, gözlem vb. yollarla veri toplamayı gerektiren araştırmalar için etik kurul izni alındığı aday makale içinde belirtilmelidir. Veri toplama sürecinde etik hususlara hassasiyet gösterildiğinin kanıtları (başkalarına ait ölçek, anket ve fotoğrafların kullanımı için izin alınması gibi) çalışma içinde sunulmalıdır.

Basılmış bir yayının tekrar sunumu: Yazarların, daha önce yayınlanmış çalışmalarını *Kadim*'e sunmaları beklenir. Çalışma sunumuyla birlikte bir başka dergiyeye gönderilmemelidir.

Dilimleme: Yazarlar bir araştırmının sonuçlarını, araştırmının bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları akademik atama ve yükselmelerde ayrı yayınlar olarak sunmamalıdır.

Ham verileri sunma ve saklama: Yazarlar, editör ve hakemler tarafından talep edildiğinde araştırmalarının ham verilerini sunmak ve bu verileri makaleleri yayımlandıktan sonra da saklamak zorundadırlar.

Yayımlanmış makalelerde hata tespiti: Bir yazar *Kadim*'de yayımlanmış makalesinde önemli bir hata veya yanlışlık olduğunu tespit ettiğinde, dergi editörünü derhal haberdar etmek ve makaleyi geri çekmek veya düzeltmek için editörle işbirliği yapmak zorundadır.

AIM & SCOPE

Kadim aims to provide an open-access international academic platform for the researchers of Ottoman Studies to share and discuss their findings. The journal encourages critical perspectives, and therefore, publishes articles by scholars of diverse schools to contribute to the literature and carry Ottoman studies to a higher level.

Kadim accepts articles related to the history of the Ottoman Empire and other subjects related to the same field. The journal welcomes Turkish or English research articles, critical editions and translations, book and dissertation reviews, review articles, short reports, interviews, meeting abstracts, obituaries, biographies, and bibliographies.

OPEN ACCESS POLICY

Kadim adopts "Libre Open Access" Policy. Therefore, it has no price barriers and removes any permission barriers. Libre Open access to information benefits humanity as it improves the global value of information. *Kadim* also supports the [Budapest Open Access Initiative](#) that was signed on September 12, 2012. Thus, the open-access policies adopted by the editorial board of *Kadim* can be found [here](#).

All articles published in *Kadim* are licensed with ([CC BY-NC 4.0](#)) "Creative Commons Attribution 4.0 International License". This license entitles all parties to copy, share and redistribute all the articles, data sets, figures, and supplementary files published in this journal in data mining, search engines, websites, blogs, and other digital platforms under the condition of providing references. Authors publishing with *Kadim* retain the copyright to their work, licensing it under the [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International \(CC BY-NC 4.0\)](#) license that gives permission to copy and redistribute the material in any medium or format other than commercial purposes as well as remix, transform and build upon the material by providing appropriate credit to the original work.

Open access is an approach that eases interdisciplinary communication and encourages cooperation among different disciplines. *Kadim* contributes to the field by providing more access to its articles and a more transparent review process.

PRICE POLICY

Kadim guarantees that it will not ask for publication fees from any library or reader to access the electronic articles. It does not charge fees for submission, publication or process management, and it does not make payment to authors.

ETHICAL PRINCIPLES & PUBLICATION POLICY

Kadim follows ethical duties and responsibilities in the guidelines of the Committee on Publication Ethics ([COPE](#)). Authors who submit their work to the journal must comply with the ethical principles prepared in this framework.

Authorship of the Paper: Authorship should be limited to those who significantly contribute to the study. The authors of an article are to be decided before the submission, no one should be a 'gifted' author or denied as a ghost author.

Acknowledgments: Those (institutions and financial resources) who provide support but not contribute to the research should be acknowledged in an Acknowledgements section.

Originality and purity of plagiarism: The authors should be entirely own the submitted work. All the references in the manuscript should be cited appropriately and listed in the references. All submitted articles will be screened through *iThenticate* to prevent plagiarism and violations of publication ethics. The studies showing a 15% or more similarity rate will be rejected.

Ethics committee permission and approval: If the research involves human participants, the authors must claim ethical approval from an appropriate committee and explain how they obtained consent in the manuscripts.

Redundant publication: Authors are expected to submit original, previously unpublished content to *Kadim*. Authors should not submit the work to another journal concurrently.

Salami publication or salami slicing: Authors should not disaggregate the research results and publish them separately by violating the integrity of the research, and they should not present these publications for academic appointments and promotions.

Data access and retention: Authors are required to submit the raw data of their research when requested by the editors and referees and keep this data after publication.

Fundamental errors in published works: When an author discovers a significant error or inaccuracy the published article, the author should promptly notify the journal editor and cooperate to retract or correct the paper.

YAZARLAR İÇİN ARAŞTIRMA & YAYIN ETİĞİ

- Gönderilen makalenin akademik sahaya katkı sunacak nitelik taşıması yazarın sorumluluğundadır.
- Çalışmaların özgün değer taşımasıve araştırmaya dayalı olması gerekmektedir.
- İntihal taraması dergi tarafından yapılıyor ise de akademik onursuzluk olan intihalin sonuçları tamamen yazara yönelecektir.
- Makale aynı anda farklı dergilere gönderilmemelidir ve daha önce başka bir dergiye gönderilmiş olmamalıdır.
- Makalede ismi yazılacak olan diğer yazarların araştırmaya katkı sağladığından emin olunmalıdır. Akademik katkısı olmayan kişilerin ilave yazar olarak gösterilmesi veya katkı sırası gözetilmeksizin, unvan, yaş ve cinsiyet gibi bilim-dışı ölçütlerle yazar sıralaması yapılması bilim etiğine aykırıdır.
- Dergiye makale gönderen yazarların derginin yayım ve yazım ilkelerini okuduğu ve kabul ettiği varsayılır ve yazarlar bu ilkelere kendinden beklenenleri taahhüt etmiş sayılmaktadır.
- Atıflar ve kaynakça gösterimi eksiksiz olmalıdır.

YAZARLAR İÇİN ETİK BEYANI HAKKINDA

- Etik kurul izni gerektiren çalışmalar için ilgili izinlerin alınarak söz konusu bilgilere makalede yer verilmesi gerekmektedir. Etik Kurul izni gerektiren araştırmalar aşağıdaki gibidir.
- Anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme teknikleri kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen her türlü araştırmalar,
- İnsan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanılması,
- İnsanlar üzerinde yapılan klinik araştırmalar,
- Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalar,
- Kişisel verilerin korunması kanunu gereğince retrospektif çalışmalar.

Bunlara ek olarak aşağıdaki hususlara ilişkin gerekli izinlerin de alınması gerekmektedir:

- Olgu sunumlarında “Aydınlatılmış Onam Formu”nun alındığının belirtilmesi,
- Başkalarına ait ölçek, anket, fotoğrafların kullanımı için sahiplerinden izin alınması ve belirtilmesi,
- Kullanılan fikir ve sanat eserleri için telif hakları düzenlemelerine uyulduğunun belirtilmesi.

HAKEMLER İÇİN ARAŞTIRMA & YAYIN ETİĞİ

- Hakemler dergide yayımlanacak makalenin akademik kalitesinin en temel tespit edicisi olduklarının bilinciyle davranmalı ve akademik kaliteyi arttırma sorumluluğuyla değerlendirme yapmalıdır.
- Hakemler, yalnızca uygun bir değerlendirmeyi yapmak için gereken uzmanlığa sahip oldukları, kör hakemlik gizliliğine riayet edebilecekleri ve makaleye dair detayları her şekilde gizli tutabilecekleri makalelerin hakemliğini kabul etmelidirler.
- Makale inceleme süreci sonrasında da incelenen makaleye dair herhangi bir bilgi hiçbir şekilde başkalarıyla paylaşılmamalıdır.
- Hakemler, yalnızca makalelerin içeriğinin doğruluğunu ve akademik ölçütlere uygunluğunu değerlendirmelidir. Makalede ortaya konan düşüncelerin hakemin düşüncelerinden farklı olması değerlendirmeyi etkilememelidir.
- Hakem raporları objektif ve ölçülü olmalıdır. Hakaret içeren, küçümseyici ve itham edici ifadelerden kesinlikle kaçınılmalıdır.
- Hakemler, değerlendirme raporlarında yüzeysel ve muğlak ifadelerden kaçınmalıdır. Sonucu olumsuz olan değerlendirmelerde sonucun dayandığı eksik ve kusurlu hususlar somut bir şekilde gösterilmelidir.
- Hakemler, kendilerine tanınan süre içerisinde makaleleri değerlendirmelidir. Şayet değerlendirme yapmayacaklarsa, makul bir süre içerisinde dergiye bildirmelidirler.

EDİTÖRLER İÇİN ARAŞTIRMA & YAYIN ETİĞİ

- Editörler, dergi politikasında belirtilen ilgili alanlara katkı sağlayacak makaleleri değerlendirme sürecine kabul etmelidir.
- Editörler, kabul veya reddedilen makaleler ile herhangi bir çıkar çatışması/ilişkisi içinde olmamalıdır.
- Editörler bir makaleyi kabul etmek ya da reddetmek için tüm sorumluluğa ve yetkiye sahiptir.
- Hakemlerin ve yazarların isimlerinin karşılıklı olarak gizli tutulması editörlerin sorumluluğudur.
- Yayımlanmak üzere gönderilen makalelerin intihal taraması ve böylece akademik onursuzluğun önüne geçilmesi için editörler gerekli çabayı göstermelidir.
- Dergiye gönderilen makalelerin ön inceleme, hakemlik, düzenleme ve yayınlama süreçlerinin vaktinde ve sağlıklı bir şekilde tamamlanması editörlerin görevidir.
- Editörler dergiye makale kabul ederken akademik kaygı ve ölçütleri öncelemelidir.

RESEARCH & PUBLICATION ETHICS FOR AUTHORS

- It is the authors' responsibility to ensure that the submitted article is of a quality that contributes to the academic field.
- The works must be original and based on research.
- Although the plagiarism scan will be carried out, it is the authors' responsibility for the academic consequences of plagiarism as academic dishonesty.
- The articles should not be sent to different journals concurrently and should not have been in the evaluation process in another journal.
- It should be made sure that other individuals shown as co-authors have contributed to the research. It is contrary to scientific ethics to add some, who are not academic contributors to the article, as co-authors or to put in order co-authors with non-academic criteria such as title, age, and gender regardless of the order of contribution.
- It is assumed that authors who submit articles to the journal read and accept the publishing and writing principles of the journal and the writers are deemed to have committed themselves to these principles.
- Citations and bibliography should be complete and valid.

ETHICAL DECLARATION FOR AUTHORS

- The studies requiring ethical committee permission must mention the respective situation in the article. Researches requiring the permission of the Ethics Committee are as follows.
- Any research carried out with qualitative or quantitative approaches that require data collection from participants using survey, interview, focus group work, observation, experiment, interview techniques,
- Use of humans and animals (including material / data) for experimental or other scientific purposes,
- Clinical researches on humans,
- Researches on animals,
- Retrospective studies in accordance with the law of protection of personal data,

Additionally, it is necessary to obtain such permissions for the followings:

- In the case reports, it is stated that the "informed consent form" was taken,
- Obtaining and specifying the permission of the owners for the use of scales, surveys and photographs of others,
- Stating that the copyright regulations are complied with for the ideas and works of art used.

RESEARCH & PUBLICATION ETHICS FOR REFEREE

- Referees must evaluate the articles within the time frame granted to them. If they will not evaluate the article, they must notify the journal within a reasonable time.
- Referees should act with the awareness that they are the most basic determinant of the academic quality of the article to be published in the journal and should evaluate it with a view to increasing academic quality.
- Referees should only accept the articles that they have the expertise necessary to make an appropriate appraisal. Also, they should only accept the articles that they can adhere to the double-blind peer-review secrecy and they should keep the details of the article in every way confidential.
- Any information about the article examined in the review process should not be shared with anyone in any way.
- Referees should only evaluate the correctness of the content of the articles and the appropriateness of the academic criteria. The opinions put forth in the article by the authors may differ from those of the referees. The differences should not affect the evaluation.
- Referee reports should be objective and moderate. Defamatory, derogatory, and accusatory statements must be avoided.
- Referees should avoid superficial and ambiguous expressions in evaluation reports. For the evaluations that resulted negatively, the missing points and imperfections of the article must be shown clearly and concretely.

RESEARCH & PUBLICATION ETHICS FOR EDITORS

- Editors should accept the articles that may contribute to the relevant areas expressed in the scope of the Journal to the evaluation process.
- Editors should not be in any conflict of interest with the accepted or rejected articles nor take advantage of them.
- Editors have all the responsibility and authority to accept or reject a submission.
- It is the responsibility of editors to keep the names of referees and authors confidential.
- Editors should take the necessary effort to ensure that the articles submitted for publication will be scanned to prevent plagiarism, which is academic dishonesty.
- It is the responsibility of editors to complete the review, refereeing, editing, and publishing processes of the submitted articles in a timely and healthy manner.
- Editors should give priority to academic concerns and criteria when accepting the articles to the journal.

kadim

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

TOPLANTI RAPORU / MEETING REPORT

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

EMİRHAN ÖZÇELİK . 1

Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)

Silahdar Kara Mustafa Pasha's Basra Campaigns and the Reorganization of Basra Province (1667-1671)

GÜNER KARAGEDİKLİ . 27

An Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th -19th Centuries)

Geçiş Döneminde Bir Osmanlı Payitahtı: Edirne'nin Kent Yönetimindeki Dönüşüm (18. ve 19. Yüzyıllar)

ÖMERÜL FARUK BÖLÜKBAŞI . 39

Savaş, Mâlî Kriz ve Darbhâne-i Âmire: 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Askerî Giderlerin Finansmanı

War, Fiscal Crisis, and the Imperial Mint: Financing Military Expenses in the Second Half of the 18th Century

İBRAHİM EGE AKŞAHİN . 55

Sultan Abdülaziz Devrinde Tersâne-i Âmire'de Zırhlı Gemi İnşa Projesi

Ironclad Warship Building Projects at the Imperial Naval Arsenal in the Reign of Sultan Abdulaziz

OSMAN GÜLDEMİR . 77

An Adaptation Model for Historical Dishes: Ottoman Case Study

Tarihi Yemekleri Uyarlama Modeli: Osmanlı Örneği

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

ELİF BAYRAKTAR TELLAN . 99

Kursar, Vjeran. *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul*

JONATHAN CONLIN . 105

Parry, Jonathan. *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*

SEYFULLAH ASLAN . 109

Isom-Verhaaren, Christine. *The Sultan's Fleet: Seafarers of the Ottoman Empire*

MUSTAFA GENCER . 115

Avcı, Remzi. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*

NUMAN ELİBOL . 121

Küçükkalay, Abdullah Mesud. *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı*

TOPLANTI RAPORU / MEETING REPORT

FAİK MERT ERKAN . 129

OSAMER Konuşmaları Serisinin İlk Halkası: 'Mütevazı Bir İnsan, Mütebahhir Bir Âlim: Mehmet Genç' Faaliyet Raporu
The First Session of OSAMER Talk Series: Meeting Report of 'A Modest Person, An Erudite Scholar: Mehmet Genç'

kadim

ARAŞTIRMA MAKALELERİ / RESEARCH ARTICLES

Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)

SİLAHDAR KARA MUSTAFA
PASHA'S BASRA CAMPAIGNS
AND THE REORGANIZATION
OF BASRA PROVINCE
(1667-1671)

EMİRHAN ÖZÇELİK*

ÖZ ABSTRACT

Bu makalenin ilk iki bölümünde, Basra'nın bir Osmanlı eyaleti olarak idari yapısının özellikleri açıklanacaktır. Osmanlılar fetihden sonra Basra'yı iyi yönetebilmek için belirli idari ve ekonomik kural ve düzenlemeler uygulamıştır. Ancak, çeşitli sınıtlar nedeniyle Osmanlı valileri Basra'yı hakkıyla idare edememiştir. Bunun üzerine, Osmanlılar Basra'nın idaresini bölgenin önde gelen ailelerinden Afrâsiyâblara tevdi etmiştir. Fakat Afrâsiyâbların Basra'da muhtariyet kazanma girişimleri üzerine, Osmanlılar eyalette yeniden hakimiyet sağlamaya karar vermiş ve bu maksatla Bağdat valilerinin komutasında bölgeye birden fazla kez sefer düzenlenmiştir. Makalenin üçüncü bölümünde, Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın 1667 ve 1671 yıllarında yönettiği iki sefer incelenecektir. Onun, Afrâsiyâbların hakimiyetine son vermesi ve Basra'yı devlet kontrolünde idare edilen bir eyalet haline getirmesi, Osmanlı arşivinde bulunan belgeler ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Basra Eyaleti, Afrâsiyâblar, Bağdat Valileri, Basra Seferleri, Silahdar Kara Mustafa Paşa.

This article deals with the particularities of the administration of Basra as one of the Ottoman provinces in its first two parts. After the conquest of Basra, Ottoman State introduced specific administrative and economic rules and regulations to govern the province better. However, several factors have prevented Ottoman governors from governing Basra effectively. Therefore, the Ottomans preferred turning over the management of Basra province to Afrasiyabs, a local noble family of the region, at the beginning of the seventeenth century. After the Afrasiyabs attempted to gain autonomy in Basra, the Ottomans decided to exercise direct control over the province for this purpose again. Accordingly, they organized several military campaigns under the command of the Baghdad governors. The third part of this article focuses on two Basra campaigns launched by Silahdar Kara Mustafa Pasha between 1667 and 1671. It evaluates his success in ending the Afrasiyab rule and making Basra one of the state-controlled provinces in the light of archival documents from the state archives.

Keywords: Basra Province, Afrasiyabs, Governors of Baghdad, Basra Campaigns, Silahdar Kara Mustafa Pasha.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 22 Haziran 2022 | Date Received: 22 June 2022
Kabul Tarihi: 13 Eylül 2022 | Date Accepted: 13 September 2022

ATIF | CITATION

Özçelik, Emirhan. "Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra Seferleri ve Basra Eyaletinin İntizamı (1667-1671)", *Kadim* 4 (Ekim 2022), 1-25.
doi.org/10.54462/kadim.1134510

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yeniçağ Tarihi Bölümü, emirhanozcelik25@gmail.com, ORCID: 0000-0003-1858-5337.

GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu'nun doğu sınırlarını belirleyen Basra ve Lahsa eyaletleri, merkeze uzaklıkları nedeniyle aynı zamanda idaresi en güç ve masraflı bölgelerden biri olmuştur. On altıncı yüzyıldan on dokuzuncu yüzyıla kadar resmîyette Osmanlıların kontrolünde kalan Basra'nın idaresi, yerel nüfus ve idareciler ile Osmanlı askerî zümreleri arasındaki uyum ve sadakat ekseninde şekillenmiştir. Osmanlılar Basra'da varlıklarını sürdürebilmek için askerî birlikler tutmakla beraber özellikle Arap kabilelerin sık sık başlattıkları isyanları bastırılmasında komşu eyaletlerden sevk edilen ordulara ihtiyaç duymuştur. Diğer taraftan Hindistan üzerinden sürdürülen ticaret için Basra Körfezi etrafında Portekizliler ve Hollandalılarla rekabet içinde olan Osmanlılar, buna rağmen belirli dönemler hariç bu devletlerle sıcak çatışmaya girmemişti. Safevi Devleti ise yerli kabilelere nüfuz ederek Basra yönetimine ortak olmaya çalışmış ve bu bölgede Osmanlılarla doğrudan karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır. İdareten yaşanan sıkıntıların neticesinde on altıncı yüzyılın sonunda Basra eyaletinin yönetimi yerel ailelerden Afrâsiyâblara devredilmiştir. Bu aileden gelen isimlerin valilikleri sırasında Osmanlıların Basra üzerindeki hakimiyeti yıllar içinde belirgin bir şekilde zayıflamıştır. Bu nedenle 1667 yılından sonra Osmanlılar, Basra'nın idaresini doğrudan ele almak ve eyaletin denetimini sağlamak istemiştir. Bu çalışmanın ilk iki bölümünde Osmanlıların Basra eyaletinin idaresinde yaşadığı zorluklar ve Afrâsiyâbların Osmanlılarla ilişkilerinin seyri açıklanacaktır. Üçüncü bölümde ise Osmanlıların Basra'da yeniden hakimiyet kurma girişimlerinin önemli bir aşaması olan Bağdat Valisi Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra seferleri ve eyalette yaptığı düzenlemeler Osmanlı arşivinde mevcut kayıtlar üzerinden detaylıca incelenecektir.

1. Osmanlıların Basra Hakimiyetinin İlk Dönemi

Yavuz Sultan Selim'in 1516-1517 yılları arasında Suriye ve Mısır'ı fethetmesi Arap Yarımadası'nda Osmanlıların hakimiyet kurmasına zemin hazırlamıştı. Halefi Kanuni Sultan Süleyman, Hicaz bölgesinin ardından Bağdat, Yemen ve Basra'ya da hâkim olmak için askerî hamleler gerçekleştirmişti. 1533-1534 arasında Safevilere karşı yapılan seferler sonunda Bağdat'ın fethedilmesiyle Osmanlılar Basra'ya nüfuz edebilmişti. Basra'yı fiilen idare eden Reşid ibn Magamis, etrafındaki diğer mahalli kabile reisleri gibi Bağdat'ta Sultan Süleyman'a sadakatini sunmuş ve Osmanlı Devleti'ne tâbi olacağını ilan etmişti. 1538'de İstanbul'a gönderdiği elçilik heyetiyle Reşid ibn Magamis, Sultan adına hutbe okutmayı ve para basmayı kabul edince Basra Osmanlı eyaleti statüsünde onun idaresine bırakılmıştı.¹

Osmanlılar için Basra'yı kontrol etmek stratejik açıdan önemliydi. On altıncı yüzyılın ilk çeyreğinde Kızıldeniz ve Basra Körfezi çevresinde güçlü donanmalarıyla etkinliğini arttıran Portekizliler, Hindistan üzerinden gerçekleşen ticareti yönlendirirken zaman zaman Arap Yarımadası'na hâkim olmak için girişimlerde bulunabiliyordu. Memlüklerin Portekizlerle mücadelede başarısızlığı, Osmanlı sultanlarına bu vazifeyi İslam halifesi sıfatıyla yerine getirmenin yolunu açmıştı. Mısır'ın fethinden sonra Kızıldeniz'de inşa edilen Osmanlı

1 Reşid bin Magamis ile Kanuni Sultan Süleyman arasındaki ilk münasebet ve mektuplaşmalar ile alakalı bk. Jean-Louis Bacqué-Grammont et al., "Notes And Documents Sur Le Rallement De La Principauté De Basra à l'Empire Ottoman (1534-1538)", *Anatolia Moderna* 6 (1996), 85-95.

donanması, on altıncı yüzyılın ortalarından itibaren Basra ve Hint Okyanusu etrafında keşif harekâtları düzenlerken Portekizlilere karşı da savaşıyordu. Bu dönemde Portekizliler ile süregiden mücadelede Basra Körfezi'nde hakimiyeti pekiştirmenin gerekli olduğunu fark eden Osmanlılar, Basra'yı doğrudan yönetmek için harekete geçecekti.

Reşid ibn Magamis'ten sonra idareyi ele alan Şeyh Yahya'nın Osmanlılara karşı husumeti ve bazı projeleri engellemesi müdahale için meşru gerekçeyi sağlamıştı. 1546'da Bağdat Valisi Ayas Paşa güçlü bir orduyla Şeyh Yahya'yı mağlup etmiş ve akabinde Basra eyaletini kurmuştu. 1555'te Basra'ya komşu Lahsa bölgesi de fethedilmiş ve eyalet haline getirilmişti. Basra'da donanma inşa etmeye başlayan Osmanlılar, Lahsa'dan sonra Katar ve Bahreyn'i de ele geçirerek bütün Körfez'e hâkim olmak isteyecekti. Fakat bu uğurda gerçekleşen seferler istenilen neticeyi vermeyince Körfez üzerindeki egemenlik buralardaki yerel idarecilerin sadakatini kazanarak sürdürülecekti. Diğer taraftan 1565'ten sonra Portekizlilerin Osmanlılarla diplomatik ilişkileri başlatmaları, Basra Körfezi'nde iki devlet arasındaki çatışmaların kesilmesiyle sonuçlanacaktı. Portekizliler ve sonraki yüzyılda Hint ticaretine dahil olan Hollandalılar, Osmanlılarla sıcak çatışmaya girmekten kaçınacak ve ticari faaliyetlerin pürüzsüz sürdürülmesine dikkat edecekti. Buna rağmen dönem dönem bu devletler Basra'da Osmanlılara karşı isyan eden yerel liderleri perde arkasından desteklemekten de geri kalmayacaklardı.²

Osmanlıların Basra, Lahsa ve Basra Körfezi'ndeki hakimiyetine Portekizlilerden daha ciddi tehlikeyi Cezâ'ir-i Arab bölgesinde yaşayan Arap kabileleri yani Cezâ'ir Urbanı oluşturmuştur. Nehir suları ile çevrili olan adalarda yaşayan Arap kabilelerini seferler düzenleyerek etkisiz hale getirmek hem askerî anlamda masraflı ve zordu hem de kesin bir çözüm değildi. Sık sık Basra'nın merkezine ve etrafındaki zirai alanlara yağma akını düzenleyen bedevi Araplar, Safevilerin güdümüne girmeye de her zaman açıktı. Cezâ'ir Urbanı arasında en güçlü lider olan Ulyanoğullarından Mir Ali ibn Ulyan 1565 yılında Basra'yı muhasara altına aldığı anda, Osmanlılar bedevi Araplara karşı kapsamlı bir sefer düzenlemenin gerekli olduğuna karar vermişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın Zigetvar Seferi dolayısıyla bir sene ertelenen Cezâ'ir-i Arab Seferi, Ağustos 1567'de Bağdat Beylerbeyi İskender Paşa serdarlığında başlamış ve Arapların ikamet ettiği adalara karşı kara ve nehir üzerinden düzenlenen pek çok saldırıyla aylarca devam etmişti. Ele geçirilen adalarda Arapların istihkamları yıkılır ve direnişlerine son verilirken, aynı zamanda stratejik açıdan önemli bölgelere yeni kaleler inşa edilmişti. Mart 1568'de Cezâ'ir-i Arab bölgesindeki bedevi Arapların ekseriyeti teslim olmuştu. Mir Ali ibn Ulyan affını istemiş ve Osmanlı sultanına bağlı kalacağına söz vermişti. Osmanlıların Basra'da idarî ve askerî düzenini güçlendiren bu seferin sonuçları ne var ki uzun dönemde kronik sıkıntılara son verecek mahiyette olmayacaktı. Zira Ulyanoğulları sonraki senelerde de Osmanlılara saldırmaktan vazgeçmeyecekti.³

2 Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu", *Tarih Dergisi* 25 (1971), 51-78; Zekeriya Kurşun, "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)", *FSM İlimi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 1-27; Robert Mantran, "Réglements Fiscaux Ottomans: La Province De Bassora (2e Moitié Du XVIe S.)", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 10 (1967), 224-277.

3 Abdurrahman Sağır, "Cezâyir-i Irâk-ı Arap veya Şatt'ül-Arab'ın Fethi - Ulyanoğulları Seferi - 1565-1567", *Tarih Dergisi* 41 (2005), 43-94.; İ. Metin Kunt, "An Ottoman Imperial Campaign: Suppressing the Marsh Arabs, Central Power and Peripheral Rebellion in the 1560s", *Osmanlı Araştırmaları* 43 (2014), 1-18.

1567-1568 yılları arasında düzenlenen Cezâ'ir-i Arab Seferi, bir yanıyla imparatorluğun en uzak bölgesinde bir seferin nasıl organize edildiğine de ışık tutuyordu. Bağdat valisinin emrine Şehrizol ve Lahsa eyalet askerlerine ek olarak başkentten yeniçeriler gönderilmişti. Ayrıca Halep bölgesinden yeni askerler yazılmış ve Kürt birlikleri de orduya davet edilmişti. Birecik'te inşa edilen nehir donanması ise hem teçhizatı hem de birliklerin bir kısmını Basra ve Cezâ'ir-i Arab'a taşımıştı. Serdarın emrinde bölgeyi tanıyan yerel liderler ve tecrübeli komutanlar yer almıştı. Sefer ordusunda bu farklı unsurların birlikte çalışabilmesi devletin çeşitli imkân ve avantajlarına yönelik iyi bir örnek teşkil etse de aslında bu unsurların her ihtiyaç duyulduğunda bir araya getirilebilmesi görüldüğü kadar kolay olmuyordu.

Coğrafi konum ve farklı unsurların mevcudiyetinin yarattığı sıkıntılara ek olarak Basra'ya atanan beylerbeyleri merkezî denetimin zayıflığından istifade ederek yetkilerini kötüye kullanabiliyorlardı.⁴ 1590'lı yılların başından itibaren ise Osmanlı valilerinin Basra eyaletinin muhafazası ve yönetiminde yaşadığı sıkıntıların arttığı fark edilmektedir. Basra'daki Osmanlı idaresine en ciddi tehdidi uzun yıllar Hûzistan Hâkimi ve Şii-Arap Kabilesi Müşâşaların lideri Seyyid Mübarek oluşturacaktı.⁵ Seyyid Mübarek'in tacizlerine karşı Basra valileri Arap kabile liderleri arasındaki çekişmeden faydalanmaya çalışmıştı. Ayrıca Seyyid Mübarek ve Cezâ'ir-i Arab'daki Arap kabilelerinin saldırıları mukabelesinde İstanbul'da alınan kararlarla, Basra'ya bir serdarın komutasında birkaç defa ordu da gönderilmişti. Mesela, Mart 1598'de Basra Valisi Hasan Paşa, Seyyid Mübarek'in bedevî Araplarla birlikte Basra ve Lahsa'ya saldırması üzerine Bağdat, Şehrizol ve diğer sancaklardaki askerlerin katılacağı ordunun serdarı da olmuştu.⁶ Mart 1603'te bu defa Çerkez Yusuf Paşa'yı Basra'ya sefer düzenlemekle görevlendirmişti. 1602'nin son aylarında Basra'ya atanan Yusuf Paşa'nın asıl vazifesi Seyyid Mübarek ve diğer Arap kabile liderlerinin Basra etrafındaki saldırılarına son vermektir. Yusuf Paşa uzun ve zahmetli bir seferden sonra Seyyid Mübarek'i barışa mecbur etmiş ve bölgede güvenliği tekrar sağlamıştı.⁷

4 Bu meyanda, 1573'te Basra valisi atanan Özdemiroğlu Osman Paşa'nın üç yıl boyunca faaliyetleri ve görev yeri değiştikten sonra hakkında ortaya çıkan iddialar dikkate değerdir. Hakkında açılan tahkikata göre, Paşa dört yüz neferin maaşı için hazineden altmış sekiz buçuk yük akçe harcamış, gümrük muhasebelerinde usulsüzlükler yapmış, merkezden emir almadan narh vermiş, devlet memurları ve halkın elinden zorla mahsul toplamış, donanma için kullanılacak malzemeleri kendi işlerine sarf etmişti. Soruşturma kapsamında Osman Paşa'nın kethüdası Hüseyin ve mal defterdarı Mehmed zamanında tutulan bütün defterler mühürlenerek İstanbul'a gönderilmişti bk. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), nr. 29/157, 171, 180, 209, 460; Osman Paşa'nın Basra beylerbeyliği için ayrıca bk. Reyhan Şahin Allahverdi, *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1527-1585)*, (İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 50-65.

5 Osmanlılar ile Müşâşalar arasındaki münasebetler için bk. H. Mustafa Eravcı, "Osmanlılar ve Huzistan'daki Şii Arap Kabilesi Müşâşalar", XVIII. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 1-5 Ekim 2018, Osmanlı Tarihi*, haz. Semiha Nurdan - Muhammed Özler (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022), 3/581-587.

6 Bu esnada Osmanlılar, Şah I. Abbas'ı da Seyyid Mübarek'in faaliyetleri hakkında uyarıyordu, fakat Şah'ın sözde Seyyid Mübarek'i teskin etmek için sevk ettiği birlikler bölgede şiddeti arttırmaktan başka işe yaramamıştı bk. Nâimâ Mustafa Efendi, *Tarih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseynî fi Hulâsati Ahbârî'l-Hâfikayn)*, haz. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 1/136.

7 Basra'ya yolculuğuna eşlik eden şair Muhlisî, *Sefernâme* adlı eserinde, Yusuf Paşa'nın Basra seferini anlatmıştır. Verdiği bilgilere göre, Yusuf Paşa Basra'ya ulaşınca öncelikle asi Arapların hareketlerine dair istihbarat toplamış ve daha sonra sevk ettiği birliklerle Cezâ'ir-i in muhtelif mahallelerinde hakimiyeti yeniden tesis etmeyi başarmıştır. Cezâ'ir-i Arab'ın en muktedir liderini teker teker sindirince, mağlup olan Araplar çareyi Seyyid Mübarek'e başvurmakta bulmuştu. Muhlisî'ye göre on iki bin askerden oluşan ordusuyla Seyyid Mübarek, Şatt'ül-Arap'a yakın bazı kaleleri ele geçirince Yusuf Paşa Basra'dan bu bölgeye doğru yola koyulmuştu. Yusuf Paşa, Seyyid Mübarek'in kuvvetlerini Neşve Kalesi yakınlarında bir meydan savaşında mağlup etmeyi başarmıştı. Seyyid Mübarek Hûzistan'a geri çekildikten sonra elçi ve hediye gönderip Yusuf Paşa'dan barış talep etmiş ve Basra'ya saldırmayacağına dair söz vermişti. Yusuf Paşa bu zaferden sonra Cezâ'ir-i Arab ve Basra'nın sıkıntılı bölgelerine teftiş gezileri düzenlemiş ve birçok yerli yöneticiyi cezalandırmıştı bk. Cihan Okuyucu, "Muhlisî'nin Çerkes Yusuf Paşa'nın Basra Valiliği Dolayısı ile Yazdığı Seyahatname", *Türk Dünyası Araştırmaları* 69 (1990), 115-134; Coşkun Özdemir, *Franstız Millî Kütüphanesinde Bulunan 'Sefernâme' (Turc-127) El Yazmasının Minyatürleri* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2014), 82-120.

1603'ten itibaren Safevilere karşı yeniden başlayan savaşlar ve imparatorluğun doğu eyaletlerinde meydana gelen Celâli İsyanları, belirli dönemlerde Basra'daki idarî düzeni de etkilemişti.⁸ 1607'de Bağdat eyaletini zapt eden Uzun Ahmed oğlu Mustafa ve kardeşleri, Basra'ya kadar olan bölgede Osmanlı hakimiyetini akamete uğratmıştı. Aynı yıl Diyarbakır Valisi Nasuh Paşa, Uzun Ahmed oğullarına karşı mücadelesinde başarılı olamayınca, asi liderler Basra'ya bir saldırı gerçekleştirebilmişti. 1608'de Bağdat valisi tayin edilen Cigala-zâde Mahmud Paşa emrine verilen güçlü bir orduyla, Bağdat ve civarında Uzun Ahmed oğulları birliklerine karşı savaşmış ve en sonunda asileri ele geçirebilmişti. Mahmud Paşa'nın zaferinden sonra Basra ticaret yolu tekrar güvenli hale gelmiş ve Basra-Bağdat arasındaki ticaret yeniden başlamıştı.⁹ Fakat Osmanlılar bu dönem savaşın sürmesini gerekçe göstererek İran tarafından tacir, göçer veya hacı hiçbir ferdin Lahsa ve Basra'dan Osmanlı sınırlarına girmemesine karar vermiştir.¹⁰

Basra eyaletinin idaresi, ekonomik ve güvenlik sıkıntıları nedeniyle devletin sırtında ağır bir yük oldukça, merkezdeki devlet adamları buranın sorunlarıyla doğrudan ilgilenmek yerine komşu eyaletlerin valileri veya yerel liderleri mesul tutarak zorlukları aşmayı tercih etmiştir. Yönetici atamaları, asker sevkıyatı, kale ve garnizonların tedariki gibi mühim meselelerin çözümleri, bölgenin sosyolojisi ve coğrafyasına aşına kişilerin tecrübe ve imkanları dairesinde aranmıştır. Dolayısıyla Basra zaman geçtikçe imparatorluğun diğer sınır eyaletlerine kıyasla devletin kontrol ve denetiminin daha da zayıfladığı bir eyalet haline gelmiştir.¹¹ Doğrudan Osmanlı sultanın atadığı valilerin idaresinde Basra'da kalıcı bir otoritenin tesisi ve devamı mevcut şartlar altında mümkün olmadığı için eyaletin yönetimi on altıncı yüzyılın sonunda yerel hanedanlardan Afrâsiyâblara devredilmiştir.

2. Basra'nın İdaresinde Afrâsiyâblar Dönemi (1612-1668)

Osmanlılar, eyaletin bütçe açığını kapatmada ve garnizon kuvvetlerinin ihtiyaçlarını karşılamada yaşanan sıkıntıları sebep göstererek 1612 yılında Basra'nın yönetimini Afrâsiyâb'a ocaklık olarak devretmiştir. Soyu Selçuklulara dayanan Afrâsiyâb, Basra'nın 45 km kuzeyindeki Deyr'de yaşamaktaydı. Afrâsiyâb, Basra eyaletini yönetme karşılığında hutbeyi Osmanlı sultanı adına okutmayı kabul etmiştir. Kesin bir bilgi mevcut olmasa da Ali Paşa'nın Basra idaresinin devri karşılığında kendisinden 40 bin kuruş aldığı rivayet edilmiştir. 1668 yılına

- 8 Mesela, Basra beylerbeyine eyaletteki kul taifesinin sayıları ve ulufe ödemeleriyle alakalı da emirler gönderilmişti. Merkezine şikâyet ettiği konulardan ilki beş-altı yıldan beri Basra'daki kul askerlerinin yoklamaların yapılmaması ve sayılarının tespit edilmemesiydi. Bu nedenle valiye kul askerlerini yoklayıp deftere kaydetmesi ve bu defterleri başkente göndermesi emredilmişti bk. BOA. Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Zeyli Defterleri (A.DVNSMHHM.ZYL.d.), nr. 7/65, vr. 28, Sonraki hükümde, kul askerlerinin mevaciblerini ödeme usulünde son senelerde bir değişiklik yaşandığı ve ulufe giderlerinin arttığı belirtilmişti. Bu değişiklik yüzünden Basra hazinesini ulufe ücretlerini karşılama yetersiz kalıyordu. Basra valisine sabık beylerbeyi Çerkez Yusuf Paşa zamanında hazırlanan deftere göre mevacibleri ödemesi emredilmişti bk. BOA. Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), nr. 7/66, vr. 28.
- 9 *Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlil)*, haz. Ziya Yılmaz (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 1/517-523; Gelgelelim 1609-1610 arası Basra ile alakalı yazılmış hükümlerde, eyaletin hâlâ Arap eşkiyalarının saldırılarına maruz kaldığı görülebilmektedir bk. Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), nr. 78/1671, vr. 647.
- 10 BOA, Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), nr. 78/1809, vr. 697; 1613'te Osmanlılar ile Safeviler tekrar barış anlaşması imzaladığında, Şarktan gelen hacıların Bağdat ve Basra üzerinden değil Halep ve Şam'dan Hicaz'a gitmesi kararlaştırılmıştır bk. *Târih-i Na'imâ*, 2/404-405.
- 11 Bu meseleyle alakalı bir analiz için bk. Nicolas Vatin, "Un Territoire 'Bien Gardé' Du Sultan? Les Ottomans Dans Leur Vilâyet De Basra, 1565-1568", *The Ottoman Middle East: Studies in Honor of Amnon Cohen*, ed. Eyal Ginio- Elie Podeh (Leiden: Brill, 2013), 63-92.

kadar süren Afrâsiyâblar döneminde Osmanlı sultanları genellikle Afrâsiyâb ve oğullarının idaresinden memnun kalmıştır. Sultanlar bu ailenin birer Osmanlı paşası statüsünde olduklarını göstermek için sembolik hediyeler ve hil'atlar göndermeyi de ihmal etmeyecekti.¹²

Afrâsiyâb, 1617 yılından itibaren Seyyid Mübarek ile Cezâ'ir-i Arab bölgesi üzerinde artık mutat haline gelen mücadeleleri sürdürmüştür. 1623'te Bağdat'ı ele geçiren Şah I. Abbas, Basra'yı da topraklarına katmak için harekete geçmişti. I. Abbas önce Afrâsiyâb'a elçi göndermiş ve Osmanlılara sadakatini bitirerek Şah adına para kesip hutbe okutmasını istemişti. Afrâsiyâb bu teklifi reddedince Şah I. Abbas, İmam Kulu Han komutasında güçlü bir orduyu Basra'ya göndermişti. Afrâsiyâb, 1624'e kadar Şah'ın birliklerine karşı çıkmıştı, aynı yıl öldüğünde ise eyaletin idaresini oğlu Ali devralacaktı. Babası Afrâsiyâb gibi Ali Paşa da hem bölgedeki Arap kabilelerini bu mücadeleler sırasında saflarında tutarak hem de Portekizlilerden askerî yardım olarak Safevilerin işgal girişimlerini bertaraf edebilmişti. 1631'de İmam Kulu Han en sonunda Afrâsiyâb-oğlu Ali Paşa ile barış yapmayı kabul edince Afrâsiyâblar Basra ve Cezâ'ir-i Arab'da hakimiyetini koruyabilmişti.¹³

Osmanlıların kuşularına rağmen Afrâsiyâb ve oğlu Basra'yı Safevilerden koruyarak devlete sadık kalmışlardı. Afrâsiyâblar, 1623-1639 yılları arasında gerçekleşen Safevi savaşlarında ve özellikle Bağdat kuşatmalarında Osmanlı ordularına destek vermiştir.¹⁴ Sultan IV. Murad bu dönemde Ali Paşa'nın Basra'daki iyi yönetimini ve Osmanlı Devleti'ne sadakatini övmüş, her zaman kanun ve şeriata uygun davranması telkin etmiş ve hürmet gösterip giymesi için bir hil'at göndermiştir.¹⁵ Sultan 1638'de Bağdat seferi öncesinde ise Ali Paşa'ya bir hatt-ı hümayûn göndererek Basra'dan tüfenk-endaz nefer ve azebleri orduya ulaştırmasını emretmişti.¹⁶ Bağdat'ın fethinin akabinde IV. Murad Safevilerle Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması'nı

12 Konuyla alakalı en kapsamlı makaleyi kaleme alan Rudi Matthee, Basra'nın idaresini Afrâsiyâb'a 1596'da Elvand-zâde Ali Paşa tarafından devredildiğini belirtmiştir. Fakat Basra'nın 1612'ye kadar Osmanlı valileri tarafından yönetildiği tespit edilebilmektedir (Keza bu tarihte Elvend-oğlu Ali Paşa beylerbeyi bile değildi. Kasım 1595'te Sinan Paşa, Ocak 1596'da Mehmed Paşa Basra ve Haziran 1596'da Kurd Paşa Basra eyaletinin idaresiyle görevlendirilmişti bk. BOA, Nişan ve Tahvil Kalemî Defterleri (A.NŞT.d.), nr. 1141, vr. 120, 125). Matthee muhtemelen 1612'nin sonlarına kadar görevini sürdürdüğü anlaşılan Basra Valisi Ali Paşa ile Elvand-zâde Ali Paşa'yı karıştırmıştır. Yazar Osmanlı eserleri ve arşiv kayıtlarını makalesinde kullanmaması nedeniyle başka bilgi hataları da yapmıştır bk. "Between Arabs, Turks and Iranians: The Town of Basra, 1600-1700", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69/1 (2006), 59-60; Yazarın bu makalesi Türkçeye de çevrilmiştir bk. Matthee, "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", çev. İlker Külbilge, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 155-193; Bu çalışmada tercümanın Türkçe makalede kullandığı bazı özel isim ve terimlerden yararlanılacaktır. Bu nedenle çalışmamızda orijinal makaleyle birlikte Türkçe tercümesine de atıf yapılacaktır. Diğer taraftan Osmanlı arşivinde yaptığımız araştırmalara rağmen Basra yönetiminin tam olarak hangi tarihte Afrâsiyâb'a emanet edildiğini belirlemek mümkün olmadı. Dönemin tarihçilerinden sadece Topçular Kâtibi, Şark Serdarı Nasuh Paşa'nın Şubat-Mayıs 1612 (H. Rebiyülevvel-Ramazan 1021) tarihleri arasındaki Safevi seferi sırasında Seyyid Mübarek'in saldırıları nedeniyle Basra valiliğine Ali Paşa'yı tayin ettiği bilgisini vermiştir (*Topçular Kâtibi Tarihi*, 1/599). Nasuh Paşa, bu seferin sonunda Safevilerle barış antlaşması imzalamıştır (Kasım 1612). Safevilerle savaşın kesildiği bu dönemde Basra eyaletinin Afrâsiyâblara teslim edilmiş olması ihtimal dahilindedir. Değindiği üzere Osmanlı kayıtlarında Basra eyaletinin Afrâsiyâblara ocaklık olarak devredilmesine atıf bulmak zordur. Örneğin, on yedinci yüzyılın ortalarında 57 eyaletin teşkilat yapısı, sancakları, sancakbeyleri ve beylerbeylerini gösteren bir defterde Basra eyaletinin sadece 2 sancağı hakkında üstünlük bilgisi verilmiş ve eyaletin idari yapısına dair hiçbir detay paylaşılmamıştır bk. BOA. Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.), nr. 266, vr. 48a.

13 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 60-63; a. mlf., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 166-169.

14 Afrâsiyâb-oğlu Ali Paşa, Basra'dan Bağdat'ı kuşatan Osmanlı ordularına Fırat Nehri üzerinden gemilerle birkaç defa büyük kuşatma topları nakletmiştir. Bu toplardan bazıları Kanuni Sultan Süleyman döneminden kalan toplardı, fakat Bağdat'ın sığıcı altında bunları kullanmak mümkün olmamıştı bk. Özer Küpeli, *Osmanlı-Safevi Münasebetleri* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014), 156-157; *Târih-i Na'imâ*, 2/587; *Topçular Kâtibi Tarihi*, 2/815-816, 944.

15 Ayrıca Bağdat'ı kuşatmaya hazırlanan serdar-ı ekremlere gerektiğinde askerî destek vermesini ve birliklerini her zaman hazır tutmasını buyurmuştur bk. BOA, Divan-ı Hümayûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d.), nr. 87/314, 443.

16 *Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları (Suver-i Hutût-ı Hümayûn)*, haz. Önder Bayır (İstanbul: Çamlıca Basım Yayın,

imzalamıştı (1639). Antlaşmada Basra'nın dahilindeki kale ve nahiyelere Safevilerin saldırıda bulunmaması şartı eklenmiştir.¹⁷ Barıştan sonra Basra'da ticari hayat eski günlerine dönmüş ve buradan imparatorluğun farklı bölgelerine çok fazla meta dağıldığından kayda değer bir bolluk yaşanmıştı. Ali Paşa, 1645'e kadar süren valiliğinde eyaleti nispeten huzur ve istikrar içinde yönetebilmişti.¹⁸ Yerini devrettiği oğlu Hüseyin Paşa'nın faaliyetleri ise Basra'da Afrasiyâblar döneminin kapanmasıyla sonuçlanan gelişmeleri başlatacağı.

Ali Paşa'nın oğlu olan Hüseyin Paşa, henüz babası hayattayken Osmanlıların tepkilerini çekecek olaylara karışmıştı.¹⁹ Osmanlılar, henüz idareciliğinin başında gerçekleştirdiği faaliyetleri nedeniyle Hüseyin Paşa'nın Basra'daki salahiyetine şüpheyle yaklaşıyor olmalıydı. Diğer taraftan Hüseyin Paşa kötü bir intiba bırakmamak için başkentteki devlet adamlarına Osmanlı Devleti'ne sadakatini dile getiren mektuplar gönderiyordu.²⁰ Hüseyin Paşa'nın iyi niyet ve temennilerine rağmen Osmanlı Devleti ile ilişkileri yıllar içinde bozulacaktı. 1651'de Şah II. Abbas, barış antlaşmasına aykırı bir şekilde Basra'yı işgal etme teşebbüsünden²¹ birkaç sene sonra Basra'da idareyi doğrudan sarsan ciddi gelişmeler yaşanmıştı. Hüseyin Paşa'nın Basra'daki kötü faaliyetleri ve idareciliğine katlanamayan amcaları Fethi Bey ve Ahmed Bey, Basra ile eyalete tabi birkaç sancağın yöneticisi olmak istemişti. Amcalarının niyetini öğrenen Hüseyin Paşa onları bir gemiyle Hindistan'a göndermeye karar vermişti. Fakat Fethi ve Ahmed Bey kaçarak İstanbul'a gitmiş ve Sultan IV. Mehmed'in huzuruna çıkarak Hüseyin Paşa'dan şikayetçi olmuşlardı. Bunun üzerine Sultan onlardan birini Basra ve birini de Katif'e yönetici olarak atamış ve Bağdat Valisi Silahdar Murtaza Paşa'yı da Hüseyin Paşa'yı valilikten uzaklaştırması için görevlendirmişti.²²

Osmanlı tarihçilerinden Na'îmâ, Ahmed ve Fethi Beylerin başkente gidip Sultan ile görüştikleri iddiasında bulunmamış; Bağdat Valisi'nin faaliyetlerini olayların seyrinde belirleyici göstermiştir.²³ Basra'daki mahsul ve malların Bağdat'a nakledilmesine yaptığı

2014), 198-199.

17 BOA, İbnülemin Tasnifi, Hariciye (İE.HR.), 1/18.

18 Bu süre zarfında Osmanlı sultanına hediye olarak at ve başka değerli eşyalar göndermeyi de ihmal etmemiştir bk. Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (T SMA.e), 530/43.

19 1645'de Hüseyin Paşa babasını Bağdat eyaleti sınırları içindeki Dekke Kalesi'nin ilhaki için ikna etmişti. Bu gelişme üzerine Bağdat Valisi Küçük Musa Paşa misilleme olarak önce Dekke Kalesi ve ardından Basra'ya tabi Kasr Kalesi'ni ele geçirmişti bk. Mehmet Karataş, *Nazmî-zâde Murteza'nın Gülşen-i Hulefâsının Tenkitli Transkripsiyonu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 316.

20 Örneğin, Hüseyin Paşa'nın kimliğini tespit etmek mümkün olmasa da sadrazamlığa yükselen bir paşaya yazdığı mektup bu noktada dikkat çekicidir Paşa mektubunda, hitap ettiği paşanın vezir-i azam olduğu haberini aldığını ve çok mutlu olduğunu söylemişti. Her zaman sadrazama sadık kalacağına söz vermiş; pişkeş ve hediyeler göndermeyi de ihmal etmemiştir. Basra vilayeti ve serhaddindeki son duruma yönelik ifadelerinde ise gündelik ve ekonomik hayatın iyi olduğunu, sınırların muhafaza edildiğini belirtmişti. Devlete iyi hizmetini sürdürdüğünü ve sadakatten ayrılmadığını da vurgulamıştı bk. T SMA.e, 1135/28.

21 Babürlerin Safevilere yönelik saldırıları Şahın teşebbüsünü akamete uğratmıştı. Buna rağmen Basra'nın yerlilerinden biri sadrazama Şahın askerleriyle Basra'ya girdiğini haber veren ve yardıma ihtiyaçları olduğunu bildiren bir mektup göndermişti bk. T SMA.e, 301/48.

22 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 64; a.mlf., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 170-171.

23 Osmanlı tarihçilerinden Na'îmâ, İran kaynakları ve De Thevenot'un rivayetlerine uyumlu biçimde Basra'da Hüseyin Paşa'nın idaresinden genel bir memnuniyetsizliği olduğunu belirtmiştir. Hüseyin Paşa'nın amcaları Fethi ve Ahmed Beyler bölgedeki eşrafın da desteğini alarak yönetimde değişiklik yapmak istemiş ve bu amaçları doğrultusunda Bağdat Valisi Silahdar Murtaza Paşa'yı ziyaret etmişlerdi. Murtaza Paşa'ya eğer Basra'da Hüseyin Paşa'nın hakimiyetine son verirse eyaletin mallarının Bağdat hazinesine nakledileceğini söylemişler ve valiyi bu taahhülle ikna etmişlerdi. Murtaza Paşa, başkente rapor yazarak Basra'daki durumu özetlemiş ve Ahmet ile Fethi Bey'in Basra'daki mahsulü Bağdat'a nakletme taahhüdünden bahsetmişti. Bunun üzerine merkezden Murtaza Paşa'ya vakit kaybetmeden Basra'ya gitmesi ve Ahmed Bey'i Basra valisi yapıp Hüseyin Paşa'yı görevden

vurgu ise önemliydi, çünkü İran kaynakları Murtaza Paşa'nın bir seferle Hüseyin Paşa'nın hakimiyetine son vermeyi ve Basra'nın zenginliğini doğrudan ele almayı bir süredir arzula-
dığını iddia etmiştir. Basra'da ikamet eden Hollandalı Elias Boudaen göre, 12 Eylül 1654'te
Murtaza Paşa'nın Bağdat'tan harekete geçtiğini öğrenen Hüseyin Paşa, Osmanlı ordusu
gelmeden önce 26 Eylül'de Basra'yı terk edip İran topraklarına kaçmıştı. 28 Eylül'de Murtaza
Paşa Basra'ya vardığında kale komutanı direnmeden teslim olmuştu. Murtaza Paşa Basra'ya
girdikten sonra Hüseyin Paşa ve diğer zenginlerin geride bıraktıkları mal ve eşyaları tespit
edip toplatmıştı. 30 Eylül'de şehrin ileri gelenleri bir araya getirilmiş ve Ahmed Bey yeni
Basra valisi seçilmişti. Murtaza Paşa vazifesini tamamlamış olsa da Bağdat'a hemen dönme-
yecekti. Ahmed Bey ve Fethi Bey'i Basra'daki adalardan Kubbân'a (Kapan) gidip Hüseyin
Paşa'yı yakalamaları için ikna etmişti. Fakat ikisi daha yolculuğun başında Osmanlı askerleri
tarafından öldürülmüştü. Hollandalı müellife göre, Murtaza Paşa bu hamleyle Basra'da
Afrâsiyâb-oğullarının hakimiyetine son vermek istemişti. Osmanlı sefer ordusu Basra'nın
kontrolünü ele aldığından bu gelişme şehirde herhangi bir infial yaratmamıştı. Fakat Cezâ'ir-i
Arab ve Basra'nın bazı bölgelerinden Murtaza Paşa'nın Ahmed ve Fethi Beyleri öldürmesine
tepkiler yükselmiş ve isyanlar başlamıştı. Murtaza Paşa her ne kadar asker sevk edip asileri
cezalandırmak istemişse de başarılı olamamıştı. Bu sırada Basralılar Hüseyin Paşa'ya gizlice
mektup göndererek şehrin idaresini geri alması için teşvik etmiş ve yardımcı olacaklarına dair
söz vermişlerdi. Hüseyin Paşa gerek Araplardan gerekse Safevilerden destek alarak bir ordu
kurarak Basra'ya yürümüştü. Murtaza Paşa bu orduyu durdurmak için Osmanlı askerlerini
ileri göndermiş, fakat birlikleri mağlup olmuştu. Bunun üzerine Basra'dan kaçıp Bağdat'a
dönmüştü. Hüseyin Paşa ise tekrar Basra'ya girmiş ve yönetimi devralmıştı.²⁴

Silahdar Murtaza Paşa'nın başarısız seferinden sonra Basra'nın idaresi tekrar Hüseyin
Paşa'ya geçmişti. Sultan IV. Mehmed, bölgede daha fazla karışıklık çıkmasını önlemek ve
Basra halkının Osmanlılara sadakatini zayıflatmamak için Hüseyin Paşa'nın valiliğini
onaylamıştı. Evliya Çelebi bu seferden bir yıl sonra 1655'te Murtaza Paşa'nın kethüdasıyla
birlikte Basra'yı ziyaret etmişti. Evliya'ya göre, Murtaza Paşa'nın kethüdasıyla Basra'ya yakla-
ştıkları sırada Hüseyin Paşa on bin askerler şehirden çıkıp kendilerini karşılamış ve şehir de
eğlenceler yapılmıştı. Konuklarını sarayında ağırlayıp ziyafet düzenleyen Paşa, Evliya'ya kibar
sınıfın giydiği bir üstlük olan kerrâke ve bir eyerli at hediye etmişti. Hüseyin Paşa'nın Bağdat
valisinin kethüdasına gösterdiği hürmet seferden sonra ilişkileri bozmaya niyetlenmediğini
göstermektedir. Bunun yanında Evliya, Murtaza Paşa'nın sefer sırasında Basra'nın en önemli
kalesi olan Kurna'yı ele geçirdiğini ve muhafazasına altı oda yeniçeri, bir oda cebeci ve bir
oda topçu koyduğunu belirtmiştir. Hüseyin Paşa hakkında ise onun has gelirlerinin 681.057
akçe olduğunu; mülkiyet üzere Basra eyaletine mutasarrıf olmasına rağmen kanunen üç ayda
bir Bağdat valisine ve her sene bir kere sadrazam ve sultana hediyeler göndermekle mükellef
tutulduğunu kaydetmiştir.²⁵

1665'te Basra'yı ziyaret eden De Thevenot ise Hüseyin Paşa'nın Basra idaresiyle alakalı bazı

alması emredilmişti bk. *Tarih-i Na'imâ*, 6/1626-1627.

24 Matthee, "The town of Basra, 1600-1700", 64-67; Na'imâ'nın Silahdar Murtaza Paşa'nın seferine ayırdığı bölüm birçok açıdan
Hollandalı müellifin anlattıklarıyla benzerlik gösterse de bazı detaylarda belirgin farklılıklar vardır. En önemlisi Murtaza Paşa,
Hüseyin Paşa geri dönmenden önce Basra'dan Bağdat'a kaçmayı başarmıştı, fakat askerlerinin çoğu öldürülmüş ve kalanlar da
atlarını yitirdiğinden Bağdat'a kadar çıplak ayak yürümek zorunda kalmışlardı bk. *Tarih-i Na'imâ*, 6/1627-1630.

25 *Günümüüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van, 4. Kitap*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010), 2/643, 646-647.

detaylar paylaşmıştır. Buna göre Hüseyin Paşa her yıl devlete belirli bir miktar para ödemekteydi. Ayrıca Sultan, harem ağaları ve Osmanlı sarayındaki diğer önemli zevata hediyeler gönderiyordu. Bu hediyeler sayesinde Basra valiliğini sürdürebilen Hüseyin Paşa'nın faaliyetleri de komşu valiler tarafından denetleniyordu. Başta Bağdat valileri olmak üzere Basra'ya yakın diğer beylerbeyleri merkezden aldıkları talimatlarla Hüseyin Paşa'nın haddinden fazla güç kazanmasının önüne geçiyordu. Üstelik Basra muhafazasındaki askerlerin bir kısmı Halep ve Bağdat'tan gönderilmiş Türkler ve bir kısmı da para karşılığında kolayca taraf değiştirmeye hazır Araplardı. Garnizon birliklerinin bu şekilde seçilmiş olması Hüseyin Paşa'ya sadece kapı askerleriyle özerk hareket etme imkânını kısıtlıyordu.²⁶

Bu karşılıklı anlayış ve nispi uyum on yıl içinde yerini yeniden çatışmaya bırakacaktı. Basra'daki hakimiyetini güçlendiren Hüseyin Paşa, 1664'te Osmanlılar tarafından ocaklık olarak Ali Paşa-oğlu Mehmed Paşa'nın idaresine bırakılan Ahsâ sancağını zapt etmekte beis görmemişti. Mehmed Paşa başkente gidip durumdan şikayetçi olunca, Sultan IV. Mehmed Hüseyin Paşa'ya Ahsâ'yı Mehmed Paşa'ya geri vermesini emretmişti, fakat Hüseyin Paşa Sultan'ın emrini dikkate almamıştı. Bunun üzerine 1665 yılının sonbaharında Bağdat Valisi Uzun İbrahim Paşa serdarlığında, Osmanlı tarihçilerinin elli bin ve Hollandalı gözlemcilerin on iki bin askerden oluştuğunu ileri sürdükleri bir ordu Basra'ya doğru harekete geçmişti. Osmanlı ordusunun Basra'ya ilerlediğini öğrenen Hüseyin Paşa, Fırat ve Dicle Nehirlerinin birleştiği yerde inşa edilen ve stratejik öneme sahip Kurna Kalesi'ne yerleşmeye karar vermişti. Bağdat Valisi Uzun İbrahim Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu 1665'in sonlarına doğru Kurna Kalesi'ni kuşatmıştı. Altmış günden fazla süren bu kuşatmada Osmanlılar, kale hendeklerini geçememiş ve yoğun top atışlarıyla Hüseyin Paşa'yı teslim olmaya zorlamıştı. Kurna Kalesi büyük hasar almasına rağmen Hüseyin Paşa kolay pes etmemişti. İki tarafın da bitkin düşmesi ve Ramazan ayının gelmesiyle İbrahim Paşa ile Hüseyin Paşa kuşatmayı sonlandırıp müzakere yapmaya razı olmuştu. 7 Mart 1666 yapılan ateşkesten sonra taraflar arasındaki görüşmeler başlamıştı. Uzun İbrahim Paşa, Hüseyin Paşa'ya Basra ve Ahsâ valiliklerinden el çekmeyi kabul ettirmişti. Basra'nın yönetimi Hüseyin Paşa-oğlu Afrâsiyâb'a tevdi edilmiş ve Ahsâ'nın idaresi de Mehmed Paşa'ya geri verilmişti. Ayrıca Afrâsiyâblar, Osmanlı sultanlarına her sene 200 kese akçe ve 1665 senesi için de 500 kese pişkeş ve hediye göndermekle mükellef tutulmuşlardı. Hüseyin Paşa, kethüdası Yahya Ağa'yı da rehin olarak başkente göndermişti. Böylece Uzun İbrahim Paşa, Hüseyin Paşa'nın Basra'daki yirmi yıllık hakimiyetine resmiyette son vermesiyle başarmıştı.²⁷

3. Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Birinci Basra Seferi (1667-1668)

Basra eyaletinin yönetimi Afrâsiyâb Bey'e verilmiş olmasına rağmen "tedbîr ü tasarruf-ı memleket" hâlâ Hüseyin Paşa'nın elindeydi. 22 Mayıs 1667'de Sultan IV. Mehmed,

26 De Thevenot, *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant* (London, 1686), 158-159.

27 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 67-69; a.mlf., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 175-177; Diğer taraftan büyük bir Osmanlı ordusunun Basra'da bulunması Safevileri rahatsız etmiş ve barış antlaşmasının ihlalden şüphelenmişlerdi. Bunun üzerine İstanbul'dan Safevi Şahı II. Abbas'a bir elçi gönderilerek seferin gerekçeleri açıklanmış ve barışa muhalif faaliyetlere izin verilmeyeceği bildirilmişti. Şah Abbas'tan da Hüseyin Paşa'ya destek olmaması istenmişti bk. Nazire Karaçay Türkal, *Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/1654-7 Şubat 1695)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012), 422-424.

Afrasiyâbların kararlaştırılan yıllık nakit parayı göndermemesini gerekçe gösterip Hüseyin Paşa ile oğlunu Basra valiliğinden azletmiş ve yerine o sırada rehin olarak Edirne'de bulunan Hüseyin Paşa'nın kethüdası Yahya Ağa'yı belirlenen miktarı her yıl eksiksiz ödemek şartıyla yeni Basra beylerbeyi atamıştı. Yahya Paşa'yı huzurunda ağırlayan Sultan, sadakatini koruduğu müddetçe eyaletin idaresinin kendisinde kalacağını bildirmişti.²⁸ Hüseyin Paşa, ihanet olarak algıladığı bu görev değişiminden sonra sert tedbirlere başvurmuştu. Rivayetlere göre şehirdeki kadınları İran'a göndermiş ve kendi sarayını da yıktırmıştı. Hatta Basra'yı Safevilere teslim etmek için girişimlerde bulunduğu dahi söylenmişti, fakat Safeviler mevcut barışı bozmamak için Hüseyin Paşa'nın teklifine yanaşmamıştı. Hüseyin Paşa Basra'da Osmanlı ordusuna direnemeyeceğini düşünerek Aralık 1667'de şehri tahliye etmeye karar vermişti. Şehir halkına üç gün içinde İran tarafına geçme çağrısı yaptıktan sonra Basra ve etrafını ateşe vermişti. Ardından ailesi ve askerleriyle Kurna Kalesi'ne yerleşmişti.²⁹

Sultan IV. Mehmed, Hüseyin Paşa'nın yeni beylerbeyini tanımadığını ve Kurna'da bir direnişe hazırlandığını öğrenince Bağdat Valisi Silahdar Kara Mustafa Paşa'yı Basra'ya bir sefer düzenlemeye memur kılmıştı. Diyarbakır Beylerbeyi Şeytan İbrahim Paşa, Şehrizor Valisi Gürcü Kenan Paşa, Musul Beylerbeyi Musa Paşa ve Rakka Beylerbeyi Dilaver Paşa'ya kapı ve eyalet askerleriyle orduya katılması emredilmişti. Dönemin Osmanlı tarihçilerinden Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Basra seferinin aşamalarını muhtemelen merkeze gönderilen raporlara dayanarak bütün detaylarıyla eserinde paylaşmıştır. Buna göre Silahdar Mustafa Paşa serdarlığında Osmanlı ordusu merkezden gönderilen iki bin yeniçerinin de Bağdat sahrasına ulaşmasından sonra 7 Cemaziyülahır 1078/24 Kasım 1667'de Basra'ya doğru harekete geçmişti. Daha önce Bağdat'tan Basra'ya giden Evliya Çelebi, Bağdat-Kurna arasında 15 menzilin olduğunu ve yolculuğun 133 saat sürdüğünü belirtmişti.³⁰ Osmanlı ordusu ise 25 Cemaziyülahır/12 Aralık'ta Bağdat ile Basra sınırını belirleyen Erce adlı yere ulaşmıştı. Buradayken Serdar Mustafa Paşa yeni Basra valisi seçilen Yahya Paşa'yı Cezâ'ir-i Arab bölgesindeki Arapların desteğini alması için görevlendirmişti. Serdar, yedi gün boyunca Yahya Paşa'nın dönmesini bekledikten sonra 2 Recep/18 Aralık'ta Cezâ'ir'e doğru yürüyüşe başlamıştı. Mustafa Paşa buraya ulaştığında Cezâ'ir Araplarının Yahya Paşa ve Osmanlılara ihanet ettiğini ve sahip oldukları bütün kale ile köyleri yakıp bölgeyi terk ettiklerini öğrenmişti. Arapların bölgeyi harap edip çekilmesi nedeniyle Osmanlı ordusu yüzlerce nehrin ayırdığı küçük büyük adacıklardan oluşan Cezâ'ir bölgesini zahmetli bir yolculukla aşmak zorunda kalmıştı. Yaklaşık bir ay süren yürüyüşün ardından 12 Şaban 1078/17 Ocak 1668'de Osmanlı ordusu Derbent adlı yere ulaşmıştı. Burada Hüseyin Paşa'nın akrabalarından Mir Mahmud, altı bin tüfekli nefer ve Fırat Nehri'nde yüze yakın asker ve mühimmat taşıyan nehir donanmasıyla Osmanlıların ilerleyişini durdurmak istemişti. Derbent'te konuşlanan düşmana karşı Mustafa Paşa, Şehrizor ve Rakka beylerbeyleri ile Yahya Paşa emrinde yeniçeriler, Bağdat gönüllüleri ve kendi kapısından iki bin asker Fırat Nehri'nin diğer kıyısına geçirmişti. Osmanlı kuvvetleri, top tabyaları kurup metrisler hazırladıktan sonra saldırıya başlamıştı. Hendek ve metris arkasındaki düşman bir müddet top atışlarıyla vurulmuş ve ardından genel hücumla

28 Türkal, *Silahdar*, 456; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si (Tahlil ve Metin) (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993)*, 225.

29 Matthee, "The Town of Basra, 1600–1700", 69-70; a.mlf., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 177-178.

30 *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad, Basra*, 4. Kitap, 2/644.

geçilmişti. Bu hücum başarılı olunca Mir Mahmud bin beş yüzden fazla asker kayıp verdiği savaştan nehirdaki gemilerle kaçmıştı. Mir Mahmud karşında kazanılan zafer ile birlikte Serdar Mustafa Paşa ve Osmanlı ordusuna Kurna Kalesi yolu açılmıştı. Savaşın ertesi günü Kurna'ya iki saatlik mesafede bulunan Suveyb Kalesi'ne varılmıştı. O günün gecesi Mustafa Paşa'nın emriyle Kurna muhasarası başlatılacaktı.

Daha önce temas edildiği üzere Kurna Kalesi Fırat ve Dicle nehirlerinin birleştiği noktada, Şatt'ül-Arab Nehri'nin neşet ettiği yerde inşa edilmişti. Evliya Çelebi Kurna'yı geniş bir havzada yeşillik ve hurmalık içinde amber kokulu toprak çim ve rıhtım ile yapılmış dörtgen şekilli bir kale olarak tanımlamıştır.³¹ 1670lerde seyyah Abbé Carré, Dicle ve Fırat üzerindeki Bağdat, Basra ve diğer sancakların güvenliğinin Kurna Kalesine bağlı olduğunu yazmıştı.³² Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa, Osmanlı ordusunun kuşatma planı hakkında detaylar vermiş olsa da gerek kalenin yerini gerekse kendisinin paylaştığı bazı yer adlarını tespit etmek mümkün olmadığından, Osmanlıların yerleşme düzenlerini yorumlamak oldukça zordur. Silahdar'a göre Serdar Mustafa Paşa, Suveyb Kalesi'ne varıldığı günün akşamına Kurna Kalesi'nin muhtemelen batıya bakan tarafında bulunan Şeres adlı yere geçilmesini emretmişti. Buraya varıldığında Şehrizar Beylerbeyi Gürcü Kenan Paşa ve Rakka Beylerbeyi Dilaver Paşa'nın emrinde bu eyaletlerin askerleri, Bağdat gönüllü neferleri, bir bölük yeniçeri ve serdarın sekban askerleri, 2 balyemez ve 4 şâhî topla metrîse girmiş ve hızlıca top tabyaları kurarak kaleyi dövmeye başlamıştı. Kaleyi her taraftan ablukaya alabilmek için 1 Ramazan/14 Şubat'ta Mustafa Paşa birliklerin ve topların bir kısmının nehri üzerinden Kurna'nın doğu tarafına nakledilmesini emretmişti. Kalenin bu yüzünde burçlar vardı ve Osmanlı birlikleri gün içinde bu burçların karşısında mevzilenmişti.

Silahdar'a göre bu son hamleden sonra kale 4 balyemez ve 8 şâhî topla dört taraftan kuşatılmıştı. Atılan toplar kaledeki müdafilere göz açtırmıyordu, fakat "Zeke Suyu" üzerinden kale müdafilerine hâlâ dışarıdan yardım ulaştırılıyordu. Serdar Mustafa Paşa, bunun önüne geçebilmek için Şatt'ül-Arab Nehri'nin karşısına geçip Zeke Suyu'nun yönünü değiştirmeyi uygun görmüştü. Bu maksatla yirmi kadar kayık karadan geçiş noktasına taşınmış ve Zeke Suyu'nun kaleye ulaşan kolları toprakla doldurulmuştu. O saatten sonra akan su Şatt'ül-Arab'a dökülmeye başlamıştı. Bu mevziyi koruması için Diyarbakır Beylerbeyi Şeytan İbrahim Paşa eyalet askerleri, bin beş yüz sağ kol gönüllüleri ve serdarın kapısından bir bölük sekbanla görevlendirilmişti. Diğer taraftan Hüseyin Paşa, Zeke Suyu'nun kontrolünü kaybetmeye niyetli değildi ve askerlerini bir kısmını İbrahim Paşa'nın güçlerinin nehri geçmesini önlemek için görevlendirmişti. İbrahim Paşa askerlerini önden gönderip Hüseyin Paşa'nın birliklerini kovmak istemişse de düşman birkaç gün boyunca Osmanlı saldırılarını savuşturabilmişti. En sonunda düşman birlikleri yenilerek Kurna'ya geri döndüğünde İbrahim Paşa nehrin farklı bir noktasında belirlenen yeni bir mevziye geçip yerleşmişti.

Kara Mustafa Paşa, Zeke Suyu'ndan kaleye giden yardımları kestikten sonra Kurna'yı tamamıyla ablukaya almayı başarmıştı. Serdar, 12 Ramazan/25 Şubat'ta bütün askerleri hazırlayıp genel bir hücumla başlatmaya karar vermişti. Sabah saatlerinde her koldan başlayan bu saldırı kısa sürede başarıya ulaşmış ve iki bin beş yüz kale muhafızı öldürülerek kale

31 *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad, Basra, 4. Kitap, 2/643-644.*

32 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 62.

fethedilmişti. Hüseyin Paşa bu saldırıdan iki gün önce gizlice Kurna'dan kaçmış ve Safevi yöneticilerinden Doruk ve Nevruz Han'ın yanına sığınmıştı. Mustafa Paşa, Safevi hanlarına elçiler gönderip Hüseyin Paşa'yı korumaları halinde barışı ihlal edeceklerini bildirmişti. Kurna Kalesi'nin fethinden sonra sıradaki hedef Basra'ydı. Serdar yaklaşık bir ay sonra Basra'ya kolayca girmiş, şehri zapt etmiş ve eyaletin yeni valisi Yahya Paşa'ya makamını teslim etmişti. Avrupalı kaynaklar Yahya Paşa'nın yeni vali atanmasını öğrenen Arapların altı ay içinde Basra'ya geri döndüklerini iddia etmiştir. Silahdar'a göre ise seferin başından beri ne Cezâ'ir Arapları ne de Basra halkı Yahya Paşa'ya itimat göstermişti.

Serdar Mustafa Paşa Basra'da önce Hüseyin Paşa ve mahiyetinin mallarını ve hesaplarını geçirdikleri mîrî gelirleri belirleyip zapt etmişti. Basra eyaletindeki bütün mukataaları maktuya bağlamış ve Basra'yı Bağdat ve Mısır gibi 'maktûa merbut eyaletlerden' biri haline getirmişti. Eyalet içindeki Basra, Kurna, Kubbân ve Mansuriye gibi önemli kalelerin muhafaza edilebilmesi için altı bin kul askeri görevlendirmiş ve maktu gelirlerin bir kısmını bu askerlerin ulufelerine ayırmıştı. Geri kalan mallardan elde edilen yüz bin kuruş ise irsaliye olarak başkente gönderilecekti. Afrâsiyâb-oğullarının ocaklık olarak yönettikleri Basra eyaleti artık Osmanlı sultanın atadığı valiler tarafından idare edilecekti. Bu yüzden Mustafa Paşa Basra valilerine verilme için eyaletin birden çok kaleminden gelir belirlemiştir.³³

1668'de Basra'da Afrâsiyâblar dönemini resmen kapatan Kara Mustafa Paşa, eyalete yeniden nizam verdikten sonra Yahya Paşa'nın yeni vali olarak kabul edilmesine de ayrıca önem göstermiştir. Bu meyanda Mustafa Paşa'nın nezaretinden hazırlanan bir hüccet dikkat çekicidir. "Kurna Kalesi Hüseyin şakinin elinden alınup Basra valisi Yahya Paşa ferman üzere zapt ettirildiğünün hüccetidir" diye tanıtılan bu hüccetin ilk kısmında Serdar Mustafa Paşa'nın sefere katılan eyalet valileri, yeniçeriler ve diğer askerlerle birlikte Kurna Kalesi'ni fethettiği vurgulanmıştı. Fetihten sonra Kurna'da bir meclis toplanmış ve Yahya Paşa burada Basra eyaletinin serdar tarafından Hüseyin-i Râfızî'den alınarak kendi idaresine verildiğini ikrar etmişti. Mecliste bulunan Basra'nın muhtemelen ileri gelen ulema ve ayanından on kişi, Yahya Paşa'nın bu sözlerini ve hücceti tasdik edip imzalamıştı.³⁴ Böylece Mustafa Paşa, Basra tarihinde yeni bir dönemi başlatan bu idari değişikliğin şehrin alim ve ayanları aracılığıyla Basra halkı tarafından kabul edildiğini merkeze bildirmiş oluyordu.

Silahdar Kara Mustafa Paşa, Basra'dan dönüşünde sefer boyunca yararlandığı cephanenin detayları ve Bağdat irsaliye hazinesinden sefere harcadığı nakit para ile alakalı iki ayrı defter hazırlanmış ve bunları Sultan IV. Mehmed'e göndermişti. Bu meyanda hazırlanan ilk defterde,

"Hatt-ı hümayûn-ı saâdet-makrûn ile Basra seferi fermân olundukda saâdetlü vezir-i mükerrerem Silahdar Kara Mustafa Paşa hazretleri cebehâne-i âmireden sefer için götürdükleri mühimmât ve saâdetle müceddeden yaptırdıkları mühimmâtta kal'a-ı mezkûre feth ve teshîri müyesser olduktan sonra hâliyâ getürüb cebehâne-i âmireye teslim eyledikleri cebehâne mühimmâtı beyân olunur fi sene 1078"

başlığı altında Basra seferi öncesi ve sonrasında mevcut cephane hakkında bilgiler kaydedilmişti.

33 Türkal, *Silahdar*, 495-500.

34 BOA, Ali Emiri Tasnifi, Sultan IV. Mehmed (AE.SMMD.IV.), 35/3981.

Defterin ilk kısmında 28 farklı mühimmat, alet ve malzemenin sefer öncesi sayı veya miktarları ve seferden sonra Bağdat cebehânesine ne kadarının teslim edildiği yazılmıştı. Birkaç örnek paylaşmak gerekirse Basra seferine 8500 kantar barut götürülmüş, seferde 2115 kantar harcanmış ve 500 kantar da fethedilen Kurna Kalesi'nde bırakılmıştı. Sefer bitince 5890 kantar barut Bağdat'taki cebehâne-i âmireye iade edilmişti. Ordudaki askerlere toplamda 500 adet tüfek ve 1500 kantar tüfek barutu teslim edilmişti. Tüfeklerden yirmi beşi hariç 475 tanesi cebehâneye geri dönerken, tüfek barutundan 1320 kantar harcanmış ve sadece 180 kantarı cebehâneye geri verilmişti. Defterde sefere gönderilen toplar ve sayıları hakkında da bilgiler mevcuttur. Buna göre Basra seferinde 6 balyemez, 10 şâhî ve 11 küçük şâhî topu kullanılmıştı ve bunların hepsi seferden sonra eksiksiz olarak Bağdat cebehânesine nakledilmişti. 6 balyemez için toplamda 6200 adet top güllesi götürülmüştü. İlginç olan bu güllerin hepsinin seferden sonra cebehâneye teslim edilmesi idi. Bu hususta Uzun İbrahim Paşa'nın düzenlediği Basra seferinde de balyemzelere ayrılan top güllerinin kullanılmadan geri getirildiğine dair kayıt düşülmüştü. Büyük kuşatma topları arasında yer alan balyemezlerin uzun süren Kurna Kalesi kuşatmasında kullanılmamasının nedeni meçhuldür. 10 şâhî topu için 6400 adet top güllesi götürülmüştü ve kuşatma sırasında güllerin 4285 tanesi harcanmış ve cebehâneye 2115 gülle geri koyulmuştu. 11 küçük şâhî için ise 600 adet top güllesi ayrılmıştı ve seferde bütün güller kullanılmıştı. Toplar hakkında bu bilgilerden, kuşatma sırasında büyük muhasara toplarına ihtiyaç duyulmadığı anlaşılmaktadır. Küçük çaplı toplarla Kurna Kalesi'ni teslim alınabilmesi veya kaleye büyük toplarla zarar verilmek istenmemesi nedeniyle bu karar alınmış olabilir. Ayrıca Kurna Kalesi'nden Bağdat cebehânesine nakledilen topların da kayıtları tutulmuştu. Buna göre Serdar Mustafa Paşa Kurna Kalesi'nden 2 adet balyemez, 1 şayka, 2 şâhî, 1 demir havan ve 16 adet büyük taş gülleyi Bağdat'a taşıtmıştı. Muhtemelen bunların bir kısmı Afrâsiyâb-oğlu Hüseyin Paşa tarafından Basra'dan Kurna'ya götürülen ve Osmanlılara karşı kullanılan toplardı.³⁵

Mustafa Paşa'nın Bağdat cebehânesinden aldığı mühimmat ve malzemeyi açıklayan deftere ek olarak yine kendisinin isteğiyle başka bir defterde, "hatt-ı hümayûn-ı devlet-makrûn ile fermân olunan Basra seferi levâzımı için Bağdat hazinesi irsâliyesi akçesinden masraf olunan akçedir" başlığı altında normalde merkeze gönderilmesi gereken Bağdat irsaliye hazinesinden ne kadar paranın sefer giderlerine harcandığı kaydedilmiştir. Açıklanan 23 masraf kaydından bazıları şunlardır: Topçu-başı marifetiyle topların mühimmatına 580 esedî guruş, yeniden yapılan 23 kayığa 1235 esedî guruş, yeni satın alınan tüfeklere 700 esedî guruş, topçu ve cebecilerin çadırlarına 85 esedî guruş, sonradan yapılan yedi kayığa 424,5 esedî guruş ödenmişti. Askerlerin Fırat Nehri'nden Basra'ya nakledilmesi yoluna gidildiğinden gemilere belirli miktarlarda kira ücreti ödendiği de fark edilmektedir. Mesela yeniçeri, gönüllü, Arap ve müstahfızları taşıyan gemilere kira bedeli olarak 1930 esedî guruş verilmişti. Cephane gemilerine ise 1145 esedî guruş kira ödenmişti. Toplamda Bağdat irsaliye hazinesinden 16.961 esedî guruş Basra seferi masrafları için harcanmıştı.

Silahdar Kara Mustafa Paşa, masraf kayıtlarının altına Sultan IV. Mehmed'e hitaben bir açıklama da eklemişti. Paşa hazineden karşılanan mühimmatın bir kısmının Kurna Kalesi

35 Defterde Kara Mustafa Paşa'nın kendi cebinden harcayarak aldığı ve yaptırdığı ihtiyaç maddeleri ve mühimmat ile topçu-başı ve arabacı-başına verilen malzemeler de maliyet ve miktarlarıyla teker teker kaydedilmiştir bk. BOA, Bâb-ı Defteri, Başmuhâsebe Cebehâne-i Amire Eminliği Defterleri (D.BŞM.CB.H.d.), nr. 18367, vr. 4-5, 8-9, 12-13, 16.

muhasarasında kullanıldığını ve bir kısmının da Bağdat cebehânesine teslim edildiğini belirterek diğer deftere dolaylı olarak gönderme yapmıştı. Ardından Bağdat hazinesinin bu kadar masrafa iktidarı olmadığını dile getirmişti. 'Emlak bahasından' satarak birkaç bin kuruş elde ettiğini ve bazı masrafların çok fazla tuttuğu için henüz karşılanamadığını belirtmişti. Diğer masraflar ise 'asl-ı miriden' ödenebilmişti. Mustafa Paşa, Bağdat irsaliye hazinesini normal zamanlarda merkeze gönderdiğini hatırlatmış ve Sultan'dan sonraki yıllarda hazinenin hesaplarında karışıklık yaşanmaması için bu seneki irsaliyenin sefer masraflarına harcandığını ilan eden bir ferman istemişti.

Mevzubahis defterde ayrıca "Bi-avni'llâhi teâla feth olunan Kurna Kalesi'nden bulunan cebehânedir" başlığı altında anlaşıldığı kadarıyla kuşatma sırasında da kullanılan Kurna'daki mevcut bütün toplar hakkında bilgiler şu şekilde paylaşılmıştır: Feth kulesinde 1 balyemez top, 1 küçük balyemez top, kullede 1 balyemez top, Şatt'ül-Arab tarafında 1 balyemez top, hisara karşı 1 balyemez top, cisre karşı 1 balyemez top, Suveyb tarafında karşı yaka metrisinde 1 balyemez ve 4 şâhî top, 3 şâhî top, kulle üzerinde 1 şâhî top, karşı yakada kulle üzerinde 3 şâhî top, Suveyb kalesinden alınan 2 şâhî top, Şatt'ül-Arab üzerinde 1 büyük şayka top. Toplamda 14 şâhî ve 9 balyemez toptan 3 balyemizin Bağdat'a nakledildiği ve geri kalanların Kurna'da bırakıldığı belirtilmiştir. Son olarak Bağdat cebehânesine ait olup Kurna Kalesi'ne koyulan bazı mühimmatın da listesi verilmiştir.³⁶

4. Yahya Paşa'nın İhaneti ve Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın İkinci Basra Seferi (1669)

Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın başarılı seferi Osmanlılara yetmiş yıl sonra Basra'da doğrudan hakimiyet kurma imkânı tanımıştı. Fakat yeni vali Yahya Paşa selefi gibi Basra'da muhtariyet arzusuna kapılınca bir yıl içinde bölgeye yeniden karmaşa hâkim olacaktı. Yahya Paşa'yı ihanet ve isyana sevk eden gelişmeler ise Osmanlıların merkezden defterdar, kadı ve şehbender ataması ve eyaletin mali, ticari ve idari meselelerinde devletin kontrolünü arttırmak istemesiydi. Yahya Paşa, bunları kendi iktidar alanını kısıtlamaya yönelik adımlar olarak değerlendirmişti. Sonunda defterdarla mali hususlarda anlaşmazlık yaşayıp yeniçerilerin maaşlarının ödenmesinde sıkıntılara sebep olmuş ve isyan eden yeniçerilerden hayatını kurtarmak için 1669 yılının baharında Basra'dan kaçmak zorunda kalmıştı.³⁷

Yahya Paşa'nın İran'a firar etmesi ve bir süre sonra güçlü bir orduyla geri dönmesinden sonra yaşananlar Basra'daki memur, ulema, ayan ve askerler tarafından mahzar ve raporlar halinde merkeze bildirilmişti. Basra'da mukim 31 kişi tarafından imzalanan böyle bir mahzarın ilk kısmındaki bilgilere göre 5 Şevval 1079/8 Mart 1669'da Yahya Paşa, kethüdası Abdülkadir Efendi'nin düzenlediği bir eğlenceye katılmış ve eğlence bitince yatsı vaktinde kethüdası, hazinedarı, Şeyh Osman ve maiyetiyle Basra'dan kaçmıştı. Şatt'ül-Arab Nehri'ni geçmek ve Safevi sınırlarındaki bir kaleye sığınmak için Cezâ'ir'deki bazı Araplardan yardım istemişti. Yahya Paşa'nın Basra'dan ayrılması üzerine şehirdeki Osmanlı memurları, ulema,

36 BOA, Bâb-1 Defteri, Başmuhâsebe Bağdat Hazinesi Kalemi Defteri (D.BŞM.BGH.d.), nr. 16732, vr. 2-3, 6-7, 12 Zilkade 1078 (24 Nisan 1668).

37 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 71; a.mlf., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 180.

ayan, “reâyâ ve berâyâ perişân kalmamak için hükümet-i vilâyete” Ebu Bekir Ağa’yı vali olarak seçmişlerdi. Sultan IV. Mehmed’den yeni valiyi tasdik eden bir ferman bekliyorlardı, fakat çok geçmeden Yahya Paşa arkasında güçlü bir orduyla ortaya çıkıp Basra’yı işgal etmeye kalkışacaktı.

Yahya Paşa İran’a kaçtıktan sonra boş durmamış ve Araplar ile Safevilerin desteğiyle 15-20 bin askerden oluşan bir ordu kurmayı başarmıştı. 18 Nisan 1669’da ordusuyla Basra önlerinde belirmiş ve on gün boyunca şehre saldırmıştı. Yirmi yıl önce Basra’yı ziyaret eden Evliya Çelebi, kale surlarının yer yer yıkıldığını belirtirken, şehrin esas savunma sisteminin dört tarafı çeviren nehir bentlerine dayandığını dikkat çekmişti. Normalde şehrin etrafındaki pirinç çeltiklerini besleyen bentler, düşman saldırısı sırasında her birlikten açılıyor ve suyla dolan ovada düşman askerleri ve yük hayvanları boğuluyordu.³⁸ Anlaşılan bu taktik Yahya Paşa’ya karşı etkin olarak kullanılamamıştı, zira 29 Nisan’da kendisi birlikleriyle zorlanmadan Basra’ya girebilmiş ve yeniçeriler ile halktan pek çok kişiyi katletmişti. Mevzubahis mahzarda, Yahya Paşa’nın Basra’ya dönmesiyle yaşananlara yer ayrılmıştı. Buna göre “Paşa-yı merkûm üzerinde cem eylediği Râfizi urbân ve eşkiyâsıyla” ortaya çıktığında Basra’daki askerî zümre ve ulema önce Paşa’nın ordusunu nerede konuşlandırıldığını öğrenmiş ve akabinde kendisine bir mektup göndermişti. Bu mektupta Yahya Paşa’ya “azîmetlü ve şevketlü ve kudretlü ve muhabetlü Pâdişâh-Zıllullah hazretlerinin mağrûr ve muhterem beylerbeyisi iken ne iktizâ eyledi ki terk-i hükümet ve eyâlet ve umûr-ı memleketi muhtel ve müşevveş bırakup firârî ihtiyâr edesün” diye sormuşlardı. Yahya Paşa mektuba cevap vermek yerine ordusuyla Kurna Kalesi yakınlarındaki Suveyb Kalesi’ne hâkim olmuş ve Basra ile Kurna arasındaki yolları kontrol altına almıştı. Mahzarda Basra’dan Kurna’ya bir metre kadar bile hareket edilemediği vurgulanmıştı. Ayrıca Yahya Paşa, önceki yıllarda Hüseyin Paşa’nın sığındığı Safevilere bağlı yöneticiler Doruk Han ve Nevruz Han ile iletişim halindeydi ve Cezâ’ir Araplarına da adamlarını gönderip askeri destek alabiliyordu. Mahzarda Basra’daki son vaziyet bu şekilde anlatıldıktan sonra içinde buldukları duruma rağmen hâlâ saltanata sadık kalan ve Basra’yı savunan asker ile ulema, pes etmeleri halinde Yahya Paşa’nın yapacaklarını Sultan IV. Mehmed’e şöyle açıklamışlardı:

“Devletli pâdişâh âlem-penahın eyyâm-ı adâletlerinde Basra eyâleti sâir memâlik-i mahrûse-i İslâm gibi tahrîr ve kavânin-i nizâm ve intizâm bulmak silkinde ve sudûrunda iken mücerred vilâyet-i Basra hâlî ve harap olsun ve matlûb olan hazîne ve mevâcib ve zahîre hâsıl olmasın ber-vech-i temlik tasarruf edeyim ümidiyle hevâsına tâbi olup.”³⁹

Basra’yı “ber-vech-i temlik”, yani kendi mülkü gibi yönetmeye niyetlenen Yahya Paşa’nın Basra’dan sonraki hedefi, şehirdeki katliamdan sağ kurtulan yeniçerilerin de sığındığı Kurna Kalesi olmuştu. Halihazırda ordusunu Kurna’ya iki saat mesafedeki Suveyb Kalesi’nde konuşturarak Paşa, uzun süredir kaleyi abluka altında tutuyordu. Muhasarada yaşananlar hakkında yegâne malumatı Kurna Kalesi muhafızlarının reisi tarafından 29 Zilkade 1079/30 Nisan 1669’da yazılmış değerli bir rapor sağlamaktadır. “Bizim Basra’dan gayrimiz yoktur” diye başlayan bu raporda, Yahya Paşa ile birlikte İran’a kaçan Şeyh Osman’ın büyük bir topla muhasaraya katıldığı haber verilmişti. Sekiz on bin düşman askeri dört muhasara topuyla altmış

38 Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad, Basra, 4. Kitap, 2/649.

39 BOA, İbnülemin Tasnifi, Şükr ü Şikâyet (İE.ŞKRT.), 1/47, 12 Şevval 1079 (15 Mart 1669).

gündür Kurna'yı dört taraftan kuşatıyordu. Muhafızlar canla başla metrislerde mücadelelerini sürdürüyordu, fakat destek için gönderilen birlikler karadan kaleye giremiyordu. Sadece Zeke Suyu tarafına güçlü taburlar koyulduğundan dışarıdan gemilerle zahire ve Osmanlılara destek olan Huveyze Hanı'nın gönderdiği 400 tüfekli asker kaleye sokulabilmişti.⁴⁰

Yahya Paşa'nın Basra'yı işgal teşebbüsünde bulunduğu sırada Sadrazam Köprülü Ahmed Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Kandiyeye kuşatmasını sürdürüyordu. Osmanlı tarihçilerine bakılırsa, Basra'daki gelişmelerin haberi ancak 1669 yazının sonlarına doğru Sultan IV. Mehmed'in ikamet ettiği Edirne'ye ulaşmıştı. 9 Rebiyülevvel 1080/6 Ağustos 1669'da Basra kapıcı-başlarından Mustafa Ağa Basra valisi olarak tayin edilmişti. Bağdat Beylerbeyi Silahdar Kara Mustafa Paşa'ya ise Basra'ya yeni bir sefer düzenlemesi emredilmişti. Diyarbakır Beylerbeyi Öküz Ömer Paşa, Musul Beylerbeyi Çavuşzâde Mehmed Paşa ve Şehrizor Beylerbeyi Sarıkcı Hasan Paşa eyalet ve kapı askerleriyle Serasker Mustafa Paşa'nın komutasındaki orduya katılacaktı.⁴¹

Silahdar Kara Mustafa Paşa, Hüseyin Paşa'ya karşı düzenlediği sefere kıyasla Yahya Paşa seferinde Bağdat'tan Basra'ya yapılan yolculuk hariç zorluk yaşamamıştı. Çünkü Kurna Kalesi'ni Osmanlıların elinden alamayan ve selefi gibi seraskerin ordusuna burada direniş gösterme şansını kaybeden Yahya Paşa, meydan savaşına da cesaret edemeyip İran'a çekilmişti. Kara Mustafa Paşa düşmanla savaşmadan Basra'ya girdiğinde önceki seferde olduğu gibi Basra'nın idaresini Kapıcı-başı Mustafa Paşa'ya devredildiğini kanıtlayan bir hüccet hazırlamıştı. 18 Cemaziyülevvel 1080/14 Ekim 1669'da Basra'da Serdar Kara Mustafa Paşa ve yeni vali Kapıcı-başı Mustafa Paşa'da da dahil olmak üzere asker, ayan ve ulemadan 30 kişinin hazır bulunduğu mecliste hazırlanan bu hüccette, Yahya Paşa'nın faaliyetleri ve Mustafa Paşa'nın seferine dair önemli bazı detaylar paylaşılmıştı. Buna göre, Yahya Paşa İran'dan döndükten sonra birlikleriyle Suveyb Kalesi'nde konaklamış ve buradan Kurna Kalesi'ne saldırıları başlatmıştı. Fakat ilk saldırılarda ciddi kayıplar verince stratejisini değiştirmeye ve Basra'ya saldırmaya karar vermişti. Basra'ya gitmeden önce Cezâ'ir Araplarından ve Safevili Doruk ve Nevruz Hanlardan asker desteği almıştı. Yahya Paşa yeni birliklerle güçlenen ordusuyla Basra'ya gerçekleştirdiği saldırıda başarılı olmuş, şehirdeki yeniçerilerin çoğunu öldürmüş ve şehir sakinlerinin mallarını yağmalamıştı. Basra'da kazandığı zaferden hemen sonra tekrar Kurna Kalesi'ni kuşatmıştı. Osmanlı merkezine bütün bu gelişmelerin haberi ancak Yahya Paşa'nın Kurna'yı ikinci defa kuşattığı sırada ulaşmıştı.

Hüccetteki bilgilere göre, Basra'yı Yahya Paşa'nın tasallutundan kurtarmak için Bağdat Beylerbeyi Kara Mustafa Paşa'nın emrine Diyarbakır, Musul, Şehrizol, Maraş ve Rakka valileri ve eyalet askerleri ferman ile tayin edilmişti. Mustafa Paşa Bağdat'ta hazırlıklarını tamamlamak üzereyken Kurna Kalesi'nden gelen feryatçılar düşmanın kaleye bir iki kere genel hücum düzenledikleri haberini vermişti. Serdar muhafızları cesaretlendirmek için destek birlikleri göndereceğini bildirmişti. Kendisi de sefer hazırlıklarını hızlandırmış ve daha fazla vakit kaybetmeden Basra'ya doğru harekete geçmişti. Kurna'ya ulaşmadan önce Kapıcı-başı Mustafa Paşa, emrindeki askerlerle Osmanlı ordusuna katılabilmışti. Bu sırada kaleden yine feryatçılar gelip serdara düşmanın muhasarayı şiddetlendirdiğini bildirmişti. Yardım

40 BOA, İbnülemin Tasnifi, Askeriye (İE.AS.), 8/733.

41 Türkal, *Silahdar*, 574; Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si*, 290-291.

ulaşmazsa muhafızlar kaleyi altı-yedi gün içinde teslim edecekti. Bunun üzerine Mustafa Paşa menzillerden daha hızlı ilerleyerek 9 Rebiyülahir 1080/6 Eylül 1669'da Kurna Kalesi civarına ulaşmıştı. Yahya Paşa Osmanlı ordusuyla karşılaşmaya cüret edememiş ve ordusuyla bölgeden uzaklaşmıştı. Serdar Mustafa Paşa, Yahya Paşa'nın Basra'ya yeniden saldırma ihtimalini düşünerek Kapıcı-başı Mustafa Paşa'yı ordudan ayırdığı taze birliklerle Basra'ya göndermişti. Ordunun geri kalanıyla Basra'ya hareket etmeden önce Kurna Kalesi'ndeki muhafızların üç aylık mevaciclerini ödemiş ve altı aylık zahirelerini temin etmişti. Hüccette Kara Mustafa Paşa'nın ikinci Basra seferi bu şekilde özetlendikten sonra Kapıcı-başı Mustafa Paşa mecliste seferin bütün safhalarını doğrulamış ve serdarın Basra'yı düşmandan kurtarıp kendi idaresine devrettiğini ikrar etmişti. Ayrıca yeni vali, meclis bulunanların huzurunda, Yahya Paşa veya başka bir asinin bölgede karışıklık çıkarması halinde devlete sadık kalacağına ve onlara karşı canla başla mücadele edeceğine dair yemin etmişti.⁴²

Serdar Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın zaferi Sultan IV. Mehmed tarafından kutlanmıştı. Sultan, Mustafa Paşa'ya yazdığı hatt-ı hümayûnda Basra'nın fethedildiği haberini aldığını ve bundan dolayı çok mutlu olduğunu duyurmuştu. Gerek Mustafa Paşa gerekse onunla beraber sefere katılan bütün komutan ve askerleri kutlamış, memnuniyetini dile getirmek için "cümleden helâl olsun" diye yazmıştı. Sultan, hatt-ı hümayûnun devamında Mustafa Paşa'yı bazı hususlarda uyarmayı da ihmal etmemişti. Mustafa Paşa'ya "sedd-i sedid-i Irâk-ı Arab ve Acem" olan Bağdat'ın muhafazası için gayret göstermesini; eyalet ile askerlerin düzenini korumaya ve ihtiyaçlarını karşılamaya önem vermesini tembih etmişti. Acem tarafına daima casuslar göndermesini ve öğrendiklerini merkeze bildirmesini emretmişti. "Basra dahi yeni açılmış memlekettir" diye belirten Sultan, Afrâsiyâblar sonrası bölgenin tekrar Osmanlı hakimiyetine geçtiğini bu veciz ifadeyle vurgulamış ve Silahdar Mustafa Paşa'dan Basra eyaletinin meselelerini yakından takip etmesini ve sıkıntılarıyla ilgilenmesini istemişti. Zaferinden dolayı Paşa'ya bir kılıç ve hil'at gönderdiğini açıklamış ve kendisine ulaştığında kılıcı kuşanmasını, hil'ati de giymesini buyurmuştu.⁴³

Birinci Basra seferinden sonra hazırlanan defterlerin birinin ek kısmındaki bilgiler Silahdar Mustafa Paşa'nın ikinci Basra seferinin akabinde aldığı önlemlere dair malumat sağlamaktadır. Defterde Mustafa Paşa'nın Kurna Kalesi'ne koyduğu 29 farklı mühimmatın miktar ve adetleri kaydedilmiştir. "Kurna Kalesi'ne vardıkda Yahya şâkinin firârından sonra kal'a-ı mezkûreye vaz' olunan cebehânedir" başlığı altında kaydedilen mühimmattan bazıları şunlardır: 45 kantar tüfek barutu, 300 adet balyemez topu güllesi, 760 adet şâhî topu güllesi, 14 adet top tekerleği, 4 top kundağı, 59 kazma, 4 balta, 39 demir kürek. Bunların dışında Silahdar Mustafa Paşa, Sultan'ın fermanına uygun şekilde Bağdat irsaliyesi barutundan elli kantar barut ve kâfi miktarda gülleyi Kurna'ya göndermişti. Kayıtların altına Sultan IV. Mehmed'e hitaben yine bir açıklama ekleyen Paşa, Kurna muhafızlarına H.1080 yılı Bağdat irsaliyesinden elli kantar barutla birlikte iki yüz adet balyemez ve şâhî güllesi verdiğini belirtmişti. Basra Valisi Kapıcı-başı Mustafa Paşa'nın isteği doğrultusunda ekstra altı farklı mühimmatı da gemilere yükleyip Kurna'ya doğru yola çıkarmıştı. Bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla, Basra'da hakimiyeti kalıcı hale getirebilmek için stratejik öneme sahip Kurna Kalesi teçhizat ve mühimmat açısından güçlendiriliyordu.

42 BOA, Muallim Cevdet Tasnifi, Dahiliye (C.DH.), 162/8094.

43 BOA, İbnülemin Tasnifi, Hatt-ı Hümayûn (İE.HAT.), 4/342.

Kara Mustafa Paşa'nın aslında Bağdat'tan Basra'ya mühimmat nakletmeye pek sıcak bakmadığı, defterin sonunda bulunan arzında dile getirdiği itiraz ve tavsiyelerinden anlaşıl- maktadır. Paşa'ya göre Basra büyük bir memleketti, ihtiyaç duyulan barut ve diğer mühimmat eyaletin sınırlarından temin edilebilirdi. Mustafa Paşa'nın bu çıkışının arkasındaki sebep Basra'daki mühimmatı sürekli Bağdat'tan karşılamanın mümkün olmadığı gerçeğiydi. Ayrıca Basra gibi bir serhad eyaleti olan Bağdat'tan devamlı Basra'ya mühimmat sevk etmek sakıncalıydı. Paşa, seferler sırasındaki gözlemlerinden yola çıkarak barut başta olmak üzere birçok teçhizat ve mühimmatın Basra'da üretilebileceğini düşünüyordu. Ona göre Basra'da yıllardır barut işlendiğini herkes biliyordu. Bu nedenle Sultan'dan Basra'daki görevlilere hammadde ve teçhizat meseleleriyle ilgilenmeleri için fermanlar göndermesini istemişti.⁴⁴

Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Basra'nın askerî ihtiyaçlarını eyaletteki kaynaklardan karşılanması gerektiğine olan inancı eyaletin yeniden nizamına yönelik tavsiyelerinden sadece biriydi. Daha önce temas edildiği üzere Mustafa Paşa ilk seferinden sonra Basra'yı maktûa merbut eyaletlerden biri yapmak için bütün mukataaları maktuya bağlamıştı. Afrâsiyâb-oğlu Hüseyin Paşa'nın kethüdası olan Yahya Paşa'nın valiliğinde bir yılı doldurmadan isyan etmesi gerek eyaletin gerekse mukataaların idarelerini devlete sadakatinden şüphe edilmeyecek kişilere verilmesini gerektirmişti. Bu meyanda Kapıcı-başı Mustafa Ağa'nın Basra valisi tayin edilmesi ilk örnekti çünkü yaklaşık yetmiş beş yıl sonra sultanın sarayından çıkan biri Basra beylerbeyi olmuştu. Basra Valisi Kapıcı-başı Mustafa Paşa da eyaletin bütün mukataalarını yeni isimlere tevdi ederek eyalette Osmanlı denetimini sağlamlaştıracaktı. Bununla alakalı hazırlanan defterde "Bin seksen senesinde Basra Valisi Mustafa Paşa vilâyet-i mezkûrenin mukâtaatların ümenâ ve zâbitlere maktu' ve iltizâm verdiği mâlı beyân eder an-gurre-i cümâdel-i evvel ila gaye-yi mâh-ı zilhicce fî sekiz mâh sene 1080" başlığı altında Mustafa Paşa'nın mukataaları hangi güvenilir kişiler ve memurlara maktu ve iltizam olarak dağıttığı açıklanmıştır.

Osmanlılar Basra'da timar sistemini uygulamamış ve eyaletin mukataalarını iltizama vererek gelirleri toplamıştı. Afrâsiyâb-oğulları döneminde devam eden iltizama verme işleminde mültezimlerin yerlilerden ve bölgedeki Osmanlı askerî zümresinden isimler olduğu göze çarpmaktadır. Merkezi denetimin zayıf olmasının etkisiyle mültezimlerin yükümlü- lüklerini yerine getirememesi sık sık şikayetlere neden oluyordu.⁴⁵ Basra'da Afrâsiyâbların

44 BOA, Bâb-1 Defteri, Başmühâsebe Bağdat Hazinesi Kalemi Defteri (D.BŞM.BGH.d.),16732, vr. 10-11, 1 Cemaziyülahir 1080 (27 Ekim 1669); 16. Yüzyılda Basra'da top dökümü ile barut ve güherçile imalatı yapılmakta ve buradan Halep, Diyarbakır ve Bağdat'a nakledilmektedir bk. Nilüfer Bayatlı, "XVI. Yüzyılda Basra Eyaleti'nin Osmanlı Devleti İçin Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 144 (2003), 102-103; Bu noktada Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın ilk Bağdat valiliği esnasında kaleme aldığı raporlardan bahsetmek gerekir. Mart 1653'te merkeze gönderdiği raporda Mustafa Paşa, dört başlıklı Bağdat'taki sıkıntıları izah etmişti. Temas ettiği ilk mesele Bağdat'taki yeniçeri ağalarının maddi kaynakları müsrifçe kullanmaları ve yeniçerilerin taş- kınıklarına müdahale etmemeleriydi. Keza kendisi de yeniçerilerinin maaşlarını uzun bir süredir ödemekte zorluk çekiyordu. Nakit para sıkıntısı nedeniyle temel gıda maddelerini almakta bile sıkıntı yaşadığını açıklamıştı. Ekonomik sorunlardan dolayı şehirdeki asayiş tamamıyla bozulmuştu. Bunlara ek olarak Safevilerin sınırda birliklerini topladığına ve Bağdat'a saldırma planları yaptığına dair istihbarat alıyordu bk. T.SMA.e, 656/27, 11 Rebiyülahir 1063 (11 Mart 1653), vr. 1a-2b; T.SMA.e, 698/8; Kara Mustafa Paşa'nın halefi Bağdat Valisi Silahdar Murtaza Paşa'nın 1654'te Basra seferini özellikle Bağdat eyaletinde yaşanı- lan ekonomik darboğaza karşı bir çözüm olarak düşündüğü dikkate alınırsa, yirmi yıl sonra durumun tam tersine döndüğü, Basra'daki vaziyetin ancak Bağdat'tan tedarik edilecek zahire ve mühimmatla düzeltilebileceği anlaşılmaktadır.

45 Salih Özbaran, "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler", *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 453-457; Örneğin, 1570li yıllarda Basra beylerbeyi olarak görev yapan Özdemiroğlu Osman Paşa da mültezimlerin elinde mukataada olan önemli bir iskeleyi, yöre halkının müdahaleleri yüzünden iltizamın gelirlerini toplayamadığını ileri sürerek

devri kapanınca mukataaların da yeniden düzenlenmesi gerekmişti. Mevzubahis defterdeki bilgilere bakılırsa, 1 Cümâdel-i evvel -1 Zilhicce 1080 tarihleri arasında sekiz ay içinde Basra'daki 48 mukataat Kapıcı-başı Mustafa Paşa tarafından farklı kişilere iltizam olarak verilmişti. Defterde ayrıca her mukataanın yıllık geliri kese ve esedî gurusu hesabıyla belirtilmişti. 48 mukataadan 13'ü unvanları sayesinde Osmanlı memuru olduğu anlaşılan kişilere iltizam edilmişti. Bunlar arasında Hüseyin Kethüda'nın uhdesine tam altı farklı mukataanın verildiği fark edilmektedir. Benzer şekilde Süleyman Kethüda da üç farklı mukataanın iltizamını almıştı. Diğer mültezimler ağa, çavuş, çorbacı, bölük başı, beşe, etmekçi başı unvanlarına sahipti. Mesela nefsi-i Basra boyhanesinin mukataası verilen Muharrem Ağa yıllık 1.122 esedî kuruş ödemekle mükellef tutulmuştu. Osmanlı memurları haricinde geri kalan 35 mukataa ise birkaçı bey ve şeyh olarak tanıtılan ve muhtemelen güvenilir addedilen Basralılara iltizam olarak verilmişti. Bazı mukataalar ise iki kişi tarafından tasarruf ediliyordu. Örneğin hazineye yıllık geliri 8167 esedî kuruş olan Basra ihtisap mukataasını Mustafa Çavuş ve Ali Bey deruhte etmişti. Raporun sonunda 48 mukataanın yıllık geliri 813,5 kese ve 267.822 esedî kuruş olarak hesaplanıp kaydedilmişti.⁴⁶

Basra Beylerbeyi Kapıcı-başı Mustafa Paşa'nın gözetiminde dağıtılan Basra mukataalarının denetimini ise tanıdık bir isim olan Silahdar Kara Mustafa Paşa yapacaktı. Zira kendisi 25 Zilkade 1081/5 Nisan 1671'de Bağdat valiliğinden azledilecek ve Basra beylerbeyi olarak atanacaktı.⁴⁷ Mustafa Paşa'nın iki defa sefer düzenlediği Basra'ya bu defa vali olarak tayin edilmesinde eyaletin idaresinde görülen aksaklıklar ve bilhassa mukataa gelirlerinde ortaya çıkan usulsüzlükler etkili olmuştu. Kara Mustafa Paşa, Basra'ya ayağını bastığı anda hemen bir teftiş meclisi kurmuş ve mukataalar hakkında yapılan soruşturmanın sonuçlarını kaydeden detaylı bir defter hazırlatmıştı. Mevzubahis defterin girişindeki bilgilere göre, "saâdetlü ve hamiyetlü Mustafa Paşa hazretleri 1081 tarihinde Basra'ya tahrîr-i vilâyet ve nizâm ve intizâm-ı diyâr için dahil" olmuştu. Kurulan mecliste Basra'nın meşayih ve ayanıyla birlikte eski vali Kapıcı-başı Mustafa Paşa ve onun kethüdası Hüseyin Ağa da hazır bulunmuştu. Basra'da altı mukataanın mültezimi olarak öne çıkan Hüseyin Kethüda'nın aslında Mustafa Paşa'nın kethüdası olduğu böylece ortaya çıkmıştı. Silahdar Mustafa Paşa'nın meclise çağırıldığı ilk isim gümrük mukataasının mültezimiydi. Kendisine bir yıl için ne kadar ödediği sorulduğunda şartnamede belirtilen 225 keseyi teslim ettiğini söylemiş ve bunu sabık vali Mustafa Paşa da onaylamıştı. Gelgelelim Basra defterdarı Ramazan Efendi mukataanın yıllık gelirinin daha fazla olduğunu iddia edince soruşturma derinleştirilmişti. Sonunda mültezim sahibi mukataanın değerinin 350 kese olduğunu fakat Kapıcı-başı Mustafa Paşa ile anlaşarak rakamı düşürdüğünü itiraf etmişti. Daha ilk teftişte Basra'nın en önemli gelir kaleminde usulsüzlüğün ortaya çıkması üzerine Kapıcı-başı Mustafa Paşa'nın diğer mukataaları da mültezimlere değerinden düşük verdiği varsayılmış ve Silahdar Mustafa Paşa Hicri 1080-1081 seneleri arasında gelirleri toplanan mukataaları, her birinin mültezimini meclise çağırarak denetlemeye karar vermişti.

sancak haline getirmiş ve doğrudan denetlemeye başlamıştı. Ayrıca Basra ayanından bazılarının mukataaya verilen mülklerinin maktû alınması halinde devlet hazinesine daha fazla para gireceğini hükümete bildirmişti. Bk. BOA, A.DVNSMHHM.d., nr. 26/9, 10.

46 BOA, Muallim Cevdet Tasnifi, Maliye (C.ML.), 519/21215.

47 Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si*, 308.

Defterde Basra'daki toplamda 50 mukataanın teftiş kayıtları mevcuttur. Önceki sene Kapıcı-başı Mustafa Paşa'nın 48 mukataayı yeni isimlere tevcih ettiği düşünülürse Silahdar Mustafa Paşa'nın daha geniş bir soruşturma yürüttüğü anlaşılabilir. Ayrıca Silahdar Mustafa Paşa'nın sorguladığı mültezimlerin birçoğu selevi tarafından mukataa verilen isimler değildi. Teftişin usulü ve Mustafa Paşa'nın gayesini göstermesi açısından birkaç örneği paylaşmak faydalı olacaktır. Mesela Basra Cenup mukataasını mültezimi Ali bin Recep meclise gelmiş ve mukataası hakkında şunları söylemişti: bahsi geçen mukataa tahrirde 70 kese olarak hesaplanmıştı, fakat gerçek değeri 90 keseydi ve kendisi de 90 kese ödemekle mesuldü. Şimdiye kadar 40 kesesini ödeyebilmişti, hala teslim etmesi gereken 50 kese vardı. Cenup'ta olan emlak-ı mîriden ise 11 kese ödemekle mükellefti, son olarak 2 kese vermişti ve 7 kese daha borcu vardı. Toplamda 101 kese ödemeliydi, ama 57 kesesini henüz teslim etmemişti. Ali bin Recep sözlerini bitirince başka bir kalemden 12 kese daha ödemesi olduğu kendisine hatırlatılmıştı. En sonunda bu borcunu da kabul eden Ali bin Recep'in yıllık toplam mukataa bedeli 113 kese olarak kayda geçirilmişti.

Kara Mustafa Paşa, mültezimlerin yıllık ödemeleri gerektirdiği tutarı, henüz ödemedikleri borçları ve mukataanın gerçek değeriyle kayda geçirilen değerini böylece tespit edebiliyordu. Buna rağmen teftiş edilen mukataaların çoğunda ciddi usulsüzlükler olmadığı görülmektedir, çünkü meclise gelen mültezimlerin çoğu sadece yıllık ödemeleri gereken miktarı söylemiş ve herhangi bir sorguya tabi tutulmadan beyanları kayda geçirilmişti. Örneğin Basra boyahânesi mukataasını deruhte eden Muharrem Ağa'nın vekili Mustafa meclise gelmiş, mukataanın yıllık 6 kese ödemek şartıyla efendisine verildiğini bildirmiş ve sözü esas kabul edilerek deftere kaydedilmişti. Önceki sene Kapıcı-başı Mustafa Paşa'nın bu mukataayı yıllık 3,5 keseye Muharrem Ağa'ya verdiği düşünülürse Kara Mustafa Paşa aradaki farkla ilgilenmediği görülecektir. Diğer bir örnekte ise Basra Hamedan mukataasının mültezimi Ebu Bekir Bey, Kara Mustafa Paşa'nın meclisinde yıllık 9 kese ödemekle mükellef olduğunu ikrar etmişti. Gerçekten de Ebu Bekir Bey'e Hamedan mukataasının sabık beylerbeyi tarafından 9 kese ve 3000 esedî kuruş karşılığında verildiği teyit edilebilmektedir.⁴⁸

Basra Valisi Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın özellikle eyaletin mukataalarını denetlemesi ve düzenlemesi, Basra'yı uzun yıllardır süren kargaşadan sonra intizama kavuşturma çabasının önemli bir adımıydı. 1669 tarihinde yapılan bir tahrirde göre Basra'da 5557 hane ve 35 bine yakın insan yaşamaktaydı ve yüzyılın ortalarına kıyasla 15-20 bin arasında nüfus kaybının olduğu düşünülüyordu. Afrâsiyâblar sonrasında Basra'da ticareti canlandırmak, gelir-gider dengesini sağlamak ve güvenlik sorunlarını çözmek gerekiyordu. Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın Kasım 1672'ye kadar sürdürdüğü Basra valiliği boyunca mukataalar dışındaki sıkıntılarla nasıl ilgilendiği tespit edilememektedir. Hakkındaki son bilgiye vefatından sonra ulaşılabilmektedir, çünkü Basra'da bulunan çeşitli mal, eşya, at ve kısraklarının sayı, miktar ve cinsleri titizce kayda geçirilmiş ve ardından merkeze gönderilmişti.⁴⁹

5 Kasım 1672'de Basra beylerbeyi atanan Çelebi Hasan Paşa zamanındaki gelişmeler hakkında Avrupa kaynaklarında bazı bilgiler mevcuttur. Hasan Paşa, Bağdat-Basra arasındaki yolda haramilik yapan ve tacirlerin can güvenliğini tehdit eden Arap eşkıyalarına karşı 2-3 bin kişilik bir ordu göndermişti. Osmanlı birlikleri üç binden fazla eşkıya ve on

48 BOA, (MAD.d.), 3575, vl. 1-7.

49 BOA, (MAD.d.), 3075.

beş kadar harami liderini öldürüp yolu tekrar güvenli hale getirmişti. Buna rağmen sonraki yıllarda haramiler Basra etrafında huzursuzluk çıkarmaya devam edecekti.⁵⁰ Ağustos 1674'te gönderilen bir fermanda Hasan Paşa'ya Basra muhafazası görevini üstlenen yeniçerilerin maaşlarını eyalet irsaliyesinden ödemesi emredilmiştir.⁵¹ Hasan Paşa'nın valilik dönemine ait kayıtların bir diğerinden ise Basra irsaliye hazinesinden 288.216 akçeyi merkeze gönderdiği öğrenilmektedir.⁵² İrili ufaklı sıkıntılara rağmen artık doğrudan Osmanlı hakimiyetine giren ve merkezden tayin edilen valiler aracılığıyla yönetilen Basra'da on yedinci yüzyılın sonuna kadar düzen ve istikrar korunacaktı.⁵³

SONUÇ

Osmanlı İmparatorluğu'nun en doğusundaki eyalet olan Basra'nın idaresi fethinden itibaren maliyetli ve meşakkatli bir mesele olmuştur. 1612'de idarede yaşanan zorlukların üstesinden gelmek için Afrâsiyâb-oğullarına devredilen Basra'da buna rağmen Osmanlılar askerî ve malî varlıklarını korumaya özen göstermişti. 1628-1638 yılları arasında Bağdat'ın Safevilerin kontrolünde kalması kara üzerinden Osmanlıların Basra ile bağlantılarının zayıflamasına neden olmuştu. Yine de Afrâsiyâb-oğlu Ali Paşa, Basra'yı Osmanlılara sadık kalarak yönetmeyi sürdürmüştü. Fakat onun oğlu Hüseyin Paşa Osmanlı hakimiyetini tanınamaya meyletmiş ve Safeviler ile Cezâ'ir Araplarının desteğini arkasına alarak muhtariyet hevesine kapılmıştı. 1654'te Bağdat Valisi Silahdar Murtaza Paşa, Hüseyin Paşa ve Afrâsiyâb-oğullarının hakimiyetine son verme hedefiyle düzenlediği seferde başarısız olunca, Hüseyin Paşa bölgede kendi gücünü iyice pekiştirmişti. Osmanlı sultanının emirlerine karşı gelip eyaletin muhtelif yerlerini kendi adına işgal etmeye başlaması üzerine Bağdat valileri Uzun İbrahim Paşa ve Silahdar Kara Mustafa Paşa'nın serdarlığında büyük Osmanlı orduları Basra'ya seferler düzenlemişti. 1667-1669 yılları arasında Silahdar Kara Mustafa Paşa yönettiği iki seferle Afrâsiyâb-oğullarının Basra'daki yönetimine son noktayı koymuş ve eyalette Osmanlı hakimiyetini tekrar hâkim kılmıştı.

Bu çalışmada Osmanlı arşivlerindeki kayıtlar üzerinden Kara Mustafa Paşa'nın seferlerde ve eyaletin yeniden intizamında takip ettiği yöntem ve usuller hakkında detaylar paylaşılmıştır. Coğrafi şartlar nedeniyle muhafazası kolay olmayan Kurna Kalesi gibi stratejik yerlerin yeterli mühimmat ve askerle desteklenmesi gerekmişti. Basra'nın teçhizat ve mühimmat ihtiyaçlarını sürekli Bağdat'tan karşılamının imkânsız olduğunu fark eden Mustafa Paşa, eyaletin maddi kaynaklarını yeniden düzenleyerek bu sorunu aşmaya çalışmıştı. Kara Mustafa Paşa ve yeni Basra valisi Kapıcı-başı Mustafa Paşa özellikle Afrâsiyâblar döneminde Osmanlıların yeterince faydalanamadığı anlaşılan eyalet mukataalarını Osmanlı memurları ve Basralı güvenilir kişilere iltizam olarak vermeyi uygun görmüştü. Böylece Basra'nın mali

50 Matthee, "The Town of Basra, 1600-1700", 72-75; a.m.f., "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri", 181-184.

51 BOA, Bâb-ı Defter, Evâmir-i Maliye Defterleri Kalemî Defteri (D.EVM.d.), nr. 26285, vr. 2, 20 Cemaziyülevvel 1085 (22 Ağustos 1674).

52 BOA, İbnülemin Tasnifi, Maliye (İE.ML.), 8/693.

53 Yusuf Hallaçoğlu, "Basra", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 5/113-114.

ve askerî ihtiyaçları eyaletin kaynaklarıyla karşılanabilecekti ve merkezin mukataalar üzerindeki denetimi güçlenecekti. Ayrıca Mısır ve Bağdat gibi maktûa merbut eyaletlerden biri haline gelen Basra'dan her yıl hazineye irsaliye gönderilebilecekti. Kara Mustafa Paşa Basra valisi atandıktan sonra mukataalardaki usulsüzlükleri tespit ederek eyaletin bu yeni nizamını korumuştur. Mustafa Paşa 1672'ye değin Basra valisi olarak idarî ve malî düzeni korumuştur. Bu sayede Basra on yedinci yüzyılın sonuna kadar Osmanlı sultanlarının tayin ettiği beylerbeylerinin idaresinde yönetilebilmiştir.

.....
Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an Libre open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

.....

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

Ali Emiri Tasnifi Belgeleri (AE. SMMD. IV.).

Bâb-1 Defter, Evâmîr-i Maliye Defterleri Kalemî Defteri (D.EVM.d.), nr. 26285.

Bâb-1 Defteri, Başmuhâsebe Bağdat Hazinesi Kalemî Defteri (D.BŞM.BGH.d.), nr. 16732.

Bâb-1 Defteri, Başmuhâsebe Cebehâne-i Amire Eminliği Defterleri (D.BŞM.CBH.d.), nr. 18367.

Divan-ı Hümâyûn Sicillatı Mühimme Defterleri (A.DVNSMHHM.d.), nr. 26/9, 10; 29/157, 171, 180, 209, 460; 78/1671, 1809; 87/314, 443.

Divan-ı Hümâyûn Sicilleri Mühimme Zeyli Defterleri (A.DVNSMHHM.ZYL.d.), nr. 7/65, 66.

İbnülemin Tasnifi Belgeleri (İE.AS.); (İE.HAT.); (İE.HR.); (İE.ŞKRT.).

Kâmil Kepeci Tasnifi Defterleri (KK.d.), nr. 266.

Maliyeden Müdevver (MAD.d.), nr. 3075, 3575.

Muallim Cevdet Tasnifi Belgeleri (C.DH.); (C.ML.).

Nişan ve Tahvil Kalemî Defterleri (A.NŞT.d.), nr. 1141.

Topkapı Sarayı Arşivi

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakı (TSMa.e.).

2. Kaynak Eserler

Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'nâme'si (Tablil ve Metin)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1993.

De Thevenot. *The Travels of Monsieur de Thevenot into the Levant*. London, 1686.

Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Bağdad, Basra, Bitlis, Diyarbakır, İsfahan, Malatya, Mardin, Musul, Tebriz, Van, 4. Kitap. haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı. Cilt 2. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2010.

Karaçay Türkal, Nazire. *Silabdar Fındıklılı Mehmed Ağâ Zeyl-i Fezleke (1065-22 Ca. 1106/ 1654-7 Şubat 1695)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Karataş, Mehmet. *Nazmî-zâde Murteza'nın Gülşen-i Hulefâ'sının Tenkitli Transkripsiyonu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Nâimâ Mustafa Efendi. *Târih-i Na'imâ (Ravzatü'l-Hüseyn fî Hulâsati Abbâri'l-Hâfikayn)*. haz.

Mehmet İpşirli. 6. Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.

Sultan Dördüncü Murad'ın Hatt-ı Hümayûnları (Suver-i Hutût-ı Hümayûn). haz. Önder Bayır. İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2014.

Topçular Kâtibi Abdülkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tablil). haz. Ziya Yılmaz. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003.

3. Kitap ve Makaleler

Allahverdi, Reyhan Şahin. *Özdemiroğlu Osman Paşa ve Dönemi (1585-1527)*. İstanbul: Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2012.

Bacqué-Grammont, Jean-Louis et al. "Notes And Documents Sur Le Raillement De La Principauté De Basra à l'Empire Ottoman (1534-1538)". *Anatolia Moderna* 6 (1996), 85-95.

Bayatlı, Nilüfer. "XVI. Yüzyılda Basra Eyaleti'nin Osmanlı Devleti İçin Önemi". *Türk Dünyası Araştırmaları* 144 (2003), 91-104.

Eravcı, H. Mustafa. "Osmanlılar ve Huzistan'daki Şii Arap Kabilesi Müşaşalar". *XVIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler 1-5 Ekim 2018, Osmanlı Tarihi*. haz. Semiha Nurdan-Muhammed Özler. 581-587. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2022.

Halaçoğlu, Yusuf. "Basra". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/112-114. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1992.

Kunt, İ. Metin. "An Ottoman Imperial Campaign: Suppressing the Marsh Arabs, Central Power and Peripheral Rebellion in the 1560s". *Osmanlı Araştırmaları* 43 (2014), 1-18.

Kurşun, Zekeriya. "Osmanlı Devleti'nin Basra Körfezi Siyaseti: Bağdat, Basra ve Lahsa Beylerbeylikleri (1534-1672)". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (2018), 1-27.

Küpeli, Özer. *Osmanlı-Safevi Münasebetleri*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2014.

Mantran, Robert. "Réglements Fiscaux Ottomans: La Province De Bassora (2e Moitié du XVIe S.)". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 10 (1967), 224-277.

Matthee, Rudi. "Between Arabs, Turks and Iranians: The town of Basra, 1600-1700". *Bulletin of the School of Oriental and African Studies* 69/1 (2006), 53-78.

Matthee, Rudi. "1600-1700 Yıllarında Araplar, Türkler ve İranlılar Arasında Basra Şehri". çev. İlker Külbilge, *Cihannüma: Tarih ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi* 4/1 (2018), 155-193.

Okuyucu, Cihan. "Muhlisi'nin Çerkes Yusuf Paşa'nın Basra Valiliği Dolayısı ile Yazdığı Seyahatname". *Türk Dünyası Araştırmaları* 69 (1990), 115-134.

Özbaran, Salih. "XVI. Yüzyılda Basra Körfezi Sâhillerinde Osmanlılar: Basra Beylerbeyliğinin Kuruluşu". *Tarih Dergisi* 25 (1971), 51-78.

Özbaran, Salih. "XVI. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda İltizam: Yemen, Basra ve Lahsa Eyaletlerindeki Uygulamalardan Örnekler". *V. Milletlerarası Türkiye Sosyal ve İktisat Tarihi Kongresi Tebliğler*. 453-457. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Özdemir, Coşkun. *Fransız Milli Kütüphanesinde Bulunan 'Sefernâme' (Turc-127) El Yazmasının Minyatürleri*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi,

2014.

Sağırılı, Abdurrahman. “Cezâyir-i Irâk-ı Arap veya Şatt’ül-Arab’ın Fethi - Ulyanoğulları Seferi – 1565-1567”. *Tarih Dergisi* 41 (2005), 43-94.

Vatin, Nicolas. “Un Territoire ‘Bien Gardé’ Du Sultan? Les Ottomans Dans Leur Vilâyet De Basra, 1565-1568”. *The Ottoman Middle East: Studies in Honor of Amnon Cohen*. ed. Eyal Ginio-Elie Podeh. 63-92, Leiden: Brill, 2013.

An Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th -19th Centuries)

GEÇİŞ DÖNEMİNDE
BİR OSMANLI PAYİTAHTI:
EDİRNE'NİN KENT
YÖNETİMİNDEKİ DÖNÜŞÜM
(18. VE 19. YÜZYILLAR)

GÜRER KARAGEDİKLİ*

ABSTRACT

Modern historiography has a consensus over Edirne's well-established socio-spatial and political position that reached its peak during the late seventeenth and early eighteenth centuries. In this period, the city gained a de facto capital status as consecutive Ottoman sultans permanently resided in Edirne. While the physical presence of the Ottoman sultans and imperial institutions in Edirne brought about a spatial and demographic stability to the city until the late eighteenth century, Edirne witnessed major transformations through new imperial implementations throughout the nineteenth century. Furthermore, the new reforms brought about the proportional participation of city dwellers in the city's governance, including the non-Muslims. Based on Ottoman archival sources and Muslim court registers of Edirne, the present paper investigates how the reforms of the nineteenth century transformed this "imperial city" vis-à-vis its urban governance. The paper suggests that in the nineteenth century Edirne was not the same imperial city governed in a more autonomous way in the eighteenth century anymore. However, it will be argued, while centralization efforts meant that military, administrative and financial responsibilities in the administration of provinces were converged, now as a provincial, sub-provincial and district center, Edirne maintained its position in the Tanzimat era when a more participatory system in this ethno-religiously diverse city formed.

Keywords: Ottoman Empire, Edirne, Urban Governance, Transformation, non-Muslims.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 29 Ağustos 2022 | Date Received: 29 August 2022
Kabul Tarihi: 4 Ekim 2022 | Date Accepted: 4 October 2022

ATIF | CITATION

Karagedikli, Gürer. "An Ottoman Imperial City in Transition: Transformation of Urban Governance in Edirne (18th -19th Centuries)". *Kadim* 4 (October 2022), 27-38. doi.org/10.54462/kadim.1168308

* Dr. Öğretim Görevlisi, Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, gurur@metu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7846-6052.

ÖZ

Modern tarihyazımı Edirne'nin sosyo-mekânsal ve politik pozisyonunun 17. ve erken 18. yüzyıllarda en üst seviyeye ulaştığı konusunda fikir birliğine sahiptir. Bu dönemde, Osmanlı padişahları art arda kalıcı olarak Edirne'de ikamet ettüğinden, şehir adeta bir de facto başkent statüsü kazanmıştır. Osmanlı sultanlarının fiziki varlığı ve imparatorluk kurumları şehre 18. yüzyıl sonuna kadar mekansal ve demografik stabilite getirmişse de, Edirne 19. yüzyıl boyunca devam eden modern reformlar yoluyla ciddi değişikliklerin yaşandığı bir şehir haline almaya başlamıştır. İlaveten, yeni reformlar kent yönetimine gayrimüslimler dahil şehir sakinlerinin oransal katılımını da beraberinde getirmiştir. Osmanlı arşiv belgeleri ve Edirne şer'iyye sicillerinin temel kaynak olarak kullanıldığı bu çalışma, 19. yüzyılda gerçekleşen bu reformların Edirne gibi bir payitahta kentsel yönetimi nasıl dönüştürdüğünü araştırmaktadır. Elinizdeki çalışma, 19. Yüzyıl Edirne'sinin, artık 18. yüzyılda kendine has kurumlara daha otonom şekilde idare edilen payitahtıyla aynı olmadığı önerisinde bulunacaktır. Ne var ki askeri, idari ve finansal konuları bir araya getiren merkezleşme çabalarının vilayet, sancak ve kaza merkezi olan Edirne'nin Balkanlardaki önemli pozisyonunu etnik ve dini olarak daha katılımcı bir sistemin ihdas edildiği Tanzimat döneminde de sürdürmesine yardımcı olduğu iddia edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Edirne, Kent İdaresi, Dönüşüm, Gayrimüslim.

INTRODUCTION

The Ottoman central authorities paid much special attention to certain cities due to their historical and political statuses. Edirne, one of the three Ottoman imperial seats, is of this sort. A highly venerated urban center that was the second imperial city of the Ottoman Sultans prior to the conquest of Istanbul, Edirne was administered differently and given special attention due to its different status acknowledged both by the royal family and higher echelons of the state. During the fifteenth and sixteenth centuries, it was adorned by the members of the royal family and the ruling elite. Furthermore, as modern historiography has a consensus, the city's well-established socio-spatial and political position reached its peak during the late seventeenth and early eighteenth centuries. In this period, the city gained a *de facto* capital status as consecutive Ottoman Sultans permanently resided in Edirne which witnessed the presence of high-ranking state officials and representatives of various European powers. As far as the social composition and administration are concerned, urban governance did not change much in the imperial city of Edirne until the eighteenth century, though this would change significantly in the nineteenth century when the state attempted to apply a wide range of reforms to reorganize urban structures in the city of Edirne while these in return that expressed different forms of imperial manifestation. While the physical presence of the Ottoman Sultans and imperial institutions in Edirne brought about spatial and demographic stability in the city until the late eighteenth century, Edirne witnessed major alterations through new imperial implementations throughout the nineteenth century. As far as the governance of the city is concerned, until the abolition of the Janissary corps in 1826 the "imperial gardener" (*bostancıbaşı*) located in the New Imperial Palace of Edirne (*Saray-ı Cedid*) secured the public order in and around Edirne. Thereafter, within a decade or so, a new phase began in the city's political life as provincial governors became responsible for its administration. The present paper offers a long-durée analysis of the city of Edirne where empire-wide reforms shaped the city in the nineteenth century. The Edirne of the nineteenth century was not the same imperial city that was governed in a more autonomous way in the eighteenth century anymore, although it never lost its importance. The newly established institutions following the Tanzimat reforms brought about the proportional representation of city dwellers in the city's governance including its non-Muslims, which made the urban governance more participatory.

1. Edirne in Modern Historiography: An Overview

Due to its political status as an imperial seat, Edirne has been one of the Ottoman cities that received constant scholarly attention.¹ Although few works concerning Edirne's history have dealt with the pre-Byzantine or Byzantine period,² the scholarly attention of mainly

1 Within the last three decades, Edirne has been the subject of three different collected volumes. See *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993); Emin Nedret İşli - Sabri Koz (ed.), *Edirne: Serhattaki Payitaht* (Istanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998); Birgit Krawietz, Florian Riedler (ed.), *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times* (Berlin and Boston: Walter de Gruyter, 2020).

2 Şevket Aziz Kansu, "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 13-20; Semavi Eyice, "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri", *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 39-76.

Turkish scholars has been more focused on the Ottoman period which can be divided into three major phases. The first phase starts with the Ottoman conquest of Edirne³ and includes its consequent integration into the Ottoman administration from the fifteenth through the mid-sixteenth century.⁴ Very recently, further research has broadened our understanding of early Ottoman Edirne and the formation of its urban space.⁵ The second line of historical inquiry with respect to the history of Edirne has been around the last decades of the Ottoman Empire when the city faced political upheavals and invasions.⁶

Interestingly, even though few scholars have engaged with the new structures that appeared in the city during its golden days in the sixteenth century when both the royal family and higher echelons of the state officials invested in flourishing Edirne,⁷ the long period between early Ottoman and very late Ottoman Edirne has been neglected. Even in the most recent volume that brought together very important contributions, there is only one article concerning the city's history in the seventeenth and eighteenth centuries, which is about the diplomatic and economic presence of Ragusans in Edirne.⁸ Very recently though, the seventeenth and eighteenth centuries of Edirne have been the subject of scholarly research. In them, the history of Edirne in these two centuries has been analyzed not only in a line parallel with the general historiographical narrative of the Ottoman Empire but also in accordance with the unique political processes that the city went through.⁹ Throughout the seventeenth century, the Ottoman sultans – particularly Mehmed IV and Mustafa II – preferred to reside in Edirne rather than staying in İstanbul which became the fortune of the city as these long sojourns of the sultans made the seventeenth century the “golden period” for Edirne.¹⁰ These very recent studies explain the city's increasing population and popularity among state officials, traders, and even foreign embassies in relation with the presence of the Ottoman sultans that created a golden period for Edirne in the second half of the seventeenth century and the first decades of the eighteenth, until the Edirne Incident of 1703.

Without exception, almost all of the scholarly works dealing with seventeenth-and-eighteenth-century Edirne repeated the same narrative that Edirne's decline began following the

- 3 Halil İnalçık, “Edirne'nin Fethi (1361)”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 137-159. Also see E. Zachariadou, “The Conquest of Adrianople by the Turks”, *Studi Veneziani* 12 (1970), 210-217.
- 4 Tayyip Gökbilgin, *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar* (İstanbul: İşaret Yayınları, 2007).
- 5 Amy Singer, “In Search of Early Ottoman Edirne”, *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler (Berlin and Boston: Walter de Gruyter, 2020), 25-43; Panagiotis Kontolaimos, “The Formation of Early Ottoman Urban Space. Edirne as Paradigm” *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler (Berlin and Boston: Walter de Gruyter, 2020) 44-66; M. Sait Özervarlı, “Connecting Capitals. Edirne Among Early Ottoman Scholarly Destinations”, *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, 67-87.
- 6 Bekir Sıtkı Baykal, “Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilâlar”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 178-198.
- 7 M.T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livası*; M.T. Gökbilgin, “Edirne Şehrinin Kurucuları”, *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993), 161-178; Ahmet Yiğit, *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*, (Malatya: İnönü University, Institute of Social Sciences, PhD Thesis, 1988).
- 8 Vjeran Kursar, “The Diplomatic, Religious, and Economic Presence of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) in Ottoman Edirne”, *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*, ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler (Berlin and Boston: Walter de Gruyter, 2020), 302-343.
- 9 Güler Karagedikli, “Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıl Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekansal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler”, *Prof. Dr. Özer Ergeççe Armağan*, ed. Ümit Ekin (İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2013), 221-231.
- 10 Güler Karagedikli, “Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek”; Güler Karagedikli, “A Study on Rural Space, Land and Socio-Agrarian Structure in Ottoman Edirne, 1613-1670,” (Ankara: Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, PhD Thesis, 2017).

1703 Edirne Incident (*Edirne vak'ası*), after which the Ottoman Sultans ceased to reside in the city for very long periods. After the 1703 Edirne Incident that brought about the return of the Imperial Seat to İstanbul with the abdication of Sultan Mustafa II, two calamities within a decade, the Great Fire of 1742 and the Great Earthquake of 1752 were also underlined by modern historiography's depiction of Ottoman Edirne's decline in the eighteenth century.¹¹ Indeed, one may conceivably assert that the city of Edirne faced a demographic "decline" by the fourth decade of the eighteenth century. Previously due to the presence of the Sultan and his household in Edirne, the city had witnessed a considerable population increase. However, following the permanent return of the imperial seat to İstanbul, it can be argued that the city in fact found its demographic equilibrium. By systematically and empirically analyzing the entire series of property sale contracts extracted from the eighteenth-century Muslim court registers of Edirne, Karagedikli and Tunçer have shown in their very recent article that the number of property transactions decreased throughout the eighteenth century, which may testify to a decline in the number of people residing in the city.¹² The situation of Edirne in the eighteenth century needs to be analyzed through further empirical examination. However, even though Edirne might have lost a good number of officials that hitherto resided in the Edirne Palace as well as merchants and foreign diplomatic personnel located in Edirne because of the Sultan's presence there, it is wise to say that Edirne still kept its prominent position due to its closeness to İstanbul and its critical location on the intersection of imperial roads. During the entire eighteenth century, Edirne was still the base for the army undertaking military campaigns in Europe. Furthermore, various European traders still chose to settle in Edirne for commercial purposes in the following centuries.¹³

The nineteenth century, however, was rather different. In the beginning of the century, during the reign of Selim III, leading notables rebelled and instigated the "Second Edirne Incident" in 1806. Furthermore, with the so-called "Auspicious Event" of 1826, the Ottoman State abolished the Janissary corps stationed in every city throughout the empire. In fact, the abolition of the Janissary corps brought about a new phase in the administration of the cities that had been controlled by the "Imperial Gardener" (*bostancıbaşısı*). Edirne had homed a significant number of Janissary troops; so that by the abolition of the Janissary corps the city was affected demographically and economically. Following this event, Edirne was devastated in 1829, when the Russian army invaded the city, which would not be the last invasion. In his study, Sadık Emre Karakuş has shown the administrative transitions in Edirne from the last quarter of the eighteenth century until the promulgation of the Tanzimat Edict in 1839. Displaying the smooth shift from the city's sole control by the Imperial Gardener to the control of provincial governors, Karakuş informs us that the city's population did not change much, even though the non-Muslims' proportional prevalence was evident.¹⁴

11 Tayyip Gökbilgin, "Edirne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/425-431; Feridun M. Emecen, "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne", *Edirne: Serhattaki Payitaht*, ed. Emin Nedret İşli - M. Sabri Koz (İstanbul: Yapı Kredi, 1998), 49-69.

12 Gürer Karagedikli - Ali Coşkun Tunçer, "House Prices in the Ottoman Empire: Evidence From Eighteenth-Century Edirne" *Economic History Review* 74/1 (2021), 6-33.

13 Halil Sahillioğlu, "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları," *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, 13 (1968), 60-68.

14 Sadık Emre Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)* (Elazığ: Fırat University, Institute of Social Sciences, PhD thesis, 2018).

With the Tanzimat reforms that gave way to changes in provincial administration as well as in urban governance, the city witnessed major alterations in urban structure and the way it was administered. In her book, Yonca Köksal analyzes the central state's efforts of reform in the Edirne and Ankara provinces. She underlines that it was state-society relations that defined the outcome of the reform attempts in the local level of administration.¹⁵ In addition, Tevfik Evcı's meticulous investigation shows how provincial councils were formed in the Edirne Province in the second half of the nineteenth century. He elaborates on the structure of the Edirne Municipality that made decisions about the city's needs.¹⁶ Modern historiography has repeatedly underlined that the city was altered significantly under the central government's supervision during the nineteenth century, which was something very different from the previous centuries. The following section will demonstrate this.

2. An Imperial City Transformed: Urban Governance in Edirne from the Early Eighteenth to the Late Nineteenth Century

What happened when the Sultan and his entourage in the imperial palace left Edirne in 1703? How were the cityscape and social composition of the city affected by this in the long eighteenth century? And finally, how did urban governance change in Edirne during the reform period as far as imperial manifestation and representation of different religious groups were concerned? During the pre-Tanzimat period, administrative, judicial and municipal undertakings were in the hands of the local judge (*kadı*) who was the sole responsible for urban governance (at least in theory). The main municipal (*beledi*) undertakings included price controls, regulations of the market, and constructions that needed care such as waterways and bridges were under the jurisdiction of the local judge. Surely, he fulfilled these with the help of other administrative personnel such as a superintendent (*muhtesib*) or chief architect (*mimarbaşı*). Imperial cities like Bursa and Edirne had other important officials that helped the local judge in his responsibilities.

As explained above, the Imperial Gardener and the local judge were the two most important figures among others who had to deal with the city's security, tax and financial matters. During the seventeenth and eighteenth centuries, the Imperial Gardener gained further responsibilities to protect a larger region in the Rumeli Province.¹⁷ Hülya Taş shows that by the late sixteenth century the Imperial Gardener has become the most prominent administrative and military official that held the highest office in the city.¹⁸ Throughout the eighteenth century until the abolition of the Janissary Corps in 1826, there are numerous records in the registers of the local Muslim court in Edirne, ordering the *bostancıbaşı* to

15 Yonca Köksal, *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era. Provincial Perspectives Ankara to Edirne* (London: Routledge, 2019).

16 Tevfik Evcı, "Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)" (Ankara: Hacettepe University, Institute of Social Sciences, PhD thesis, 2019).

17 During the sixteenth century, the city governance was handled by major officials including the local judge (*kadı*), the *subaşı*, *bostancıbaşı*, *yasakçıbaşı*, *muhtesip*, *ases* (the deputy *subaşı* who was responsible for the protection of the city), and *muhzır*. Yiğit, Edirne Kazası, 109-125.

18 Hülya Taş, "Erken Modern Dönemde Bir Yetki Alanı Olarak Edirne Bostancıbaşılığı: 'Kırkayak' Edirne Bostancıbaşısı", *ANKARAD: Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi* 3/5 (2022), 161-192. Also see Karakuş, Osmanlı İdaresinde Edirne, 225.

handle certain matters with extreme diligence. For instance, he was given the duty of ensuring timely arrival of grain or meat, which constituted a portion of Istanbul's provisioning procured from the Edirne region.¹⁹ Furthermore, the *bostancıbaşı* was responsible of the repairment of waterways in Edirne. As part of this duty, in 1750 (H1164), the then *bostancıbaşı* sent a petition to İstanbul warning that the city and the imperial palace would receive no water if water lines were not repaired.²⁰

During the late eighteenth century, one more layer was added to this two-headed administration of the city, and that was the chief of the local notables (*şehir ayânı*). In this period, rebellions in the mountains were very frequent in the Rumeli region which was a source of concern and anxiety for the Ottoman authorities. Since these rebellions were in close proximity to Edirne, the *bostancıbaşı* and the local notable were the two main officeholders to be sent against those who rebelled.²¹ In 1817, the official position of the city notables was abolished. Almost a decade later in 1826 the Janissary Corps were obliterated as well. Only one year after this, the *bostancıbaşı* and the corps he headed were also eliminated. In fact, between 1817 and 1836 the administration of the city was generally bestowed to the governor of Çirmen who was titled as the "Guard of Edirne" (*Edirne muhafızı*).²² In other words, for the first time, a governor was appointed to guard the city of Edirne.

As was the case in the entire empire, the Tanzimat reforms were definitely a turning point for Edirne as well. The centralization efforts of the Ottoman State brought about the abolition of the system of tax-farming which gave way to the formation of new councils for collecting taxes. Called as "Muhassılık Meclisleri" these councils were the earliest types of local administrative councils which would be more mature after 1864.²³ Due to its important political status, Edirne was among the few provinces where the central state first attempted to realize its reforms.²⁴ The Tanzimat regime's centralization efforts gave way to the establishment of local city councils, which can be regarded as the early forms of modern municipalities. Istanbul being the first, many municipalities were formed in the second half of the nineteenth century.²⁵ Founded in 1858, some of the responsibilities of the Istanbul Municipality (*Şehremaneti*) included the provisioning of the city and making sure that goods were abundant, building roads and sidewalks, controlling the market, cleaning the city, determining the prices, collecting the taxes and sending them to the treasury.²⁶

With the first example established in the imperial capital, especially following the 1867 Provincial Regulations (*Vilayet Nizamnamesi*), the Ottoman State formed municipalities

19 For example, he was ordered that the grain and sheep to be transferred from the port of Rodosto to İstanbul after collecting the entire amount. See Edirne Şer'iyye Sicili (Hereafter EŞS), nr. 140, 91a-1 and EŞS, nr.193, 21b-1.

20 EŞS, nr. 147, 22b-1.

21 Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Cevdet Dahiliye (C.DH.), 92/4584 (H. 11.03.1208), vr.1-2; Cevdet Askeriye (C.AS), 70/3283 (H.29.12.1208), vr.1.

22 BOA, Hatt-ı Hümayun (HAT), 290/17364 (H.29.12.1242), vr. 1. Also see Tayyip Gökbilgin, "Edirne", 10/425-431; Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, 214-222.

23 Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 23-45.

24 Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 123.

25 Mehmet Seyitdaniloğlu, *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu. Yerel Yönetim Metinleri* (İstanbul: İş Bankası, 2010).

26 Tetsuya Sahara, "The Ottoman City Council and the beginning of the modernization of urban space in the Balkans", *The City in the Ottoman Empire. Migration and the making of urban modernity* ed. Ulrike Freitag et al. (London: Routledge, 2011), 30-32; Also see Tefik Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 126.

in other provinces including the one in Edirne.²⁷ The undertakings provided by the Edirne Municipality included firefight, health services, lighting services, and others such as regulation of the marketplace and control of prices.²⁸ Although some of these have been among the prerogatives of the urban governing in the previous centuries, urban space and administration changed significantly during the nineteenth century when municipal councils undertook them as a centralized body. Likewise, many of these services now provided by the city municipality formerly had been in the control of pious endowments and local Muslim and non-Muslim communities.

3. Non-Muslim Dwellers in Edirne's Urban Governance

Edirne was no doubt a city of diversity, whose majority was formed by Muslim residents until the early twentieth century. The first population figures from the eighteenth century are from a surety register prepared in 1703. In the very same year, the so-called Edirne Incident (*Edirne Vak'ası*) would happen and the Sultan and his entourage in the imperial palace would return to Istanbul. In this register, we see that almost 20 percent of the Edirne's dwellers was non-Muslim.²⁹ It is estimated that the total number of people in Edirne in the eighteenth century was roughly about 40 thousand. A century later, the population in the city remained almost the same, but it seems that religious distribution changed dramatically. The first official census of 1830 and later the 1841 population data show that the proportion of Muslim population dropped to 44 per cent including the Muslim Roma,³⁰ due mostly to the Russian invasion of the city in 1829. In the following thirty years or so, the number of people in Edirne increased steadily reaching almost 70 thousand that shows a decisive recovery until the Russo-Turkish War of 1877-78.³¹

During the pre-Tanzimat period, administrative and financial officials completed their undertakings in cooperation with the local residents including the non-Muslims. In order to keep residential and communal boundaries within the determined barriers, judicial officials worked together with community leaders such as Muslim imams, Christian priests, Jewish lay leaders, and Armenian *marbasas*. For instance, 1703 surety registers were completed with the assistance of these community leaders who made sure that their communities behaved orderly and every one of them accepted to stand surety for each other.³² In other words, concerning the non-Muslims' affairs in the city, community leaders (both religious and secular) played a crucial role. When we came to the first attempts of the Sublime Port to implement its central policies, we see a similar approach that took into account this two-legged communal structure which became essential to representation of local groups. In fact, following the abolition of the Janissary Corps in 1826, the first system of official local representatives (*muhtars*) was established in İstanbul in 1829. Within this new system, two trustworthy and respected men (as the first and second elected official – *muhtar-ı evvel* and

27 Takvim-i Vekayi, Def'a 894, 5 Cemaziyelahir Sene 1284 (4 Ekim 1867). Cited in Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 130.

28 Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 135-157.

29 Karagedikli, "Bir Payitahtı".

30 Karakuş, *Osmanlı İdaresinde Edirne*, 162-163.

31 Evcı, *Tanzimat Döneminde Edirne*, 244-45.

32 Karagedikli, "Bir Payitahtı".

muhtar-ı sâni) were elected for each urban quarter.³³ Then, in 1833 the system was applied to other cities. In 1834, the central government decided to register Muslim and non-Muslim official legal representatives (*muhtars*) of neighborhoods or urban quarters (*mahalles*) in the city center and of villages in the sub-districts of Edirne.³⁴ Underlining their religious affiliations, two *muhtars* were assigned to each neighborhood, which very much resembled to the previous centuries' local leaders. Yet, this new system gave them official status within the newly formed state jargon, albeit Muslims and non-Muslims were given different titles (i.e., *muhtar* for Muslims and *muhbir* for non-Muslims). Greek (*Rum*) and Armenian urban representatives elected in urban quarters where they resided were assigned according to the aforementioned two-headed structure (i.e., *muhbir-i evvel* and *muhbir-i sâni*).³⁵ The Jewish community in Edirne, however, was treated in a different way. Since the mass migration of Iberian and European Jews to the Ottoman Empire in the early sixteenth century, similar to many urban centers, the Jews in Edirne were organized under various congregations. From the early seventeenth century on, there were 13 Jewish congregations, many of which were named according to their place of origin.³⁶ In terms of its communal structure, each Jewish congregation had a lay and a religious leader as was evident in nineteenth-century archival documents. It seems that the local and central authorities recognized these structure that was merely rhetorically amended according to the new central terminology.³⁷ In 1834 when the official election of neighborhood leaders was implemented, long-existed Jewish communal leadership under the control of lay and religious authorities retained their position. The German, Apulia, Italy, Budin, Toledo and Mallorca congregations had rabbis who were recognized as the first or second "informant".³⁸

Non-Muslim community leaders who were the representatives of those communities in the eyes of authorities, were indispensable agents in such matters as taxation and social order, which was surely comparable to the previous centuries' realities. However, unlike the previous centuries, their participation in municipal matters was not merely confined to their own communities. Rather, their high presence in the city council was quite apparent. The inclusion of non-Muslims in the municipal councils allowed the direct provision of urban services to a large segment of the local populace. This is evident in the number of members in the Edirne Municipal Council that was first published in the year-book (*Salname*) of the Edirne Province in 1870. According to it, the mayor of Edirne was Hayri Efendi and the council included 19 members, the majority of which was non-Muslims. Of the 19 permanent (*daimi*) and temporary (*muvakkat*) members, 13 men were non-Muslims.³⁹

33 Ali Akyıldız, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (Istanbul: TDV Yayınları, 2016), 31/52.

34 BOA, Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d), nr.1670 (H.1250).

35 BOA, A.RSK. d, nr.1670, pp.10-13

36 The 13 congregations were as follows: German, Sicily, Great Portugal, Little Portugal, Budin, Italy, Istanbul, Toledo, Apulia, Aragon, Gerush, Catalonia, Mallorca. See Gürer Karagedikli, "Overlapping Boundaries in the Ottoman City: Mahalle and Kahal in the Early Modern Ottoman Urban Context", *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 61/4 (2018), 650-692.

37 BOA, A.RSK. d, nr.1670, p.14.

38 The text reads: "Haham Avram bin İsak muhbir-i evvel-i cemaat-i m[ezbûr]". BOA, A.RSK. d, 1670 (H.1250), p.14.

39 When the Russian army invaded the city following the Russo-Turkish War of 1877-1878, a new municipal council was established. This new council was formed by 8 men (two Bulgarian, two Greek, two Turkish, one Armenian and, one Jewish). Cited in Evci, 131-132.

CONCLUSION

The present article has analyzed how urban governance changed in the imperial city of Edirne from the eighteenth to the late nineteenth century and the participation of non-Muslims in this new form of governance. While the city was under the control of the “imperial gardeners” until the late eighteenth century, it faced a massive transformation by the last decade of this century when the empire was undertaking its first centralized military reform attempts. During these years of turmoil, the city was governed both by the imperial gardeners and the appointed governors. However, it was only after the abolition of the Janissary Corps that transformed urban governance into a more centralized form. The centralization policies that brought military, administrative and financial matters under the responsibility of one governing body, and Edirne now as a provincial center maintained its pivotal position in the Tanzimat era when a more participatory system in this ethno-religiously diverse city was formed. Imperial character of Edirne remained intact, albeit it took new shapes under the centralization efforts of the Sublime Port in the nineteenth century when non-Muslims assumed new administrative roles. In relation with the new institutions established throughout the Tanzimat era, non-Muslims became a more participatory element in the city life. Although they were not completely invisible to the Muslim-majority city, their participation was more or less related to their share in tax partition or communal matters in which communal leaders played a crucial role. However, with the elected representatives who became permanent or temporary members of the city council, non-Muslim participation in urban life and in urban governance became a new way of manifesting this imperial city’s changing character.

.....
Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an Libre open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

.....

BIBLIOGRAPHY

1. Archival Sources

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

- Cevdet Askeriye (C.AS).
Cevdet Dahiliye (C.DH).
Hatt-ı Hümayun (HAT).
Ruus Kalemi Defterleri (A. {RSK.d), nr.1670.

Ankara Milli Kütüphane.

- Edirne Şer'iyye Sicilleri, nr.141, 147, 190.

2. Published Primary Sources

- Ahmed Bâdi Efendi. *Riyaz-ı Belde-i Edirne*. 5 vols. Edirne: Trakya Üniversitesi Yayınları, 2014.

3. Secondary Sources

- Akyıldız, Ali. "Muhtar". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 31/352-357. İstanbul: TDV Yayınları, 2016.
- Barkan, Ömer Lütfi. "Research on the Ottoman Fiscal Survey". *Studies in the Economic History of the Middle East*. ed. Michael A. Cook. 163-171. London: Oxford University Press, 1978.
- Baykal, Bekir Sıtkı. "Edirne'nin Uğramış Olduğu İstilâlar". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 178-198. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Emecen, Feridun M. "Tarih Koridorlarında Bir Sınır Şehri: Edirne". *Edirne: Serhattaki Payitaht*. ed. Emin Nedret İşli - M. Sabri Koz. 49-69. İstanbul: Yapı Kredi, 1998.
- Evcı, Tevfik. *Tanzimat Döneminde Edirne (1839-1908)*. Ankara: Hacettepe University, Institute of Social Sciences, PhD thesis 2019.
- Eyice, Semavi. "Bizans Devrinde Edirne ve Eserleri". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 39-76. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Gökbilgin, Tayyip. "Edirne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/425-431. İstanbul: Türk Diyanet Vakfı, 1994.
- Gökbilgin, Tayyip. *XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası, Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2007.

- Gökbilgin, Tayyip. "Edirne Şehrinin Kurucuları". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 161-178. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Inalcık, Halil. "Edirne'nin Fethi (1361)". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 137-159. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- İşli, Emin Nedret - Sabri Koz (Ed.). *Edirne: Serhattaki Payitaht*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Kansu, Şevket Aziz. "Edirne'nin Tarihöncesine Ait Araştırmalar". *Edirne'nin 600. Fethi Yıldönümü Armağan Kitabı*. 13-20. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1993.
- Karagedikli, Güler. "Bir Payitahtı Yeniden Düşünmek: 18. Yüzyıl Başlarında Edirne Şehrinin Sosyal ve Mekansal Yapısı Üzerine Bazı Gözlemler". *Prof. Dr. Özer Ergeç'e Armağan*. ed. Ümit Ekin. 221-231. İstanbul: Bilgi Kültür Sanat, 2013.
- Karagedikli, Güler. " 'Altın Çağ' ile Modern Dönem Arasında Osmanlı Yahudileri: Edirne Yahudi Cemaati (1680-1750)". *Kebikeç İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi* 37 (2014), 305-336.
- Karagedikli, Güler. *A Study on Rural Space, Land and Socio-Agrarian Structure in Ottoman Edirne, 1613-1670*. Ankara: Middle East Technical University, Institute of Social Sciences, PhD thesis 2017.
- Karagedikli, Güler. "Overlapping Boundaries in the Ottoman City: Mahalle and Kahal in the Early Modern Ottoman Urban Context". *Journal of the Economic and Social History of the Orient* 61/4 (2018), 650-692.
- Karagedikli, Güler - Ali Coşkun Tunçer, "House prices in the Ottoman Empire: Evidence from eighteenth-century Edirne". *Economic History Review* 74/1 (2021), 6-33.
- Karakuş, Sadık Emre. *Osmanlı İdaresinde Edirne (1789-1839)*. Elazığ: Fırat University, Institute of Social Sciences, PhD thesis 2018.
- Kastritsis, Dimitris J. *The Sons of Bayezid: Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-1413*. Leiden: Brill, 2007.
- Kontolaimos, Panagiotis. "The Formation of Early Ottoman Urban Space. Edirne as Paradigm" *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*. ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler. 44-66. Berlin and Boston: Walter de Gruyer, 2020.
- Köksal, Yonca. *The Ottoman Empire in the Tanzimat Era. Provincial Perspectives Ankara to Edirne*. London: Routledge, 2019.
- Krawietz, Birgit - Florian Riedler (Ed.). *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*. Berlin and Boston: Walter de Gruyer, 2020.
- Kursar, Vjeran. "The Diplomatic, Religious, and Economic Presence of the Republic of Dubrovnik (Ragusa) in Ottoman Edirne". *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*. ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler. 302-343. Berlin and Boston: Walter de Gruyer, 2020.
- Özerverli, M. Sait. "Connecting Capitals. Edirne Among Early Ottoman Scholarly Destinations". *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times* ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler. 67-87. Berlin and Boston: Walter de Gruyer, 2020.
- Sahillioğlu, Halil. "XVIII. Yüzyılda Edirne'nin Ticari İmkanları". *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi* 13 (1968), 60-68.

- Seyitdanlıoğlu, Mehmet. *Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu*. İstanbul: İş Bankası Yayınları, 2010.
- Singer, Amy. "In Search of Early Ottoman Edirne". *The Heritage of Edirne in Ottoman and Turkish Times*. ed. Birgit Krawietz - Florian Riedler. 25-43. Berlin and Boston: Walter de Gruyer, 2020.
- Taş, Hülya. "Erken Modern Dönemde Bir Yetki Alanı Olarak Edirne Bostancıbaşılığı: 'Kırkayak' Edirne Bostancıbaşısı". *ANKARAD: Anadolu ve Rumeli Araştırmaları Dergisi*, 3/5 (2022), 161-192.
- Tetsuya Sahara, "The Ottoman City Council and the beginning of the modernization of urban space in the Balkans". *The City in the Ottoman Empire. Migration and the making of urban modernity* ed. Ulrike Freitag et al. 26-50. London: Routledge, 2011.
- Tosyavizade, Rifat Osman. *Edirne Sarayı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.
- Yiğit, Ahmet. *XVI. Yüzyılın İkinci Yarısında Edirne Kazası*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Institute of Social Sciences, PhD thesis 1988.
- Zachariadou, Elizabeth. "The Conquest of Adrianople by the Turks". *Studi Veneziani* 12 (1970), 210-217.

Savaş, Mâlî Kriz ve Darbhâne-i Âmire: 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Askerî Giderlerin Finansmanı*

WAR, FISCAL CRISIS, AND THE IMPERIAL MINT: FINANCING MILITARY EXPENSES IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY

ÖMERÜL FARUK BÖLÜKBAŞI**

ÖZ ABSTRACT

Osmanlı tarihinin en sıkıntılı dönemlerinden biri 1774 yılında, Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra başladı. Osmanlı hazinesi biten savaşın mâliyeti altında ezilmişti, daha kötüsü müstakbel savaşa hazırlanmak için büyük sıkıntılarla baş etmek zorundaydı. Mâlî krizin zirveye çıktığı bu dönemde hazinenin en büyük destekçisi Darbhâne-i Âmire olacaktı. Sultan III. Mustafa'nın cülusundan sonra gelişen olaylar Darphane'ye ihtiyat hazinesi vasfı kazandırmıştı. Darphane çeşitli gelir gider fonlarında topladığı paraları ordu ve donanmanın masraflarını karşılamak üzere seferber etti. Bu dönemde (1766 – 1794 yılları arasında) Darphane'nin sadece zuhurat ve seferiye akçesi fonlarının geliri 88 milyon kuruşu aşıyordu. Üstelik tedavüldeki sikkelerin tağşişiyle sağlanan gelir bu paranın dışındaydı. Bu çalışmada Darphane'nin ihtiyat hazinesi olarak temin ettiği gelirleri askerî harcamaları karşılamak üzere nasıl kullandığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı-Rus Savaşları, Darbhâne-i Âmire, Haremeyn Mukataaları, Tağşiş, Müsadere.

One of the most troubled periods in Ottoman history began in 1774, after the Treaty of Küçük Kaynarca. The Ottoman treasury was crushed by the cost of the war that ended and even worse, it had to deal with great difficulties in preparing for future wars. During this period when the financial crisis was at its peak, the biggest supporter of the treasury was the Imperial Mint. The events following Sultan Mustafa's enthronement transformed the Imperial Mint into a reserve treasury. The Imperial Mint mobilized its revenues to cover the expenses of the army and the navy. Among these revenues, the total amount of the fund of unfixed revenues (zuhurat akçesi) and the campaign fund (seferiye akçesi) only exceeded 88 million guruş in this period (between 1766 and 1794). The income generated by the debasement of the coins in circulation was not included in this amount. This study focuses on the ways in which the revenues set aside as the reserve fund were used to meet the military expenditures.

Keywords: Ottoman-Russian Wars, The Imperial Mint, Haremeyn Muqataas, Debasement, Confiscation.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 20 Ağustos 2022 | Date Received: 20 August 2022
Kabul Tarihi: 11 Eylül 2022 | Date Accepted: 11 September 2022

ATIF | CITATION

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. "Savaş, Mâlî Kriz ve Darbhâne-i Âmire: 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Askerî Giderlerin Finansmanı". Kadim 4 (Ekim 2022), 39-54. doi.org/10.54462/kadim.1164711

* Bu makale Ömerül Faruk Bölükbaşı'ya ait XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire (İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 2010) künyeli tezin dördüncü bölümünden üretilmiştir.

** Doç. Dr. Marmara Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, faruk.bolukbasi@marmara.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4868-2253.

GİRİŞ:

DARBHÂNE-İ ÂMİRE’NİN İHTİYAT HAZİNESİ VASFI KAZANMASI

Sultan III. Mustafa büyük bir siyasi krizin tam ortasında, 1757 yılının son aylarında tahta çıktı. Bu sırada payitaht İstanbul, iktidar kavgası veren hizipler arasında büyük bir çekişmeye sahne oluyordu. Mücadelenin bir yanında sarayın kudretli şahsiyeti Dârüssaâde Ağası Ebû Kuf Ahmed Ağa, diğer tarafında ise dirâyeti ve kabiliyetleriyle Ahmed Ağa’yı tedirgin eden Sadrazam Koca Ragıb Paşa vardı. Devrin pâdişahı III. Osman üzerindeki nüfuzu sayesinde devlet idaresinde etkinlik kazanmış olan Ahmed Ağa, sadrazamın günün birinde kendi gücünü kırabileceğinden çekiniyordu. Bu yüzden Ragıb Paşa’yı ortadan kaldırmayı, yerine kendi adamlarından birini geçirmeyi planlıyordu. Amacına ulaşmak için harekete geçtiğinde Sultan III. Osman ölüm döşegindeydi. Ahmed Ağa, bazı meselelerin görüşüleceği gerekçesiyle Ragıb Paşa’yı saraya çağirtacak, ardından düzmece bir fermanla görevinden azlettirip öldürtecekti.

Ahmed Ağa’nın planı, yazıcısı İbrahim Efendi’nin tezkire yazarak durumu gizlice Sadrazam’a bildirmesiyle bozuldu. Padişahın sabaha çıkamayacak kadar hasta olduğunu ve Ahmed Ağa’nın niyetini öğrenen Ragıb Paşa, o gece saklandı. Bu arada Sultan III. Osman’ın beklendiği üzere vefat etmesi tüm dengeleri değiştirdi. Tahta geçen III. Mustafa Dârüssaâde ağasını azledip, Ragıb Paşa’yı görevinde bıraktı. Belki Ahmet Ağa azille kurtulabilirdi, fakat tam o esnada hac kervanının Şam taraflarında saldırıya uğradığı ve çok sayıda kişinin öldürüldüğü haberinin İstanbul’a gelmesi, Onu daha da zora soktu. Yaşanan facianın sebeplerinden biri, Ahmed Ağa’nın yetkisi olmadığı halde bölgedeki atamalara müdahale edip mahalli idarecilerin değiştirilmesini sağlamasıydı. Saldırı haberi payitahta ulaştınca Ahmed Ağa’nın katli için emir verildi.¹

İlk bakışta Osmanlı siyaset arenasının bildik krizlerinden biri gibi duran bu olay, Sultan III. Mustafa’nın izlediği siyaset ve kişisel bazı tercihleriyle birleşince önemli sonuçlar doğurdu.² Padişah hazineyi olabildiğince doldurmayı arzu ediyor, istikbaldeki planları için mümkün olan bütün kaynaklardan yararlanmak istiyordu. Yaşanan kriz önemli bir fırsat doğurdu. O zamana dek Darüsaâde ağalarının nezareti altında olan ve mâlî açıdan büyük bir potansiyeli bulunan Haremeyn Evkafı mukataaları³ ağaların nezaretinden alındı. Böylelikle hem Darüsaâde ağalarının nüfuzuna kalıcı şekilde darbe vurulmuş olacak, hem

1 Ahmed Vasif Efendi, *Ahmed Vâsif Efendi ve Mehâsinü’l-Âsâr ve Hakâikü’l-Ahbâr’i*, 1166 – 1188/1752–1774 (İnceleme ve Metin), haz. N. Sağlam (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020), 101-116; Norman Itzkowitz, *Mehmed Raghıb Pasha: The Making of An Ottoman Grand Vizir* (Princeton: Princeton University, PhD Thesis, 1959), 139-157; Henning Sievert, *Zwischen arabischer Provinz und Hoher Pforte, Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Ragıb Mehmed Paşa (st.1763)* (Würzburg: Ergon Verlag, 2008.); Ömerül Faruk Bölükbaşı, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire* (İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013), 133 – 139.

2 Sultan III. Mustafa hakkında bk. Cem Görür, *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlçileri* (Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020).

3 Mehmet Genç mukataa kavramının Osmanlı mâlî terminolojisinde yüzyıllar boyunca yaşadığı evrim sonucu nihai olarak “hazineye ait bir kısım vergilerden oluşturulmuş birer mâlî birim” anlamını kazandığını belirtir: Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı”, *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, ed. Mehmet Genç - Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, 2006), 1/57-64. Haremeyn Evkafı mukataaları ise Mekke ve Medine ile bağlantılı vakıfların gelirlerini ifade eder: Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983), 1/743.

de Haremeyn mukataalarının gelirinden mîrî daha çok istifade edebilecekti. Yayınlanan fermanla Haremeyn mukataaları önce iki yıl kadar iltizama verilmiş, ardından 1760 yılı başlarında mâlikâne sistemine⁴ dâhil edilmiştir.

Haremeyn mukataalarına ilişkin düzenlemeler yapılırken 1759 yılı Nisan ayında mâlikâne olarak muhtelif işletmecilere satılmış olan İstanbul ve tevabî' duhan gümrüğü mukataasının da statüsü değiştirildi. Mîrî mukataaların en büyüklerinden biri olan duhan gümrüğünün mâlikâneliği kaldırıldı ve Hazine-i Âmirî⁵ tarafından zapt edildi. Önce emaneten idare edilen mukataa, ardından iltizamla işletilmeye başlandı.

Yapılan düzenlemelerin asıl amacının ne olduğu çok açıktı. Padişah gelir fazlalarından elde ettiği parayı hususî olarak biriktirmek istiyordu. Nitekim Haremeyn mukataaları ve duhan gümrüğü gelir fazlaları önce Enderun Hazinesi'nde,⁶ ardından Darphane'de toplanmaya başlandı. Bunlara ek olarak câize, rikâbiye gibi Enderun Hazinesi'ne yapılan bazı ödemelerle muhalefat bedeli, taahhüt akçesi gibi bazı gelirler de buraya gönderildi. Böylelikle padişahın istediği ihtiyat fonu oluşturulmuş oldu. Fondaki paranın saklanması, harcanması ve hesaplarının yapılması görevi Darphane'ye verildi. Devletin para politikalarının en üst düzeyde yürütücüsü olan Darbhâne-i Âmirî artık yeni fonksiyonlar edinmişti. 1757 yılında Sultan III. Mustafa'nın cülusuyla başlayan süreç beş altı yıl içinde tamamlanmış, Darphane sürecin sonunda ihtiyat hazinesine dönüşmüştü. Yaşanan bu gelişme 1768 yılında başlayacak ve on yıllarca sürecek olan büyük askerî, siyasî ve mâlî kriz öncesinde alınmış isabetli bir karar olacaktı. Artık her sıkıştığında devlet hazinesinin imdadına Darphane yetişecekti.⁷ Darphane'nin ihtiyat hazinesi vasfı kazanması Osmanlı maliyesi için yeni bir durum anlamını taşıyordu. Darphane'nin yaşadığı bu dönüşüm hem yeni bir hazinenin ortaya çıkmasını sağlamış, hem de Enderun Hazinesi'nin ihtiyat hazinesi rolüne Darphane'yi ortak etmiştir. Darphane'nin 1760'lı yıllarda ihtiyat hazinesi vasfı kazanması, çoklu hazineye geçiş sürecinin bir ön adımı gibidir.

18. yüzyılın ikinci yarısı başlarken Osmanlı hazinesi ve maliyesinin görünümü oldukça iyiydi. Devlet hazinesi yükümlülüklerini kolaylıkla yerine getirebiliyordu. Dönemin bütçeleri büyük açıklar vermediği gibi kimi zaman fazla da veriyordu.⁸ Ancak 1768 yılında başlayan Osmanlı – Rus Savaşı tabloyu hızla tersine çevirdi. Küçük Kaynarca Antlaşması'yla (1774) savaşa nihayet verildiğinde durum tam anlamıyla vahimdi. Hazine boşalmış, donanma Çeşme felaketiyle gemilerinin çoğunu yitirmiş, serhat kaleleri harap olmuş, ordu perişan duruma düşmüştü. Savaşta üç yıllık bütçe geliri civarında paranın harcanmış olması yetmiyormuş gibi, Ruslara yaklaşık bir yıllık bütçe gelirinin yarısı büyüklüğünde yüklüce bir de tazminat

4 Malikâne sisteminde mukataalar kaydıhayat şartıyla müzayedeye işletmecilere tahsis edilirdi. Bunun karşılığında işletmeciler devlete peşin ve yıllık ödemeler yapardı. 1695 yılından sonra ortaya çıkan bu sistem sayesinde mukataaların verimliliği korunduğu gibi, devlet nakit para ihtiyacını karşıladı: Mehmet Genç, "Mâlikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 17/516-518.

5 Osmanlı maliyesinin temel kurumu olan asıl devlet hazinesini ifade ediyordu: Erol Özvar, "Osmanlılar: Mâli Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33/521-525.

6 İç hazine olarak da anılır. Devlet hazinesinden ayrı olarak sarayda bulunan ihtiyat hazinesiydi. Sıkıntılı dönemlerinde Hazine-i Âmirî'ye kredi vererek destek olurdu: Özvar, "Mâli Yapı", 521-525.

7 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmirî*, 133-139.

8 Söz konusu dönem ve Osmanlı maliyesinin genel durumuna ilişkin bk. *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*, ed. Mehmet Genç - Erol Özvar (İstanbul: Osmanlı Bankası Arşiv Araştırma Merkezi, 2006); Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi: XVIII. yy'dan Tanzimat'a Mâli Tarih* (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986).

ödenmişti.⁹ En kötüsü ise ilk defa çoğunluğu Müslümanlarla meskûn olan bir eyaletin, Kırım'ın kaybedilmiş olmasıydı. Söz konusu kaybın halk ve devlet ricali üzerindeki psikolojik etkisi çok sarsıcıydı. Sözde bağımsız olan Kırım'a Ruslar kısa süre içinde el koydular ve Osmanlı Devleti'ni işgali tanımaya zorladılar. Durum Osmanlılar açısından çok açıktı: Savaş bitmemiş, sadece savaşa ara verilmişti. Tez elden ordu teçhiz edilip güçlendirilmeli, donanma yeniden inşa edilmeli, serhat boylarındaki harap kaleler tamir ve ihya edilmeliydi. Kısacası binlerce kese paranın acilen temin edilmesi gerekiyordu.¹⁰

Ruslara karşı açılacak yeni seferin hazırlıklarının görüldüğü 18 Aralık 1783 tarihli meşveret meclisinde, dönemin defterdarının “şimdiki hâlde sefer yoğiken Devlet-i Aliyye'nin masârufı îrâdına gâlibdir” sözleri hazinenin içinde bulunduğu genel durumu çok iyi yansıtır.¹¹ Gerçekten Osmanlı maliyesi tarihinin en sıkıntılı devirlerinden birini yaşıyor, savaş masraflarının ve askerî giderlerin karşılanabilmesi için olağanüstü gayret sarf ediliyordu. Ordunun sonu gelmeyen ihtiyaçlarının karşılanabilmesi için dış borç alınması, zengin ahaliden para istenmesi, bakır para basılması, tağşişe gidilmesi gibi pek çok seçenek gündeme getirilmişti.¹² İşte bu sıkıntılı dönemde Hazine-i Âmire'nin en büyük destekçisi Darbhâne-i Âmire olmuş, yaşanan iki büyük savaşın¹³ finansmanında önemli rol oynamıştı.

1. 18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire'ye Genel Bir Bakış

Darphane, 18. yüzyılda Müslüman bürokratlarca yönetilmekte; para basım işini ise gayrimüslim usta ve işçiler gerçekleştirilmekteydi. Müslümanlardan oluşan idareci sınıfta emin, sahib-i ayar, kefçe nazırı, kâtip, gözcü, arayıcı ve sikkegen gibi görevliler vardı. İdarecilerin denetimi altında çalışarak para basımının çeşitli aşamalarında görev alan ve neredeyse tamamı gayrimüslim olan teknik personel ise iki gruba ayrılırdı. İlk gruptakiler Darphane için kıymetli maden sağlayan tüccarlardı. Âmirleri olan ifrazcıbaşının büyük bir ağırlığı varsa da Darphane eminine bağlı olarak çalışırdı. Kalcıbaşı, Darphane sarrafı ve mübayaacılar da tüccar zümresindendi. İfrazcıbaşılık 1762'ye kadar Musevilerde iken, bu tarihten sonra meşhur Ermeni ailesi Düzoğulları'nın eline geçti ve böylece, Ermeniler Darphane'de ön plana çıktı. Amele olarak adlandırılan ikinci gruptakiler ise para basım işini gerçekleştiren dökmeçi, ocakçı, kalcı, körükçü, çarh dolapçısı, tahtacı, yaslamacı, doğramacı, zencirci, sikkezen, saatçi, demirci ve sayıcı adı verilen usta ve işçilerdi. Amele olarak görev yapan gayrimüslim personelin sayısı Tashih-i Sikke Fermanı'na kadar yaklaşık 1.300 kişi civarındaydı. Herhangi bir kabiliyetli gayrimüslim çalışan mensup olduğu grubun zirvesine kadar çıkabilirdi; ancak idareci sınıfa geçmesi kesinlikle mümkün değildi.¹⁴

Osmanlı para sistemi 18. yüzyılın ilk yarısında istikrarlı olsa da savaşların doğurduğu sıkıntılar yüzünden kısa sürede kargaşaya sürüklendi. Askerî giderlerin bir türlü sonu

9 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 14-21.

10 Kemal Beydilli, “Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa”, *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, ed. E. İhsanoğlu (İstanbul: IRCICA, 1994), 1/69-72.

11 Ahmed Vasıf Efendi, *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, haz. M. İlgürel (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978), 93-94.

12 Ahmed Cavid, *Hadika-i Vekâyi'*, haz. Adnan Baycar (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998), 70 vd.; Ahmed Cevdet Paşa, *Tarih-i Cevdet* (İstanbul: 1309), 4/155-160, 284, 296.

13 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı ile 1787-1792 Osmanlı-Rus/1788-1791 Osmanlı-Avusturya Savaşı.

14 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 23-68.

gelmediği için Darphane kuruşun değerini sürekli düşürmek zorunda kalmıştı. Tedavüle ilk defa sürüldüğü 1719 yılından¹⁵ 1789'a kadar geçen yetmiş yıllık süreçte kuruş %60'a yakın değer kaybetmişti. Sultan III. Mustafa'nın tahta cülusu kuruş için istikrarsız günleri ve tağşiş sürecini başlattı. Altmışlık olarak anılan çifte zolotaların¹⁶ basılmasıyla bir kuruş 6 dirheme¹⁷ indirildi. Ayarı aynen korunan kuruş ağırlığının azaltılması nedeniyle %18 değer kaybetti. 1770 yılının sonlarında ise kuruşun ayarıyla oynandı. Ağırlığına dokunulmayan kuruşlar artık %55 ayarında basılmaya başlandı. Bu ise kuruşun %8 değer kaybetmesi anlamına geliyordu. 1780'de yapılan düzenleme sonucundaysa kuruşun ayarı %51'e, vezni ise 5,5 dirhem iki kırata¹⁸ düşürüldü.

Osmanlıların 1787 yılında Ruslarla ve bir yıl sonra da Avusturyalılarla savaşa girmesi, devlet maliyesini büyük bir krize soktu. Meşveret meclislerinde gündeme getirilen önerilerden sonuç alınamayınca tağşişe gitmekten başka çare kalmadı. Bunun üzerine Ocak 1789'da, savaşın finansmanı için 9,5 dirhem vezninde, %51 ayarında mağşuş ikişer kuruşlukların basılması kararlaştırıldı. Böylece bir kuruş 4,5 dirhem bir denk¹⁹ ağırlığına düşmüş oldu. Savaş masraflarının artarak sürmesi, kısa bir süre sonra Eylül 1789'da yeni bir tağşiş yapılmasını gerektirdi. Bu seferde yüzlük olarak adlandırılan mağşuş 2,5 kuruşluklar basıldı ve bir kuruşun ağırlığı 4 dirheme²⁰ inmiş oldu. Darphane bu dönemde – 1765 yılından 1802 yılına kadar – 3.091 tonun üzerinde gümüşü sikkeye çevirmiş, 350 milyon kuruşa yakın para basmıştır. 1730'ların ortasından 1802 yılına kadar elde edilen darp geliri ise 70 milyon kuruşun biraz üzerindeydi. Darphane bu gelirlerin bir kısmını da savaş masraflarının karşılanması için kullanmıştır.²¹

2. İhtiyat Hazinesi Olarak Darbhâne-i Âmire

Darphane asli fonksiyonu olan para basım işini gerçekleştirebilmek için düzenli olarak maden temin etmek zorundaydı. Maden temini için ayrılmış para sermaye akçesi adlı fonda saklanıyordu. Piyasada tedavül eden eski ve yabancı paraların toplanabilmesi ile maden ocaklarına üretimlerini sürdürebilmeleri için para gönderilmesi bu fon sayesinde mümkün oluyordu. Darphane ihtiyat hazinesi vasfı kazandıktan sonra mâlî yapısı daha da gelişti. Bünyesinde ebniyye-i kılâ akçesi, zahire akçesi, mektum akçe, zuhurat akçesi ve seferiye akçesi gibi başka gelir gider fonları teşekkül etti. Bu fonlar sayesinde askerî masrafların finansmanı sağlanabildi. Sermaye fonlarının kaynakları birbirinden farklı olduğu gibi harcama kalemleri arasında da bazı farklılıklar mevcuttu. Bunlardan bazıları İstanbul'un zahiresinin temini, sınır boylarındaki kalelerin tahkimi gibi daha hususî amaçlarla tesis edilmişken, bazıları da genel olarak ordu ve donanmanın giderlerini karşılıyordu.

15 Osmanlı kuruşunun doğuşu hakkında bk. Ömerül Faruk Bölükbaşı, "İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)", *Osmanlı İstanbulu*, ed. A. Akyıldız vd. (İstanbul: 2019), 6/399 - 415.

16 Bu sikke aynı zamanda bir buçuk kuruş değerindeydi.

17 19,242 gram.

18 18,039 gram.

19 15,233 gram

20 12,828 gram.

21 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 69-131; Ömerül Faruk Bölükbaşı, "Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766 - 1802)", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 47 (2022), 345 - 384.

2.1. Ebniye-i Kılâ Akçesi

18. yüzyılda Ruslarla yaşanan savaşlar kale inşası ve tahkimi meselesine birinci derecede ehemmiyet kazandırmıştır. Sınırlar değiştiği için yeni kalelerin yapılması, savaşta harap olanların tahkim edilmesi gerekli hale geldi.²² Sermaye fonlarından ebniye-i kılâ akçesi 1787-1792 savaş sürecinde zarar gören serhat kalelerinin tamiri ve yeniden inşası için 8 Nisan 1792 tarihinde oluşturulmuştu. Bu tarihten 5 Temmuz 1795 tarihine kadar, Belgrad, Ada-i Kebir, Bender, İsmail, Anapa, Akkirman ve Karadeniz Boğazı kaleleri başta olmak üzere çeşitli kalelerin inşa, tamir ve tahkimi için 2.458.887 kuruş harcama yapılmıştır. Bu fonun aynı tarihler arasındaki geliri olan 2.459.929 kuruşun 400.000 kuruşu Hazine-i Âmire'den, 1.045.000 kuruşu zecriye gelirlerinden²³ ve 520.916,5 kuruşu muhalledatlardan temin edilmişti.²⁴

2.2. Zahire Akçesi

Zahire akçesi fonu İstanbul'un zahire ihtiyacının temininde sıkıntı yaşanmaması için Darphane'de oluşturulmuştu. Devletin zahire temini için ayırdığı sermayenin saklanması ve işletilmesi işini Darphane yapıyordu. Darbhâne-i Âmire'nin söz konusu vazifeyi üstlenmesinden önce İstanbul'un zahire ihtiyacının çoğunu özel müteşebbisler, geri kalan bölümünü ise devlet temin ediyor, devletin temin ettiği zahire için ayrılmış olan parayı Hazine-i Âmire muhafaza ediyordu. Özel sektörün getirdiği hububat sayesinde şehir halkının ihtiyacı karşılanıyor, devletin getirttiği zahire ise ihtiyaten saklanıyordu.²⁵

III. Mustafa döneminde yapılan düzenlemeyle devletçe yapılan zahire mübayaası işinin finansmanında Darphane, Hazine-i Âmire'nin yerini aldı. Darphane'nin bu işte vazife alması muhtemelen 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı'nın hemen öncesinde veya başlangıç döneminde. Savaştan sonra bir müddet bu görev ihmal edilmişse de 1786 yılında mesele tekrar ele alınarak zahire akçesi fonu canlandırılmıştı. Başlangıç itibarıyla zahire akçesi fonuna 150.000 kuruş tahsis edilmiş, zamanla bu miktar yarım milyon kuruşu geçmiştir. Zaten kısa süre sonra tekrar başlayan savaş, meselenin önemini daha da arttırmıştı. Savaş sırasında neredeyse yemeyecek durumda kalitesiz ve siyah çıkan ekmeğe meşveret meclislerinin de ana gündem maddelerinden biriydi. Savaşı takip eden dönemde mesele daha etraflıca ele alınarak bu iş için özel bir müessese oluşturulması kararı alındı. 1793 yılında önce Zahire Nezareti, ardından da 1795 yılında Zahire Hazinesi kuruldu. Darphane'nin bu işle ilgilenmesine gerek kalmadığı için zahire akçesi yeni oluşturulan nezarete devredildi.²⁶

2.3. Mektum Akçe

Mektum akçe, Darphane'nin savaşların finansmanında kullandığı en önemli gelir gider fonlarından biriydi. 1787-1792 yılları arasında Rusya ve Avusturya ile yapılan savaşın en

22 Bu dönemde yapılan kale inşa faaliyetleri için bk. Cengiz Fedakâr, *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014); Hakan Engin, *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâlî Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711 - 1829)* (Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022).

23 Alkollü içeceklerden alınan vergileri ifade eder (Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3/649).

24 Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), Mabeyn, Darbhâne ve Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH.d), nr. 19652.

25 Lütfi Güçer, "XVIII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İlaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 396-416; Salih Aynural, *İstanbul Değirmenleri ve Fırımları, Zahire Ticareti (1740-1840)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002), 12, 73.

26 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 148-150; Fatih Yeşil, "İstanbul'un İlaşesinde Nizam-ı Cedid: Zahire Nezareti'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1793-1839)", *Türkül Araştırmaları Dergisi* 15 (Bahar 2004), 113-142.

şiddetli günlerinde Osmanlı hazinesi büyük sıkıntılar yaşarken devlet ricali yegâne çare olarak tağşişi bulabilmişti. Yani tedavüldeki temel para birimi olan kuruşun gümüş içeriğinin azaltılmasına karar vermişlerdi. Yapılan tağşişlerle Darphane önemli miktarda kâr sağladı. Tağşişe gidilen dönemde üç-dört yıl içinde yirmi beş milyon kuruş civarında gelir elde edilmişti. Darp gelirinin ne kadarının savaş için harcandığını ayrıntılı olarak bilemiyoruz. Ancak Darphane'yle ilgili bazı zaruri ödemeler çıkarıldıktan sonra mektum akçe fonuna aktarılmış olmalıdır.

Mektum akçenin gelir gider hacmi konusunda çok ayrıntılı bilgilerimiz olmamakla birlikte elimizde bazı kayıtlar vardır. Söz konusu kayıtlara göre gelir kısmındaki rakam 31 Ağustos 1791 tarihinde 12.497.204,5 kuruşu gösteriyordu. Bu rakam 18 Nisan 1794'e kadar 21.290.595 kuruşa ulaşmıştı. Gider rakamı ise 31 Ağustos 1791 tarihinde 7.694.243'ü gösterirken, 21 Mayıs 1792'de 8.378.293 kuruş rakamına işaret ediyordu. 30 Ağustos 1794'te giderler düşülmüş ve mektum akçenin mevcudunun 12.912.302 kuruş olduğu görülmüştür.²⁷

2.4. Zuhurat ve Seferiye Akçesi

Darphane'nin savaş masraflarının ve savaş öncesi yapılan askerî hazırlıkların finansmanı için en çok istifade ettiği fonlar zuhurat ve seferiye akçesiydi. Bu iki fonun 1766-1794 yılları arasındaki toplam geliri 88.634.037,5 kuruş; gideri ise 96.093.207 kuruştur. Bu büyük gelirin sadece 5.763.878 kuruşluk kısmı seferiye akçesine ait, kalan kısmı ise zuhurat akçesinindi. Seferiye akçesi 1787 yılının sonlarında çeşitli kaynaklardan ve Darphane'nin diğer fonlarından aktarılan paraların birleştirilmesiyle oluşturulmuş, savaş ilanıyla aynı dönemde ortaya çıkmıştı. 14 Ağustos 1787'de toplanan meşveret meclisinin savaş ilanına karar vermesiyle birlikte Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nden Darphane'ye seferiye akçesi fonu için para aktarılmaya başlanmıştır. Gönderilen paranın miktarı 18 Ağustos 1787 – 31 Temmuz 1788 tarihleri arasında 4.084.047 kuruştur. Bu paranın kaynağı büyük oranda İzmir Voyvodalığı ve Kıbrıs Muhassıllığı eshamıydı. Daha sonra Darphane'de bu paraya başka eklemeler yapılarak altı milyon kuruşa yaklaşan büyüklükte bir meblağ ortaya çıktı.²⁸

Zuhurat akçesi fonu ise Darphane'nin ihtiyat hazinesi vasfı taşımasını sağlayan asıl kaynaktı. Darphane'ye transfer edilen gelirlerin büyük kısmı bu fonda toplanır ve harcamaların çoğu buradan yapılırdı. Zuhurat akçesi fonu Darphane'nin dönüşümünün hemen sonrasında ortaya çıkmışsa da bu kavram darphane defterlerinde 1780'li yıllarda zikredilmeye başlanmıştır.²⁹ Zuhurat akçesinin beslendiği ilk kaynak mukataalardı. Bunların bazıları duhan gümrüğü, Erzurum resm-i mîrî-i ağnam mukataası, resm-i mîrî-i penbe ve rişte-i penbe mukataası, Mora muhassıllığı emval-i miriyyesi mukataası gibi mîrî mukataalardı. İltizam ve emanet gibi usullerle mukataaları idare eden Darphane, bunların gelirlerinden istifade ediyordu. Darphane'nin büyük miktarda gelir elde ettiği diğer grup mukataa ise Haremeyn mukataalarıydı. Yukarıda değinildiği üzere Haremeyn mukataalarının gelirlerinin Darphane'ye aktarılmaya başlanması, Darphane'nin ihtiyat hazinesi vasfı kazanmasıyla aynı dönemde gerçekleşti. Darphane uzun yıllar Haremeyn mukataalarının muaccele ve kasriyed

27 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmiri*, 140.

28 BOA, *Darbhâne-i Âmiri Defterleri* (D.DRB.d), nr. 856.

29 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmiri*, 140 – 145.

resimlerinden³⁰ beslendi. Mukataalarla ilişkili çeşitli kalemlerden 1766-1794 yılları arasında Darphane'ye 17.763.274,5 kuruş transfer edilmiştir.

Esham sisteminin 1775 yılında uygulanmaya başlanmasıyla esham sistemine dâhil mukataaların gelirlerinden de Darphane'ye önemli miktarda para aktarılmaya başlandı. Zaten esham sisteminin uygulandığı ilk mukataa Darphane'nin kontrol ettiği İstanbul duhan gümrüğü mukataasıydı. Darphane'ye esham sistemi bünyesindeki mukataalardan gelen para miktarı 6.161.265,5 kuruştı. Mukataalardan Darphane'ye gelen bir diğer gelir kalemi ise mâlikâneci olarak mukataaları kontrol eden kişilerden savaş zamanlarında belli oranlarda alınan cebelü bedeliyyeleriydi. Bu kalemde Darphane'ye 1774 yılında 338.500 kuruş, 1787'de 873.275 kuruş, 1788 tarihinde ise 834.595 kuruş transfer edilmişti.

Darphane'nin zuhurat akçesinin kaynakları arasında müsadere olayları sonucu elde edilen muhalefat gelirleri de vardı. 18. yüzyılın ikinci yarısında mâlî krizin de etkisiyle müsadere olaylarında artış gözlenmişti. Özellikle devlet adamları ve ayanların muhalefatları zapt edilmiş, bunun neticesinde devlet hazinesine önemli miktarda nakit para akışı sağlanmıştı. Elde edilen bu paranın bir kısmı da Darphane'ye aktarılmıştı. Bu kalemde Darphane'nin zuhurat akçesine gönderilen miktar 11.663.484 kuruştı.

Darphane'deki zuhurat akçesi fonunun gelirleri arasında taahhüt akçeleri de vardı. Muhtelif sebeplerle bazı kişilerin ödemeyi taahhüt ettikleri bedellerden, bakaya kalmış çeşitli ödemelerden -muaccele, cebelü bedeliyesi, muhalefat bedeli, caize gibi- oluşurdu. Aslında diğer gelir kalemlerinin karmasıydı. Darphane'ye taahhüdü olan kişilerden temessük alınır; borçlarını veya taahhüt ettikleri parayı Darphane'ye teslim ettiklerinde temessük iade olunurdu. 1766-1794 yılları arasında bu kalemde Darphane zuhurat akçesine yapılan ödeme 12.958.703 kuruştı.

Zuhurat akçesinin önemli gelir kaynaklarından bir diğeri de caize ve rikâbiye gibi aslında Enderun Hazinesi'ne gitmesi gereken gelirlereydi. Bu kalemde Darphane'ye gelen para 2.792.793,5 kuruştı. Darphane'ye gelen asıl caize ödemesi vezirlik rütbesi alanların padişaha verdiği tuğ-ı hümayun caizesiydi ve miktarı 22.500 kuruştı. Rikâbiye ise sadrazam, vezirler ve bazı devlet adamları tarafından muayyen zamanlarda padişaha verilen hediyeler ile Eflak ve Boğdan gibi yerlerden gelen ek vergileri ifade ederdi. Tuğ-ı hümayun caizesi ve rikâbiye gelirleri aslında Enderun-ı Hümayun Hazinesi'nin gelirleriydi. Zikredilen gelirleri III. Mustafa devrinde kontrol eden Darphane, 1780'li yılların ortalarından itibaren bu gelirlerden mahrum kalmıştır.

Zuhurat akçesinin başka gelir kaynakları da vardı. Özellikle bunlar arasında Enderun Hazinesi'nden yapılan nakit para taransferlerini anmalıyız. Enderun'dan gelen para miktarı 17.270.937 kuruştı. Ayrıca Hazine-i Âmire'den gelen ve Darphane'den daha önce verilen kredilerin karşılığı olan paralar da vardı. Bunların toplamı da 4.739.288,5 kuruşa ulaşıyordu.³¹

30 Mâlikâne sisteminde mukataayı deruhde eden işletmecinin başlangıçta yaptığı peşin ödemeye muaccele deniliyordu. Kasriyed resmi ise mâlikâne olarak işletilen bir mukataanın el değiştirmesi sırasında ödenen ve muaccelecinin %10 miktarında olan bir paraydı (Genç, "Malikâne", 17/516-518).

31 BOA, D.DRB.d, nr. 648; nr. 649; nr. 856; nr. 857; BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d), nr. 4639; nr. 41465; nr. 41464; BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM.DRB.d), nr. 16646; nr. 16643/A; BOA, HH.d, nr. 21786; BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire (D.BŞM.DRB), 15/58; 15/61; 16/37; Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TSMA.d), 889/1; nr. 8317; nr. 8321/2; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 161-178.

Zuhurat ve seferiye akçesinin finanse ettiği masraflar incelendiğinde ise çoğunun askerî giderler olduğu görülür. Özellikle bu dönemde yapılan savaşların masrafları için önemli harcamalar yapılmıştır. Yaptığımız hesaplamalara göre 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında savaş giderleri için Darphane'nin zuhurat akçesinden yaptığı toplam ödeme 45 milyon kuruşu biraz aşıyor, 1787-1792 yılları arasındaki savaş sürecinde ise zuhurat akçesi ve seferiye akçesinden yaptığı ödeme ise 15 milyon kuruşu geçiyordu. Ayrıca Darphane Küçük Kaynarca Antlaşması sonrası Ruslara ödenen 7 buçuk milyon kuruş tazminatın 5 milyon kuruşluk kısmını karşılamış, iki savaş arası dönemde yapılan hazırlıkların finansmanında da önemli rol oynamıştır.³²

Zuhurat ve seferiye akçelerinden karşılanan ilk masraf kalemi silah altına alınan kara askerlerinin ve kalyon neferlerinin ücretleriydi. Darbhâne-i Âmir'e'nin ihtiyat hazinesi vasfı kazandıktan sonra sağlamaya başladığı bu destek, merkezi hazinenin mevâcip ödemelerini yapabilmesi bakımından hayati öneme sahipti. 1768-1774 Osmanlı-Rus Savaşında ve 1787-1792 savaş sürecinde Osmanlı ordusunun yapısı incelendiğinde daimi profesyonel askerî birlikler kadar savaş zamanlarında orduya alınan askerlerin de önemli yer tuttuğu görülür. Mirili adı altında Anadolu ile başta Arnavutluk olmak üzere Rumeli'den asker ve levent toplanırdı. Toplanan askerler yevmiye ödenerek gerekli yerlere sevk edilir; muharebe sona erdiğinde ise terhis olunurlardı. Silah altında kaldıkları dönemde Darphane ulufe ve bahşişleri için önemli harcamalar yapardı. Darphane açısından kara birliklerinin ücretleri kadar kalyon neferlerinin mevâciplerinin ödenmesi de önem taşıyordu. Özellikle iki büyük savaş sırasında Darphane kalyon neferlerinin ücretleri için devasa miktarda para harcadı. Daha açık ifade edersek 1766-1794 yılları arasında Darphane'den çeşitli muharip sınıfların ücretleri için 15.213.068 kuruş, kalyon neferi mevâcipi için ise 8.115.281 kuruş ödeme yapıldı.

Zuhurat ve seferiye akçesinden karşılanan masraflardan bir grup da nakliye işleriyle ilgiliydi. Sefer organizasyonu büyük problemler üretebilme potansiyeline sahip, çok boyutlu ve karmaşık bir süreçti. Ordunun sefere çıkması yalnızca askerî hareketi anlamına gelmez, aynı zamanda binlerce tonluk askerî teçhizat, savaş malzemesi, konaklama aracı, zahire ve gıda maddesi ile irili ufaklı pek çok silahın da cepheye naklini gerektirirdi. Darphane, seferlerin düzenli yürütülebilmesi için gerekli at, deve, öküz, araba, gemi gibi nakil vasıtaları ile bunların temini, sevk ve idaresi ile muvazzaf çavuş, tatar, çuhadar gibi personelin ücretleri için de önemli miktarda ödeme yapmıştı. Ordu lojistiği bakımından hayati önem taşıyan diğer husus ise yiyecek maddelerinin temini ve cepheye ulaştırılmasıydı. Osmanlı Devleti sefer esnasında ordu ve donanmanın ihtiyaç duyduğu zahire, et, peksimet gibi yiyecek maddelerinin temini için çeşitli mekanizmalar geliştirmişti. Bu mekanizmalar yetersiz kaldığında duruma müdahale eden yetkililer ihtiyaçların karşılanması için doğrudan satın alma işlemleri yapardı. Bu durumda nakit para ihtiyacı had safhaya çıkardı. Darphane zuhurat ve seferiye akçesinden bu ihtiyaç maddeleri için büyük miktarda harcamalar yapmıştı. Nakliye araçlarına 2.544.536, zahire ve baruta 8.963.039, peksimede 756.939, et teminine 2.721.252 kuruş ödenmişti.³³

32 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmir'e*, 14-21.

33 BOA, D.DRB.d, nr. 648; nr. 649; nr. 856; nr. 857; BOA, D.BŞM.d, nr. 4639; nr. 41465; nr. 41464; BOA, D.BŞM.DRB.d, nr. 16646; nr. 16643/A; BOA, HH.d, nr. 21786; BOA, D.BŞM.DRB, 15/58; 15/61; 16/37; TSMA.d, 889/1; nr. 8317; nr. 8321/2; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmir'e*, 179-200.

Ordu ve donanmanın savaşı sürdürebilmesi malzeme ve mühimmat ihtiyacının karşılanabilmesiyle doğrudan ilişkiliydi. Tersane, Tophane, Cebehane ve Mehterhâne-i Âmire ile Top Arabacıları ve Humbaracılar Ocağı gibi askerî-sınâî tesisler ordu ve donanmanın en büyük tedarikçileriydi. Bu kurumlar üretiminden sorumlu oldukları gemi, silah, top, çadır ve sair harp malzemesini imal ederken veya imalat için gerekli malzemeleri temin ederken Darphane'den mâlî destek almışlardır. Darphane kurşun, bakır ve demir temini için 1.627.128; tersanenin ihtiyaçları ve gemi inşası için 3.353.750 kuruş; Tophane, Cebehane, Mehterhane ve Top Arabacıları Ocağı için 2.216.249,5 kuruş ödeme yapmıştı.

Askerî inşaat faaliyetleri savunma ve taarruz hareketlerinin icrası, lojistik sorunların çözümü, ordunun cepheye nakil ve sevki bakımından büyük önem taşıyordu. Bu nedenle Osmanlılar öteden beri yol, köprü, kale, palanga ve kışlak inşasına büyük önem vermişlerdi. Darphane'nin askerî inşaat faaliyetleri için ödeme yaptığı iki önemli devre vardı. İlki özellikle Halil Hamid Paşa'nın sadareti sırasında 1780'li yılların başlarında yeni bir savaş için hazırlıkların hız kazandığı devirde; ikincisi ise 1787-1792 savaş sürecinin bitişinin ardından harap olan kalelerin yeniden inşa ve tamir edildiği dönemdedir. Darphane bu masraf kalemi için yukarıda zikredilen "ebniyye-i kılâ akçesi" fonundan ayrı olarak zuhurat ve seferiye akçesi içinden 1.896.590 kuruş harcamıştı.

Ordu savaş esnasında malzeme ve mühimmat kadar nakit paraya da ihtiyaç duyardı. Cephe hattındaki birliklerin ve kalelerdeki garnizonların nakit para sahibi olması, merkezden gönderilemeyen kimi ihtiyaçların temini ve çeşitli ödemelerin yapılması için zorunluydu. Bu nedenle ana karargâha olduğu kadar diğer cephe ve kalelerdeki birliklere, buralardaki serasker, kale muhafızı ve defterdarlara da para yollanması gerekiyordu. Darphane'den 1766-1794 yılları arasında ordu hazinesine 19.556.542, seraskerlere ve askerî hareketla görevlendirilen diğer kişilere 5.438.239, kale defterdarlarına 1.523.544 kuruş gönderilmişti.

Zuhurat akçesinin giderlerinden biri de müttefiklere parasal destek sağlanması için yapılan ödemelerdi. Kafkaslardaki Nogay, Çerkes, Abaza ve Lezgi kabilelerinin liderleri ile Kırım Hanlığı hanedanı mensuplarına çeşitli bahşiş, hediye ve ihsanlarda bulunulmuştur. Bu ödemelerin Darphane'ye maliyeti 849.242 kuruştur. Ayrıca Rus tehdidine karşı ittifak yapılmaya çalışılan İsvেç'e de 523.247 kuruşluk para verilmiştir. Bu ödeme aslında ittifak karşılığı İsvেç'e ödenmesi taahhüd edilen meblağın küçük bir kısmıdır.³⁴

18. yüzyılın ikinci yarısında yaşanan savaşların finansmanında rol oynayan Darbhâne-i Âmire, barışın tesisine de katkı sağlamıştır. Küçük Kaynarca Antlaşması'nda yer alan savaş tazminatının 5 milyon kuruşluk kısmının ödenmesi, Zıştovi Antlaşması görüşmelerini yürüten murahhas heyetinin 595.045 kuruşluk giderlerinin karşılanması ve savaştan sonra İngiltere'ye yollanan ilk daimi elçi Yusuf Âgâh Efendi'nin 148.000 kuruşluk masrafının finanse edilmesi bu çerçevede değerlendirilebilecek harcamalardan bazılarıdır.³⁵

Darbhâne-i Âmire'nin finanse ettiği başka masraflar da vardı. Bunlardan ilki askerî olmayan bazı inşaat işlerinin finansmanıdır. Bu tür masraflar için en büyük ödemeler 1766-1775 döneminde yapılmıştır. Söz konusu dönemde Enderun Hazinesi'ne ait bazı gelirler

34 BOA, D.DRB.d, nr. 648; nr. 649; nr. 856; nr. 857; BOA, D.BŞM.d, nr. 4639; nr. 41465; nr. 41464; BOA, D.BŞM.DRB.d, nr. 16646; nr. 16643/A; BOA, HH.d, nr. 21786; BOA, D.BŞM.DRB, 15/58; 15/61; 16/37; TSMA.d, 889/1; nr. 8317; nr. 8321/2; Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 179-200.

35 BOA, D.DRB.d, nr. 648; nr. 649; nr. 856; nr. 857; 2 Eylül 1785 (27 L 1199), BOA, D.BŞM.d, nr. 41464; nr. 41465.

Darphane'nin kontrolünde olduğu için özellikle sarayla ilgili birtakım önemli inşaat işlerinin finansmanı da Darphane'den sağlanmıştı. Aynalıkavak Kasrı başta olmak üzere çeşitli kasır ve köşklerin tamiri için yapılmış harcamalar oldukça dikkat çekicidir. Söz konusu dönemde harcanmış olan 1.171.323,5 kuruşun yaklaşık yarısı bu tür işler için kullanılırken, diğer yarısı depremde yıkılan Fatih Câmii'nin yeniden inşası için sarf edilmiştir.³⁶

Darphane'nin savaş masraflarının karşılanması için en çok başvurduğu fonları olan zuhurat ve seferiye akçesinin gelir giderleri çok çeşitli ve farklı kalemlerden oluşmaktaydı. Bunların dökümü yukarıdaki satırlarda yapılmış, en önemlileri sayılmıştır. Eklerde ise tablo ve grafik olarak verilmiştir. Burada sayılmayan bazı küçük gelir ve giderler tablolarda diğer gelir ve giderler başlığı altında toplu olarak gösterilmiştir.

SONUÇ:

SAVAŞLARIN FİNANSMANINDA DARBHÂNE-İ ÂMİRE'NİN ROLÜ HAKKINDA GENEL BİR DEĞERLENDİRME

Osmanlı tarihinin en büyük krizlerinden biri 18. yüzyılın ikinci yarısında başlamış, imparatorluğu modernleşme sürecine götüreceği kapıyı aralamıştır. Söz konusu krizin en önemli sebebi hiç şüphesiz mağlubiyetle sonuçlanan savaşlardır. Ruslarla girilen bu savaşların siyasi, iktisadi, sosyal ve psikolojik tesirleri bir yana mâli sonuçları bile tek başına oldukça yıpratıcı olmuştur. Devlet hazinesinin bütün imkanları tükendiği için devlet ricali büyük sıkıntılarla baş etmek zorunda kalmıştır.

Hazine-i Âmire'ye kriz döneminde en büyük desteği Darbhâne-i Âmire sağlamış, krizin hemen öncesinde 1760'lı yılların başlarında ihtiyat hazinesi vasfı kazandığı için milyonlarca kuruşluk finansman temin edebilmiştir. Darphane çeşitli kaynaklardan transfer edilen ihtiyat fonları ve tağşiş sayesinde elde ettiği gelirlerle ordu ve donanmanın ihtiyaçlarını karşılamıştır. İhtiyat hazinesi vasfı kazandıktan sonra Hazine-i Âmire ve Enderun-ı Hümayun Hazinesi arasında mutavassıt bir kurum gibi hareket etmiştir. Enderun Hazinesi'nden kimi zaman nakit para taransferiyle, kimi zaman da esasında Enderun'a ait gelir kaynaklarının kendisine devriyle beslenmiştir. Darphane ile Hazine-i Âmire arasındaki ilişki ise tersine bir seyir izlemiş, Darphane Hazine-i Âmire'ye büyük miktarlara kredi vermiştir. 1766-1794 yılları arasında Darphane'den askerî giderlere harcanmak üzere Hazine-i Âmire'ye verilen para miktarı 59 milyon kuruşa³⁷ yakındı. Kağıt üzerinde bu paraların Darphane'ye geri ödenmesi gerekmesine rağmen %10'u bile geriye gelmemiştir.³⁸

Darphane'nin ihtiyat hazinesi vasfı kazanması, Osmanlı maliyesinin çoklu hazine düzenine evrildiği süreçte geçiş dönemini temsil eder. III. Selim döneminde İrad-ı Cedit Hazinesi'nin kuruluşuyla iyice belirgin hale gelen çoklu hazine sistemi, daha sonra Tersane

36 BOA, D.DRB.d, nr. 648; nr. 649.

37 Bu meblağ zuhurat ve seferiye akçesinin giderleri içindedir. Ayrıca bir transfer söz konusu değildir. Darphane askerî masraflar için harcama yaparken bunları genellikle Hazine-i Âmire'nin hesabına borç kaydediyordu.

38 Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, 152-156.

Hazinesi, Mansure Hazinesi gibi askerî kurumlarla doğrudan ilişkili başka örnekler de vermiştir. 18. yüzyılın ikinci yarısında ihtiyat hazinesi özelliği kazanan Darphane doğrudan böyle bir ilişkiye sahip değilse de, mesaisini büyük oranda savaş giderlerinin finansmanına ayırarak bu ilişkinin ilk numunesini teşkil etmiştir.

Darphane askerî masraflara para aktarırken ihtiyat fonlarının yanında kuruşu tağşiş ederek elde ettiği nakit parayı da kullanmıştır. Ancak bu şekilde finansman temini uzun vadede Osmanlı maliyesi ve ekonomisi üzerinde çok olumsuz etkiler doğurmuştur. 1787-1792 savaş sürecinde hızlanan tağşişler, kuruşu ve dolayısıyla Osmanlı para sistemini iflasa götürecek sürecin başlangıcı olmuştur. Tağşişlerin yol açacağı sıkıntılar dönemin kimi idarecileri tarafından bilinmesine rağmen, savaşların doğurduğu zaruretler nedeniyle tağşişten başka çare bulunamamıştır. Son olarak söylemeliyiz ki Darphane'nin 18. yüzyılın ikinci yarısında ihtiyat fonları ve tağşiş gelirlerini kullanarak sağladığı katkı, savaşların finanse edilebilmesinde hayati derecede önemli rol oynamıştır.

Araştırma & Yayın Etiği: *Kadim*, yayın kurulu üyesi tarafından kaleme alınan işbu makalenin yayın sürecinde kör hakemlik müessesesini titizlikle işletmiştir. Editör, makalenin tüm editöryal prosedürlerini yürütmüş ve bu esnada yazar sürecin tamamen dışında bırakılmıştır. Ayrıca yayın kurulu üyelerinin dergide araştırma makalesi yayınlamaları hususundaki kararlara ve COPE yayın etiği prosedürlerine riayet edilmiştir (Committee on Publication Ethics Council, *COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors*, Verison 3, (Eastleigh: May 2019), 8). Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: *Kadim* meticulously employed blind peer reviewing in the publication of this article, written by the members of the editorial board. The editor carried out the editorial workflow, and the author was excluded entirely from the process. The journal followed the rules regarding publishing an article written by the members of the editorial board and complied with the COPE's publication ethics procedures (Committee on Publication Ethics Council, *COPE Guidelines: A Short Guide to Ethical Editing for New Editors*, Verison 3, (Eastleigh: May 2019), 8).

Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Kalemi Defterleri (D.BŞM.d), nr. 4639; nr. 41465; nr. 41464.

Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.BŞM.DRB.d), nr. 16646; 16643/A.

Bâb-1 Defteri Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire (D.BŞM.DRB).

Mabeyn, Darbhâne ve Hazine-i Hassa Nezareti Defterleri (HH.d), nr. 19652; 21786.

Darbhâne-i Âmire Defterleri (D.DRB.d), nr. 648; 649; 856; 857.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Defter (TSM.A.d), nr. 8317; 8321/2.

2. Araştırma ve İnceleme Eserleri

Ahmed Câvid. *Hadîka-i Vekâyi'*. haz. Adnan Baycar. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.

Ahmed Cevdet Paşa. *Târih-i Cevdet*. 4. Cilt. İstanbul: 1309.

Ahmed Vasıf Efendi. *Ahmed Vâsıf Efendi ve Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr'ı, 1166 – 1188/1752–1774 (İnceleme ve Metin)*. haz. N. Sağlam. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2020.

Ahmed Vasıf Efendi. *Mehâsinü'l-Âsâr ve Hakâikü'l-Abbâr*. haz. M. İlgürel. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1978.

Aynural, Salih. *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları, Zabire Ticareti (1740-1840)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2002.

Beydilli, Kemal. “Küçük Kaynarca'dan Yıkılışa”. *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*. ed. E. İhsanoğlu. 1/65-135. İstanbul: IRCICA, 1994.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “İstanbul'da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikâyesi)”. *Osmanlı İstanbulu*. 6/399 – 415. ed. A. Akyıldız vd. İstanbul: 2019.

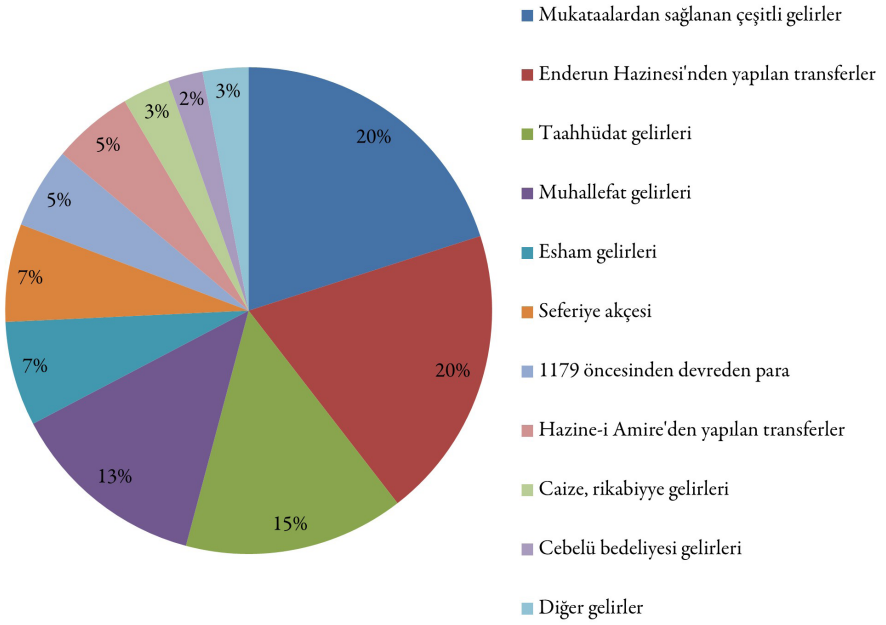
Bölükbaşı, Ömerül Faruk. “Darphane Defterleri Işığında Osmanlı Piyasasında Yabancı Sikkeler (1766 – 1802)”. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 47 (2022), 345 – 384.

Cezar, Yavuz. *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. yy.'dan Tanzimat'a Mâli Tarih)*. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.

- Engin, Hakan. *Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâlî Yönleriyle İbrail Kalesi'nin Organizasyonu (1711 – 1829)*. Edirne: Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2022.
- Fedakâr, Cengiz. *Kafkasya'da İmparatorluklar Savaşı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Genç, Mehmet. "Mâlikâne". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 17/516-518. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Genç, Mehmet. "Osmanlı Maliyesinde Mukataa Kavramı". *Osmanlı Maliyesi: Kurumlar ve Bütçeler*. ed. Mehmet Genç - Erol Özvar. 1/57-64. İstanbul: 2006.
- Görür, Cem. *Sultan III. Mustafa: Ailesi, Günlük Hayatı, Dini ve İlmi İlgileri*. Bilecik: Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- Güçer, Lütfi. "XVIII. Yüzyılın Ortalarında İstanbul'un İaşesi İçin Lüzumlu Hububatın Temini Meselesi". *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası* 11/1-4 (1949-1950), 396-416.
- Iitzkowitz, Norman. *Mehmed Raghib Pasha: The Making of An Ottoman Grand Vizir*. Princeton: Princeton University, PhD Thesis, 1959.
- Özvar, Erol. "Osmanlılar: Mâlî Yapı". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 33/521-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Pakalın, Mehmet Zeki. Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. 1. Cilt. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, 1983.
- Sievert, Henning. *Zwischen arabiscer Provinz und Hoher Pforte, Beziehungen, Bildung und Politik des osmanischen Bürokraten Ragib Mehmed Paşa (st.1763)*. Würzburg: Ergon Verlag, 2008.
- Yeşil, Fatih. "İstanbul'un İaşesinde Nizâm-ı Cedid: Zahire Nezâreti'nin Kuruluşu ve İşleyişi (1793-1839)" *Türklük Araştırmaları Dergisi* 15 (Bahar 2004), 113-142.

EKLER

Tablo ve Şekil I: Darbhâne-i Âmire'nin Zuhurat ve Seferiye Akçesi Gelirlerinin Dağılımı (1766 – 1794)

Grafikte verilen yüzdeler rakamlarda buçuklar gösterilmemiş, sadece tam sayılar verilmiştir.

GELİRLERİN DÖKÜMÜ (KURUŞ)	
Mukataalardan sağlanan çeşitli gelirler	17.763.274,5
Enderun Hazinesi'nden yapılan transferler	17.270.937
Taahhüdât gelirleri	12.958.703
Muhallefat gelirleri	11.663.484
Esham gelirleri	6.161.265,5
Seferiye akçesi	5.763.878
1179 öncesinden devreden para	4.773.099,5
Hazine-i Amire'den yapılan transferler	4.739.288,5
Caize, rikabiyye gelirleri	2.792.793,5
Cebelü bedeliyesi gelirleri	2.046.370
Diğer gelirler	2.700.944
Toplam	88.634.037,5

Sultan Abdülaziz Devrinde Tersâne-i Âmire'de Zırhlı Gemi İnşa Projeleri

IRONCLAD WARSHIP
BUILDING PROJECTS
AT THE IMPERIAL NAVAL
ARSENAL IN THE REIGN OF
SULTAN ABDULAZIZ

İBRAHİM EGE AKŞAHİN*

ÖZ ABSTRACT

Bu makalede Osmanlı Devleti'nin Sultan Abdülaziz devrinde başlatmış olduğu zırhlı gemi inşa teşebbüsleri ve bunun neticesinde Tersâne-i Âmire'de inşa edilen zırhlı gemilerin teknik özelliklerine yer verilecektir. Tersanede inşa edilen ilk zırhlı geminin hangisi olduğuna dair farklı bilgiler kıyaslanarak bir neticeye varılacaktır. Çalışmada Osmanlı Bahriye'sinin en önemli karar alma mercii olan Meclis-i Bahriye'nin defterlerinden ve Başkanlık Osmanlı Arşivi'nin çeşitli fonlarında bulunan evraklardan istifade edilmiştir. Makalenin kapsamı yalnızca Osmanlı Devleti'nin zırhlı gemi projesi ve bu proje kapsamında inşa edilmiş olan zırhlı gemiler ile sınırlı olduğundan Sultan Abdülaziz devrinde İngiltere ve Fransa'dan satın alınan zırhlı gemilere dair bilgilere sadece ihtiyaç duyuldukça yer verilmiştir. Çalışma aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin teknolojik gelişmeleri ve bilhassa da askerî teknolojilerin gelişimini yakından takip ettiğini ortaya koymaktadır. Osmanlı Devleti, teknolojilerin doğrudan satın alınarak transfer edilmesi yanında, ülkede üretilmesi yolunda da kayda değer bir çaba sarf etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Zırhlı Gemi, Tersâne-i Âmire, Sultan Abdülaziz, Donanma, Fabrika.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 13 Eylül 2022 | Date Received: 13 September 2022
Kabul Tarihi: 7 Ekim 2022 | Date Accepted: 7 October 2022

ATIF | CITATION

Akşahin, İbrahim Ege. "Sultan Abdülaziz Devrinde Tersâne-i Âmire'de Zırhlı Gemi İnşa Projeleri", *Kadim* 4 (Nisan 2022), 55-76.
doi.org/10.54462/kadim.1174774

This article focuses on the ironclad warship building attempts initiated by the Ottoman Empire during the reign of Sultan Abdülaziz as well as the technical characteristics of these ironclad ships built in the Imperial Arsenal (Tersâne-i Âmire) as a result of these attempts. The article aims to determine the first ironclad ship built in this shipyard based on an evaluation of existence evidence. In the study, the records of the Naval Council (Meclis-i Bahriye), the most important decision-making organ of the Ottoman navy, as well as the documents in the various classifications of the Presidency Ottoman Archives are used. Since the scope of the article is limited to the ironclad ship-building project of the Ottoman Empire and the ships built under this project, the ironclad ships purchased from England and France during the reign of Sultan Abdülaziz are not discussed except for comparison. This study also reveals that the Ottoman Empire tried to follow the technological developments, especially in the field of the military very closely. Apart from transferring new technologies through direct purchase, the Ottoman Empire made significant efforts to develop and produce these technologies locally.

Keywords: Ironclad Warship, Imperial Arsenal (Tersâne-i Âmire), Sultan Abdülaziz, Navy, Factory.

* Türk Tarih Kurumu Bursiyeri, Milli Savunma Üniversitesi, Atatürk Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Harp Tarihi Anabilim Dalı Lisansüstü Öğrencisi, egeakshahin1907@hotmail.com, ORCID: [0000-0002-4115-186](https://orcid.org/0000-0002-4115-186).

GİRİŞ

19. yüzyıl askerî teknolojilerin gelişimi açısından önemli bir dönemdir. Savaşların seyrini değiştirecek yeni kabiliyetler sağlayan harp teknolojileri bu dönemde ortaya çıkmıştır. Özellikle deniz harbi 19. yüzyılda ortaya çıkan yeni deniz harp teknolojileri sayesinde kökünden değişmiştir. Asrın başından 1860 senesine kadar gelen süreçte buharlı gemiler, uskur, top mermisi, demir tekne ve zırh gibi unsurlar ortaya çıkmıştır.¹ Bu makale, genel kanının aksine Osmanlı Devleti'nin bahsi geçen gelişmeleri dikkatle takip ettiğini ifade etmekte ve yalnızca takiple kalmayıp kendi donanmasını bu yeni deniz harp teknolojileri ile kuvvetlendirme noktasındaki çabasını, zırhlı gemi inşa projeleri bağlamında değerlendirmektedir. Sultan Abdülaziz devrinde zırhlı gemilerin Osmanlı donanmasına satın alım yoluyla kazandırıldığı genel olarak bilinen bir mesele olsa da bu gemilerin Tersâne-i Âmire'de inşasına yönelik projeler hususunda müstakil bir çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışmada Sultan Abdülaziz devrindeki başarıya ulaşmış veya ulaşmamış tüm zırhlı gemi inşa projelerine değinilmiş, inşası tamamlanmış olan zırhlı gemilerin teknik özellikleri ekler kısmında tablo hâlinde verilmiştir.

1. Buhar Makinesinin Muharebe Gemilerine Tatbiki

Buhar makinesinin gemilere tatbik edilmesiyle beraber denizde rüzgâr gücüyle hareket eden yelkenli gemilere bir alternatif olarak buharlı gemiler ortaya çıkmıştır. İlk buharlı gemilerde, buhar makinesi hem düşük beygir gücüne sahipti hem de çok fazla kömür tüketiyordu. Zamanla buhar makinelerinin sağladığı beygir gücü artmış ve tükettiği kömür miktarı azalmış ve böylece buhar teknolojisi donanmalarda yelkenin yerini almaya başlamıştır. Örneğin 1830 senesindeki gemi makineleri her bir beygir kuvveti için saatte 5,5 kilogram kömür harcarken 1860 senesindeki bir gemi makinesi aynı koşullarda 2 kilogram kömür tüketmiştir.²

Diğer yandan ilk buharlı gemilerdeki çark mekanizması standart gemi algısını kökünden sarsmıştır. Zira her iki bordanın önemli bir kısmını kaplayan çark mekanizması çeşitli mahzurlar doğurmuştur. Geminin temel hareket mekanizması olan çarkların açık birer hedef hâlinde bordalarda bulunuyor olması yandan çarklı buharlı gemilerin deniz harbinde etkin bir biçimde kullanılmasının önünde engel teşkil etmiştir. Ayrıca çarklara yer açabilmek için bordalardaki silahların sayısından feragat edilmesi ateş gücünde kayda değer bir azalmaya sebep olmuştur. Bu gibi sebeplerden dolayı çark mekanizması ile hareket eden ilk buharlı gemiler, donanmanın ana vurucu kuvveti olan yelkenli muharebe hattı gemilerine birer destek unsuru olarak görülmüştür.³ Hatta Kırım Harbi (1853-1856) esnasında buharlı vapurların kalyon, kapak ve fırkateyn cinsinden muharebe gemilerini yedeğe alarak çektiği bilinmektedir.⁴ Uskurun ortaya çıkışıyla birlikte buhar makinesinin büyük muharebe hattı gemilerine

1 Fatih Erbaş, *19. Yüzyılda Donanmalar: Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019), 7.

2 Fikret Gövül, *Savaş Gemileri Tarihi ve Bunların Terakisine Yardım Eden Teknik ve Taktik Sebepler* (İstanbul: T.C. Deniz Basımevi, 1948), 2.

3 Levent Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1827-1853)* (İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2017), 32.

4 Nurcan Bal, *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler Dönemi Osmanlı Bahriyesi* (İstanbul: Kopernik Kitap, 2018), 107.

de tabiki mümkün hâle gelmiştir.⁵ Ayrıca uskurun sağladığı yüksek hareket gücü, büyük muharebe gemilerinin ahşaptan daha ağır ve sağlam olan materyaller ile inşa edilebilmesinin önünü açmıştır.

2. Zırhlı Gemilerin Ortaya Çıkışı

Zırhlı gemilerin ortaya çıkışından önce, muharebe gemilerini dayanıklı hâle getirmek ve bu gemilerin ömrünü uzatmak için başvurulan önemli yöntemlerden biri bakır kaplama olmuştur. Bakır kaplama tekniği sayesinde ahşap yiyen deniz canlıları, zararlı otlar ve denizanası gibi canlılara karşı koruma sağlanmış; ayrıca karinası bakırla kaplanan gemilerin seyir süratinde önemli gelişmeler gözlemlenmiştir.⁶ İlerleyen yıllarda top teknolojisinin gelişimiyle birlikte gemileri daha dayanıklı hâle getirmeye yönelik teşebbüsler olmuştur. İngilizler 1845 ve 1850 senelerinde demiri, gemilerde zırh materyali olarak kullanmayı düşünmüş, hatta bahsi geçen yıllarda top atışlarıyla demir levhaların dayanıklılığını test etmişlerdir. Testler neticesinde demirin top mermilerine mukavemet gösteremeyip atışlar neticesinde parçalandığı anlaşılınca demir materyalinin zırh levha imali için güven vermediği görülmüş ve gemilerin teknesinin demir levhalarla kaplanması fikrinden kısa bir süreliğine vazgeçilmiştir.⁷

Demir zırhın harp sahasında ilk kez kullanımı ise Kırım Harbi esnasında gerçekleşmiştir. 30 Kasım 1853 tarihinde Sinop'taki Osmanlı donanmasına yönelik Rus baskınında ahşap harp gemilerinin infilak eden top mermisi karşısındaki zafiyeti açıkça görüldüğünden merminin tahribat gücüne karşı gemilerin dayanıklılığını arttırmak için çareler aranmıştır.⁸ Bu arayış, zırhlı deniz harp platformlarının inşası ve harp sahasında kullanımıyla neticelenmiştir. Bu hususta ilk teşebbüs Fransa'dan gelmiş, III. Napolyon'un emriyle 28 Haziran 1854'te beş adet zırhlının inşasına karar verilmiştir. *Lave, Tonnant, Congrève, Foudroyante* ve *Dévastation* isimindeki bu zırhlı yüzer bataryalar 4,5 inç kalınlığında demir zırhla kaplanarak 56 librelik 16 adet kaval topla ve ayrıca ikişer adet küçük çaplı topla donatılmış ve kıç kısımlarına bir adet uskur yerleştirilmiştir. Manevra kabiliyetleri kısıtlı olan bu zırhlılar, bir zırhlı gemiden ziyade zırhlı yüzer batarya olarak nitelendirilmekte ve modern zırhlı gemilerin ilkel birer atası olarak karşımıza çıkmaktadırlar. 1853 Kırım Harbi'nde Rusların Kılburun istihkâmlarına düzenledikleri harekât esnasında bu zırhlı yüzer bataryalar istihkâmlardan gelen batarya ateşini üzerlerine çekmiş ve zaferin elde edilmesinde önemli pay sahibi olmuşlardır. Harekât esnasında onlarca mermiye maruz kalan zırhlı bataryalarda kayda değer bir hasarın oluşmaması gemilerde zırh teknolojisinin önemini ortaya koymuş ve zırh, harp sahasındaki ilk ciddi imtihanını başarıyla geçmiştir.⁹

Kırım Harbi esnasındaki zırhlı deniz harp platformu tecrübeleri neticesinde demir zırhla kaplanmış gemilerin donanmaların birincil kuvvet unsuru hâline geleceği anlaşılmıştır. Fransızlar Kırım Harbi'ndeki zırhlı deniz harp platformu tecrübelerinin de yardımıyla dünyadaki ilk zırhlı gemi olarak kabul edilen *La Gloire*'i inşa etmişler, İngilizler ise *HMS*

5 Daniel Panzac, *Osmanlı Donanması (1572-1923)*, çev. Sertaç Canpolat - Ahmet Maden (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018), 320.

6 Tuncay Zorlu, *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), 71.

7 Gövül, *Savaş Gemileri Tarihçesi*, 4.

8 Gövül, *Savaş Gemileri Tarihçesi*, 3.

9 H. W. Wilson, *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*, çev. Lütfi Çekiç (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007), 22.

Warrior zırhlısıyla bu atılıma cevap vermişlerdir. Tamamıyla demirden inşa edilmiş olan *HMS Warrior*, sahip olduğu niteliklerle 19. yüzyılın prototip muharebe gemisi hâline gelmiş ve devletlerin gemi inşa programlarında yol gösterici olmuştur.¹⁰

Demir zırhın harp sahasındaki bir diğer mühim sınavını ise Amerikan İç Savaşı (1861-1865) esnasında gerçekleştirmiştir. Konfederasyon tarafının 1861 senesinde Virginia Norfolk'ta bulunan deniz üssünü ele geçirmesiyle beraber, burada bulunan *USS Merrimack* isimli ahşap fırkateyn de Konfederasyon hükümetinin eline geçmiştir. Fakat Kuzeyliler bölgeden çekilirken bu gemiyi batırdıklarından gemi harap bir vaziyette bulunmuştur. Norfolk deniz üssünde çalışmalarına başlayan Güneyliler *USS Merrimack*'i tadilata alarak, ilkel bir zırhlı gemi örneği olan *CSS Virginia*'yı vücuda getirmişlerdir. Yelkenlerin ve direklerin tamamen ortadan kaldırıldığı bu yeni sistemde geminin su üstündeki tüm noktaları demir levhalarla kaplanmış, tepeye bir adet baca eklenmiş ve geminin borda kısımlarına toplam 10 adet top yerleştirilmiştir. Bu geminin top donanımı içinde altı adet de Dahlgren model toplar yer almıştır.¹¹ Yapısı itibarıyla açık denizlere uygun olmayan bu model nehirlerde kullanıma daha elverişli olmuş fakat nehir sularında dahi kusursuz bir seyrüsefer icra etmek mümkün olmamıştır. Zira sığ noktalarda geminin zemine oturarak saf dışı kalma tehlikesi ortaya çıkmıştır. Fakat *CSS Virginia*, Konfederasyon hükümetinin savaş süresince inşa edeceği diğer zırhlılar için bir yol açmış olması bakımından önemlidir. *CSS Virginia*'nın saha performansına dair bilgilere, bağlam gereği aşağıdaki başlık içerisinde yer verilmiştir.

3. Osmanlı Devleti'nin Zırhlı Gemi İnşa Projeleri

Sultan Abdülaziz'in cülus ettiği 1861 senesinde Osmanlı hükümeti tarafından Londra Sefiri Kostaki Muzurus Paşa'ya gönderilen bir mektupta İngiltere'de yeni bir deniz harp teknolojisi olan, teknesi dövme demir zırhla kaplanmış gemiler hakkında bilgi talep edilmiştir.¹² Bu talep Osmanlı Devleti'nin teknolojiyi takip etme yöneliminin bir göstergesi olduğu kadar, henüz yeni tahta çıkmış olan Sultan Abdülaziz'in deniz harp teknolojilerine olan şahsî merakının da bir neticesidir. Zira Sultan Abdülaziz daha veliaht iken denizcilikle yakından ilgilenmiş, Kırım Harbi esnasında gerçekleşen Sinop Baskını'nda ahşap gemilerin atılan top mermisi karşısında içerisine düştüğü zafiyeti gözlemlene fırsatı bulmuştur. Hacı Ahmed Vesim Paşa¹³ gibi kıymetli bir denizcinin şehzade Abdülaziz'in yakınında bulunması da geleceğin sultanını denizciliğe ilgi duymaya sevk eden önemli bir etken olmuştur.¹⁴

Osmanlı Devleti, zırhlı deniz harp platformlarını kendi donanma envanterine eklemek için İngiltere'den teknik bilgi talep etmekle kalmamış, ayrıca 1862 senesinde Amerikan İç Savaşı'nın deniz cephesinde gerçekleşen Hampton Roads Deniz Muharebesi'ndeki zırhlı gemilerin saha performansını da yakından takip etmiştir. Meclis-i Bahriye'nin 29 Nisan 1862 tarihli tezkeresinde, Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu topraklar göz önünde bulun-

10 Evren Mercan, 93 *Harbi'nde Deniz Harekâtı* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 17.

11 Angus Kongstam, *Confederate Ironclad 1861-65* (Oxford: Osprey Publishing, 2001), 29.

12 Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA), HR.SFR. nr. 3, 60/22, 29 Eylül 1861.

13 Ahmed Vesim Paşa daha sonra biri Sultan Abdülaziz, diğeri de Sultan II. Abülhamid devrinde olmak üzere iki defa Kaptanıderyâ olarak vazife yapmıştır.

14 Levent Düzcü, "Denizci Bir Sultan: Abdülaziz'in Denizciliğe Olan İlgisi", *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014), 56.

durulduğunda deniz kuvvetinin yeterli düzeyde olmasının öneminden bahsedilmiş ve deniz kuvvetinin gerekli yeterlilik düzeyine ulaşması için, daha önce Avrupa tarafından tecrübe edilmiş olan zırhlı gemilerin donanmada inşası yönünde padişah iradesi bulunduğu belirtilmiştir. Aynı yazıda, Amerika'nın Güney'i ve Kuzey'i arasındaki deniz muharebesinde Güney tarafındaki bir zırhlı geminin, Kuzey tarafının istihkâma sahip bir limanında demirli birkaç firkateyn ile bazı harp gemilerini tahrip ettiği beyan edilmiştir. Bu esnada istihkâmdan yoğun ateş gelmesine rağmen zırhın sağladığı mukavemet sayesinde bu atışlardan etkilenmeyerek istihkâmları da tahrip ettiğine dikkat çekilmiştir. Bu harp tecrübesinin neticesinde İngiltere'nin dahi destgâhlarında inşası süren ahşap gemileri zırhlı gemilere çevirmeye karar verdiği bilgisi de Meclis-i Bahriye mazbatasında yer almıştır.¹⁵ Bu durum Osmanlı Bahriyesi'nde karar alıcılarının Avrupa'daki deniz harp teknolojisini yakından takip ettiğine gösterilebilecek en iyi örneklerden biridir. Hampton Roads Deniz Muharebesi tarihte ilk kez iki zırhlı geminin birbiriyle çatışmasına sahne olması bakımından da önemli bir hadise olarak kayıtlara geçmiştir.

Osmanlı hükümeti tarafından Hampton Roads Deniz Muharebesi'nde zırhlı gemilerin performansının yakından gözlemlenmesi ve bu konuda İngiltere'deki Osmanlı sefirinden de bilgi alınmasından sonra, 1862 senesinde hem Tersâne-i Âmir'e de zırhlı gemi inşa etmek hem de bu tür gemileri Avrupa'dan tedarik etmek amacıyla teşebbüse geçilmiştir. Bu kapsamda Tersâne-i Âmir'e de zırhlı gemi inşasını sağlayabilmek adına 1862 yılının Kasım ayında Aynalıkavak destgâhının 50 kadem daha uzatılmasına karar verilmiş ve bu sayede büyük boyutlu, yüksek tonajlı olan zırhlı gemilerin inşası hedeflenmiştir.¹⁶ Bu durum, Sultan Abdülaziz devrinde zırhlı gemi inşasına yönelik yatırımlarda öncelikle Tersâne-i Âmir'e deki destgâhların yeterli büyüklüğe, niteliğe ve donanımına sahip hâle getirilmesine ve modernleştirilmesine yönelik adımlar atıldığına göstergelerinden biridir. Tersanenin modernize edilmesi yalnızca gemi inşası için değil aynı zamanda yurtdışından temin ve tedarik edilecek gemilerin bakım ve onarımları için de önem arz etmiştir.

Osmanlı donanmasının zırhlı gemilerle takviyesi için, Kırım Harbi esnasında *Mahmudiye* Kalyonu süvariliği görevini yürütmüş olan ve Bahriye'de büyük hizmetleri görülen bahriye ümerâsından Ateş Mehmed Salih Paşa 27 Kasım 1861'de İngiltere'ye gönderilmiştir.¹⁷ Bu amaçla Napier&Son şirketine üç adet (*Aziziye*, *Osmaniye* ve *Orhaniye* isimli borda bataryalı zırhlı firkateynler) zırhlı siparişi verilmiştir. Siparişleri takiple görevlendirilen Ateş Mehmed Salih Paşa, bu sırada kendisine yurtdışı masrafları için verilen harcırahı kapora olarak değerlendiren Thames Iron Works firmasına bir zırhlı (*Mahmudiye* isimli borda bataryalı zırhlı firkateyn) siparişi daha verilmesi yönünde girişimde bulunmuştur.¹⁸ İngiltere'deki hizmetleriyle büyük takdir toplayan Ateş Mehmed Salih Paşa, İngiltere'deki hizmetlerinin akabinde İstanbul'a çağrılarak 19 Ocak 1863 tarihinde mesleğindeki liyakat ve bilgisine binaen vezaret ve müşirlik rütbesiyle taltif edildikten sonra kaptanıderyâlık makamına layık görülmüştür.¹⁹

15 BOA, (Deniz Tarihi Arşivi), Meclis-i Bahriye Defterleri (MB.d) nr. 53/49, 29 Şevval 1278 / 29 Nisan 1862, 100.

16 BOA, A.MKT. MHM., 249/17, 14 Cemaziyelahir 1279 / 7 Kasım 1862; BOA, A.MKT. NZD., 464/87, 25 Cemaziyelahir 1279 / 18 Kasım 1862.

17 Bal, *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler*, 179.

18 İdris Bostan, *İstanbul'un 100 Denizcisi* (İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları 2014), 232.

19 BOA, HAT., 1648-36, 28 Şaban 1279 / 18 Şubat 1863.

Denizcilik faaliyetlerinin finansmanı hususunda, Sultan Abdülaziz devrinde hazırlanan ilk bütçe çalışması olan 1863-64 yılı bütçe verilerine göz atıldığında devlet daireleri masrafları kategorisinde yer alan bahriye giderleri için ayrılan miktar 24.191.000 Fransız frangı olarak kaydedilmiştir. Ayrıca padişahın, 1863 senesinde hazineye tahsis edilen 27.712.000 Fransız frangının yarısını da Bahriye'ye hibe etmesiyle Osmanlı denizciliğine önemli bir kaynak aktarımı söz konusu olmuştur.²⁰ Böylece 1863 senesinde bütçeden bahriyeye ayrılan miktar toplamda 38.047.000 Fransız frangı gibi ciddi bir meblağa ulaşmıştır. Ödenek miktarları sıralamasında Bahriye'nin, Seraskerlik ve Dâhiliye Nezâreti'nin ardından üçüncü sırada gelmesi Sultan Abdülaziz devrinde bahriyeye verilen önemin gösterilmesi açısından mühim bir veri sağlamaktadır.

Zırhlı gemi tedariki konusunda ilk adımı yukarıda izah ettiğimiz şekilde atan Osmanlı Devleti, 1863 senesinde kendi destgâhlarında bir zırhlı geminin inşası için etüt çalışmalarına başlamıştır. 1864 senesinde inşası planlanan *Fettah* isimli bu zırhlı fırkateyni projesi 1865 senesine kadar sürdürülmüş, fakat 23 Nisan 1865'te Tersâne-i Âmire'nin henüz bu boyutlarda bir zırhlı gemi inşa edebilecek teknik kapasiteye sahip olmadığından anlaşılmasıyla proje iptal edilmiştir.²¹ *Fettah* zırhlı fırkateyni projesi, Osmanlı Devleti'nin ilk zırhlı gemi inşa teşebbüsü olma özelliği taşımaktadır. Allah'ın sıfatlarından birisi olan *Fettah* kelimesi "feth" kökünden gelmekte, hayır ve lütuf kapılarını açan manasını ihtiva etmektedir. İsmi anlamı göz önünde bulundurulduğunda ilk zırhlı gemi inşa teşebbüsü olan *Fettah* zırhlı fırkateynine atfedilen önem açık bir şekilde anlaşılmaktadır. Osmanlı Türkçesi yazımından dolayı geminin isminin *Fatih* olma ihtimali üzerinde durulsa da aynı dönemde İngiltere destgâhlarına *Fatih* isminde bir başka zırhlı fırkateyni sipariş edildiği düşünüldüğünde iki zırhlı geminin de aynı isimde olma ihtimali düşüktür. Zırhlı gemi inşası projesi başarısız olmuş olsa da ilerleyen senelerdeki zırhlı gemi inşa teşebbüsleri için gerekli dersler çıkarılmış ve teknik eksikler tespit edilmiştir. Bu teşebbüsün başarısızlıkla neticelenmesinin bir diğer sebebi de elde örnek alınacak bir zırhlı gemi prototipinin bulunmamasıydı. Zira 1862 yılının sonlarında sipariş edilen zırhlı gemiler bu tarihte henüz Osmanlı Devleti'ne teslim edilmemişti.

4. Zırhlı Gemi İnşası İçin Tersâne-i Âmire'de Islahat

Fettah zırhlısının inşa sürecinde Tersâne-i Âmire'nin fırkateyn cinsinden büyük ve yüksek tonajlı zırhlı gemileri inşa edecek teknik kapasiteye henüz sahip olmadığı görüldüğünden daha ufak boyutlu zırhlı gemilerin inşası gündeme gelmiştir. 10 Şubat 1864 tarihinde Kapudânlık makamına gönderilen yazıdan *Mukaddeme-i Hayr* isimli kalyonunun sökülerek zırhlı top dubasına dönüştürülmesi fikrinin mevcut olduğu görülmektedir.²² Fakat zırhlı top dubasına dair mevcut bu vesikaya rağmen fikrin kuvveden fiile geçirildiğine dair herhangi bir emare bulunmamaktadır. Sultan Abdülaziz devri zırhlı gemilerini içeren donanma envanteri listelerinin hiçbirinde bu zırhlı top dubasının bahsi geçmemektedir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nin filo taksimatındaki gemiler arasında da söz konusu top dubasına dair bir kayıt görülmektedir.

20 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876 c. VII* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011), 231.

21 Ahmet Gülerüz - Bernd Langensiepen, *Osmanlı Donanması 1828-1923* (İstanbul: Denizler Kitabevi 2007), 79.

22 BOA, A.MKT. MHM., 292/22, 2 Ramazan 1280 / 10 Şubat 1864.

Osmanlı Devleti, *Fettah* zırhlı fırkateyninin inşa sürecinde yaşadığı teknik problemleri göz önünde bulundurarak Tersâne-i Âmir'e de zırhlı gemi yapımı için üstü taş örtülü bir kızak inşasına karar vermiştir. Bu amaçla 26 Ocak 1864'te Tersâne-i Âmir'e de yeni inşa edilecek olan Taşkızak için müneccimbaşından *zaiçe* alınmıştır. Bahsi geçen Taşkızak'ı Sultan Abdülaziz'in validesi Pertevniyal Vâlide Sultan inşa ettirdiğinden buraya Valide Kızağı denmiştir.²³

Taşkızak'ın inşasına başlanmasının akabinde Tersâne-i Âmir'e de zırhlı geminin zırh levhalarını imal edebilmek için Londra'dan sipariş edilen makinelerin yerleştirileceği bir fabrika binasının inşasına karar verilmiştir (Haziran 1864).²⁴ Çekiç fabrikası ve inşası düşünülen zırh fabrikası için tahminen 10 bin kantar demire ihtiyaç duyulmuş ve bu demirin tedariki hususunda adımlar atılmıştır. Zırh fabrikasının inşaatında istihdam olunacak Mösyö Teller'in(?) 3.500 kuruş olan maaşının yabancı çarkçı personelin maaşlarıyla beraber ödenmesine karar verilmiştir.²⁵ Böylelikle zırhlı gemi inşasında büyük bir mesele olan demir materyaline istenilen şekil verilerek zırh levhalar üretme problemine çözüm getirilmesi amaçlanmıştır.

Öte yandan Tersâne-i Âmir'e de yeni bir kuru havuz ihtiyacı da ortaya çıkmıştır. 1849 yılında, II. Mahmud ve III. Selim zamanında inşa edilen iki kuru havuzun yetersiz kalmasıyla diğerlerine nazaran daha büyük üçüncü bir kuru havuzun inşası düşünülse de dönemin malî koşulları yüzünden ertelenmiştir. Proje ancak 1857 senesinde başlatılabilmiş ve aksaklıklar sebebiyle duraksayan Vasil Kalfa'nın memuriyetindeki projenin tekrar başlaması 1862'de, tamamlanması ise 1870'de mümkün olmuştur.²⁶ Tersanenin zırhlı deniz harp platformlarını inşa edebilecek hâle getirilmesi amacıyla 1862'de başlatılan çalışmaların bir halkası da bahsi geçen kuru havuz olmuş ve havuzun tamamlanması sekiz seneyi bulmuştur. Havuz, tersanelerde onarıma, alt kısımlarının muayenesine ya da karınlarının temizlenmesine veyahut boyanmasına ihtiyaç görülen gemiler için tasarlanmıştır. Havuzun içerisine istenildiği takdirde pompalar yardımıyla su doldurulup boşaltılabilmekle beraber havuzun önleri kapaklı, etrafı duvarlı ve kaidesi kızaklıydı. Havuzlar sabit ve yüzer olmak üzere ikiye ayrılmakta ve sabit olanlarına kuru havuz denilmekteydi.²⁷

Havuz inşasının yanı sıra tersane fabrikalarında faaliyet gösteren demir imalat öğren-cilerinin (haddehane şakirdânı) vaziyetleri ıslah edilerek deniz harp endüstrisinin ilerleyişi için sağlam temeller atılmıştır. Gemilerde yaygın olarak yer alan çark mekanizmasından mesul olan yabancı çarkçı (çarhçı) zâbitânı yerine Türk zabitlerinden çarkçı yetiştirilmeye başlanmıştır. Ayrıca yine Sultan Abdülaziz devrinde Tersâne-i Âmir için buharla çalışan "maçuna"²⁸ (vinç) satın alınmıştır.²⁹ Bunların yanı sıra 3 Haziran 1872'de Tersâne-i Âmir'e de

23 Mesud Önce, *Taşkızak Tersanesi* (İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi), 50.

24 BOA, A.MKT.MHM, nr. 302/17, s. 26 Zilhicce 1280 / 2 Haziran 1864.

25 BOA, (DTA), Meclis-i Bahriye Defterleri (MB.d), nr. 63/83, s. 6 Cemaziyevvel 1280 / 19 Ekim 1863, 171.

26 T. Gül Köksal, *Haliç Tersaneleri'nin Tarihsel-Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri* (İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi 1996), 29.

27 Gürçay, *Gemici Dili*, 196.

28 Buharla çalışan iki ayak ve bir mesnetten teşkil edilmiş makaslara "maçuna" denir. Bunların karada bulunanlarına sabit maçuna, duba üzerinde bindirilmiş olanlarına seygar maçuna denir. Seygar maçunaya maçuna gemisi de denilmektedir. Gürçay, *Gemici Dili*, 277-278.

29 Mahmud Şevket Paşa, *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*, c.II, haz. Murat Babuçoğlu (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 36.

bir yüzer dokun inşasının tamamlanarak denize indirildiği, *Aziziye* vapurunun bakım işlemlerinin de bu yüzer dokta gerçekleştirildiği bilinmektedir.³⁰

5. Tersâne-i Âmire'de İnşa Edilen İlk Zırhlı Gemiyeye Dair Farklı Görüşler

Osmanlı Devleti'nin Tersâne-i Âmire'de inşa ettiği ilk zırhlı geminin 1874 senesinde tamamlanan *Mukaddeme-i Hayr* isimli zırhlı korvet olduğuna dair genel bir kabul var olsa da bu hususta farklı fikirler de mevcuttur. Örneğin Nurcan Bal'ın eserinde Osmanlı Devleti'nin ilk zırhlı gemi inşa teşebbüsü olarak 1848 Kasım'ında inşası tamamlanan *Eser-i Hadîd* isimli demir vapur gösterilmektedir.³¹ Fakat öncelikle zırhlı bir gemi ile demirden inşa edilmiş standart bir gemi arasındaki farkı ortaya koymakta fayda vardır. İlk zırhlı geminin harp sahasına girişinden çok daha önce, teknesi demirden inşa edilen vapurlar zaten denizlerde ve bilhassa ticaret filolarında yerlerini almıştı. Zırhlı gemiler yalnızca askerî amaçlara hizmet ederken demirden inşa edilmiş olan vapurlar muhtelif amaçlar (posta, ticaret, yolcu taşıma, lojistik) için kullanılmıştır. Zırhlı gemi, gövdesinin yapı malzemesinden bağımsız olarak çevresi ve tüm hayatî kısımları demir zırhla kaplanmış deniz harp platformudur.³² Zira ahşap materyalden inşa edilmiş gemiler de dövülmüş demirden oluşan zırh levhalarla kaplanarak zırhlı hâle getirilebilmiştir. Aynı şekilde gövdesi demirden inşa edilerek üzerine dövme demirden oluşturulan zırh levhaların eklendiği zırhlı gemiler de inşa edilmiştir.³³ Netice itibarıyla yalnızca teknesi demirden inşa edilmiş olan ve herhangi bir zırh levha kaplaması bulunmayan *Eser-i Hadîd* vapurunu ilk Osmanlı zırhlı gemisi olarak kabul etmek mümkün değildir. Ek olarak Levent Düzcü *Eser-i Hadîd* vapurunun tamamen yerli inşa bir gemi olmadığını ifade ederek bahsi geçen vapurun makinesinin Napier&Son firması tarafından üretildiğini belirtmiştir.³⁴ *Eser-i Hadîd* isminin anlamı demirden eser olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında vapurun ismi geminin en fazla ön plana çıkan yönünü izah eder niteliktedir.

Yerli zırhlı gemi inşası hususunda bir diğer mesele de *İclaliye* zırhlı korvetinin Tersâne-i Âmire destgâhlarında mı yoksa Avusturya-Macaristan'ın Trieste'de bulunan destgâhlarında mı inşa edildiğidir. 25 Ocak 1871 tarihli bir belgeden anlaşıldığı üzere *İclaliye* zırhlı korveti öğleden iki saat sonra Trieste'den Dersaadet'e doğru hareket etmiştir.³⁵ Hatta yol üzerinde Korfu'da iken kömür ikmalî gerçekleştirdiği de kaydedilmiştir.³⁶ Bu bilgiler esasında gemi inşasının Tersâne-i Âmire'de gerçekleşmediğini kanıtlar niteliktedir. Buna rağmen Ali İhsan Gencer ve Muammer Uraz *İclaliye* zırhlı korvetinin 1866 yılında Tersâne-i Âmire'de inşa edildiğini belirtmektedirler³⁷ Fakat Ahmet Gülyüz ve Daniel Panzac da eserlerinde bu zırhlı korvetin Avusturya-Macaristan'ın Trieste'deki destgâhlarında inşa edildiğini onay-

30 Tuncay Zorlu, "Bahriye Nezaretinin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi 2*, ed. Zeki Arıkan - Lütfü Sancar (İstanbul: Deniz Basımevi, 2009), 152.

31 Bal, *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler*, 171.

32 Lütfü Gürçay, *Gemicî Dili* (İstanbul: T.C. Deniz Basımevi 1943), 420.

33 Zırhlı gemilerin farklı türlerine dair detaylı bilgi için bk. Angus Kongstam, *European Ironclads 1860-75* (New York: Osprey Publishing 2019)

34 Düzcü, *Yelkenliden Buharlıya*, 189. (Vapurun makinesinin Napier firması tarafından üretildiği belirtilmiştir.)

35 BOA. HR. SYS., nr. 1898/10, 25 Ocak 1871.

36 BOA. HR. SYS., nr. 1898/12, 28 Ocak 1871.

37 Ali İhsan Gencer, "Sultan Abdülaziz Donanması ve Özellikleri", 3'ncü *Deniz Harp Tarihi Semineri* (Gölcük: Donanma Komutanlığı, 2006), b. 3, 11; Muammer Uraz, *Sultan Abdülaziz Devri Bahriyesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Bitirme Tezi, 1945), 26.

larlar.³⁸ *İclaliye* zırhlı korvetinin yapım yerinin yanı sıra yapım tarihi hususunda da farklılık bulunmaktadır. Fakat arşiv belgesinin de desteklediği üzere *İclaliye*'nin inşasının, 1871 yılında Avusturya-Macaristan'ın Trieste'de bulunan destgâhlarında tamamlandığı kabul edilmelidir. Şayet 1866 tarihi esas alınırsa, bu durumda Osmanlı Devleti'nin inşa ettiği ilk zırhlı geminin *İclaliye* zırhlı korveti olduğu gibi yanlış bir kanı oluşacaktır. (*İclaliye* korvetine ait bir görsele (EK-4) ek kısmında yer verilmiştir.

6. Zırhlı Gemi İnşa Projesinde İlk Başarı: *Mukaddeme-i Hayr* Zırhlı Korveti

Osmanlı Devleti'nin zırhlı gemi inşa teşebbüslerinde başarıya ulaştığı ilk vaka, *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korveti olmuştur. 29 Kasım 1869 tarihli bir belgede görüldüğü üzere İngiltere'den satın alınmış olan *Feth-i Bülend* isimli zırhlı korvete muadil bir başka zırhlı korvetin Tersâne-i Âmire'de inşası mevzu bahis olmuş, inşa edilecek olan geminin 500 beygir gücüne sahip olması gerektiği vurgulanmış, gemiye yerleştirilecek olan makinelerin Tersâne-i Âmire fabrikalarında inşa edilmesi uygun görülmüştür.³⁹ 11 Temmuz 1870'de Tersâne-i Âmire'de inşası sürmekte olan zırhlı korvetin zırh levhalarının arasına yerleştirilmek üzere "tik" ismindeki Hind meşe ağacı İngiltere'den sipariş edilmiştir. Bu siparişte 260 yük tik ağacının teslimatı planlanmış, parçaların her birinin ise 28 ila 23 adım uzunluğunda ve 16 ila 14,5 inç kalınlıkta olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu siparişin masraflarının Tersâne-i Âmire hazinesinden karşılanması kararlaştırılmıştır.⁴⁰ 1869 senesinde kızağa konulan geminin 1872 senesinde denize indirildiği bilinmektedir. 4 Kasım 1872 tarihli bir belgede inşa ve ikmal olunan *Mukaddeme-i Hayr* isimli korvetin birkaç gün önce denize indirildiği belirtilmekte, bu hadise üzerine tanzim edilen bir teşekkürnameden bahsedilmektedir.⁴¹ Fakat bu dönemde gemilerin denize indirilmiş olması inşasının tamamlandığı manasına gelmemekteydi. Zira klasik dönemdeki usullerin aksine modern gemi inşa tekniklerine göre kazaları önlemek için gemilerin bir kısmı destgâhlarda inşa edilirken kalan kısmı su üzerinde tamamlanmaktaydı. *Mukaddeme-i Hayr*'in inşa süreci de bu usule uyularak gerçekleştirilmiş olup inşasının, denize indirildiği tarihten sonra da devam ettiği anlaşılmaktadır. 30 Aralık 1873 tarihli belgede *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korveti için arma takımları, lenger, zincir vesaire gerekli eşya ve parçaların sipariş verildiği görülmektedir.⁴² *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korvetinin İngiltere'den satın alınan silah sistemlerinin ve teçhizatının masrafları ise 20.000 pound tutarındaydı.⁴³ Netice itibarıyla *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korveti 1874 yılında yaklaşık dört senelik uzun bir inşa müddetinin ardından Osmanlı donanmasının hizmetine girmiştir.⁴⁴ Geminin denize indirilişini müjdeleyen bir şiire (EK-8), zırhlı korvetin teknik özelliklerine (EK-1, EK-5) ve zırhlı korvetin bir çizimine (EK-7) çalışmanın ek kısmında yer verilmiştir. Tersâne-i Âmire'de inşa edilen ilk zırhlı gemi olan *Mukaddeme-i Hayr*, 93 Harbi

38 Güleriyüz - Langensiepen, 92; Panzac, 335.

39 BOA. İ. DH., nr. 602/41990, 24 Şaban 1286 / 29 Kasım 1869. (Belgenin özet kısmında yazan "Feth-i Bülend kalyonu" ibaresi yanlıttıdır. Belgenin içeriği okunduğunda bahsi geçen geminin *Feth-i Bülend* zırhlı korveti olduğu açıkça görülebilmektedir.)

40 BOA. HR. SFR.3., nr. 167/19, 29 Haziran 1286.

41 BOA. A.MKT.MHM., nr. 442/57, 3 Ramazan 1289 / 4 Kasım 1872.

42 BOA. HR.SFR. 3, nr. 202/81, 10 Zilhicce 1290 / 30 Aralık 1873.

43 Dilara Dal, *The Modernization of the Ottoman Navy During the Reign of Sultan Abdülaziz (1861-1876)* (Birmingham: The University of Birmingham, Doctoral Thesis, 2015), 254.

44 Güleriyüz - Langensiepen, 92.

esnasındaki filo taksimatına göre, Akdeniz zırhlı filosu içerisinde bulunmaktaydı.⁴⁵ Geminin harp esnasında sıcak bir çatışmanın içerisinde yer aldığına veya herhangi bir tahribata uğradığına dair bir bulguya rastlanmamıştır.

7. Tersâne-i Âmire'de İnşa Olunan Diğer Zırhlı Gemiler

Sultan Abdülaziz devrinde Osmanlı Devleti'nin zırhlı gemi inşa teşebbüslerinin bir diğer halkasını da Tersâne-i Âmire destgâhlarında inşa edilen iki adet zırhlı duba teşkil etmektedir. Bu zırhlı dubalar "monitör" olarak da zikredilmektedirler. 4 Ağustos 1874 tarihli bir belgede Aynalıkavak sahrasında inşası sürmekte olan iki adet zırhlı monitörün imalat ve inşaatının günbegün ilerlediği belirtilmekte, bu iki zırhlı monitöre beraber isim verilmesi gerektiği vurgulanarak takdir padişaha bırakılmaktadır.⁴⁶ Bahsi geçen bu zırhlı monitörler *Hizber ve Seyfi* isimli gemilerdir. Bu gemilerin siparişleri 1870 senesinde verilmiş, tamamlanıp Osmanlı donanması hizmetine girmeleri ise 1876 senesine kadar sürmüştür ve her iki zırhlı monitör de Tuna Nehri'nde üslenmişlerdir.⁴⁷ Her iki zırhlı gemi de 93 Harbi esnasında Tuna filosu içerisinde bulunmuştur.⁴⁸ Görüldüğü üzere donanma, zırhlı gemilerle takviye edilirken Tuna Nehri'nin güvenliği de dikkate alınmış ve nehir filosunda hizmet edebilecek iki adet zırhlı duba (monitör) Tersâne-i Âmire destgâhlarından denize indirilmiştir. Sultan Abdülaziz devrinin sonlarında gittikçe büyüyen mali problemlere rağmen zırhlı gemi inşası çalışmaları rafa kaldırılmamış, hatta 1874 senesinde *Nusretiye* isimli bir zırhlı fırkateynin inşasına başlanmıştır. Fakat dönemin koşullarından dolayı bu zırhlı fırkateynin tamamlanması 1885 senesine kadar sürmüştür, bu devirde de *Hamidiye* ismiyle hizmete girmiştir.⁴⁹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın başlangıcında *Hizber ve Seyfi* zırhlı dubaları Rusçuk'un Leylek Adası'nda konuşlanmış vaziyetteydi.⁵⁰ Harbin ilerleyen safhalarında bu gemiler muhtelif görevler almışlardır. 25 Mayıs 1877'de Yüzbaşı Dubassoff idaresindeki *Tsarevna, Xenia, Tsarevitch* ve *Djigit* isimli 4 adet torpidobotun Maçin'de demirlemiş vaziyetteki Tuna filosuna yanaşıp *Feth'ül İslam* ve *Seyfi* zırhlı dubalarına karşı gerçekleştirdiği taarruz, tarihteki ilk geniş çaplı torpidobot taarruzu olarak kabul edilmiştir. Yüzbaşı Dubassoff oldukça cüretkâr bir hamleyle yoğun tüfek ateşi altında filoya yanaşarak torpido ateşlemiş, bir torpido *Seyfi*'ye isabet ederek infilak etmiş ve akabinde bir başka torpido daha *Seyfi*'nin gövdesinde infilak edince zırhlı duba kısa sürede Tuna Nehri'nin dibini görmüştür.⁵¹ 20 Haziran günü Yarbay Novikoff komutasındaki Ruslar Parapan'da bir mayın hattının daha dizilimine başlamışlardır. Operasyon başlayalı henüz bir saat olmuşken Türk askerleri durumu fark edip derhal *Hizber* monitörünü bölgeye sevk etmişlerdir. Mayın döşemekle meşgul buharlı gemileri ateş altına alan *Hizber, Şotka* torpidobotunu tahrip edip kaçmaya zorlamıştır. *Hizber*'e doğru atışlanan torpido hedefini bulmamış ve Türk monitörü bu çatışmada zarar görmemiştir.⁵²

45 Fevzi Kurtoğlu, *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri* (İstanbul: Deniz Matbaası 1935), 88.

46 BOA. MB.İ., nr. 30/104, 20 Cemaziyelahir 1291 / 4 Ağustos 1874.

47 Güleriyüz - Langensiepen, 94.

48 Kurtoğlu, 88.

49 Panzac, 335.

50 Kurtoğlu, 91.

51 Francis Vinton Greene, *93 Harbi Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, çev. Sebhattin Şenol-Muhammet Şeviker (İstanbul: İz Yayıncılık, 2018), 229. Zırhlı dubanın batışına dair bir tabloya (EK-3) ek kısmında yer verilmiştir.

52 Rus ordusunun içinde bulunmak suretiyle savaşı takip eden Rusya'da vazifeli ABD askeri ataşesi Francis Vinton Greene,

Savaş sonrasında ise *Hizber*'in 27 Eylül 1885'te Harem İskeleyi'nde demirli bulunduğu ve tamire muhtaç olduğu belirtilmektedir. Aynı günün akşamı *Hizber*'in tersaneye aldırılarak hızlıca tamiratına başlanmasının padişah tarafından emredildiği ifade edilmiştir.⁵³ *Hizber* zırhlı dubasının Osmanlı donanmasındaki hizmeti, 1911 senesinde donanma envanterinden çıkarılmasıyla son bulmuştur.⁵⁴ *Hizber* dubasına ait bir çizime (EK-6) ek kısmında yer verilmiştir. *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korveti ise 93 Harbi esnasında Akdeniz filosu bünyesinde hizmet vermiştir.⁵⁵ Harp sonrasında bu zırhlı korvet 1880-1897 yılları arasında Trablusgarp sahillerinde görev yapmış, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı sonrasında ise Girit ve Çanakkale sahillerinde bulundurulmuştur.⁵⁶ 11 Ağustos 1900'de Krupp'un Germaniawerft Tersanesi'nde *Mukaddeme-i Hayr*'ı yeniden inşa etmesi için sözleşme yapılsa da bu anlaşma iptal edilmiş ve zırhlı korvet yeniden inşa edilmemiştir. Gemi 1914'te kışla gemisi yapıp 1920 senesinde İzmir'e çekilmiş ve 1923'te ise donanma envanterinden çıkarılarak hizmetine son verilmiştir.⁵⁷

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin, bilinenin aksine esasında zırhlı gemi inşası teşebbüslerinde geç kalmadığı görülmektedir. Zira ilk zırhlı muharebe gemisi olarak kabul edilen *La Gloire*'in inşasından yalnızca üç yıl sonra tahta geçmiş olan Sultan Abdülaziz'in saltanatının ilk devirlerinden itibaren bu hususta çalışmalar başlamıştır. İngiltere'den zırhlı gemiler hususundaki bilgi talebi ve dünyanın diğer ucundaki Amerika'nın Güney'i ve Kuzey'i arasında cereyan eden Hampton Roads Deniz Muharebesi'ndeki bir zırhlı geminin saha performansına Bahriye Meclisi tezkerelerinde detaylı şekilde yer verilmesi zırh teknolojisinin yakından takip edildiğine dair önemli göstergelerdir. Söz konusu harpte zırhlı gemilerin üstün etkisini gören Osmanlı Devleti, bunların Osmanlı donanmasına kazandırılmasının önemini kavramış ve bu yönde adımlar atmıştır. Ayrıca İngiltere destgâhlarında hâlihazırda inşası süren ahşap gemilerin zırhlı gemilere dönüştürüldüğü istihbaratını da almıştır. Bu, Osmanlı Devleti'nin, teknolojinin sahadaki performansını takip etmesi yanında başka devletlerin bu durum karşısında aldığı aksiyonu da yakından takip ettiğini açıkça ortaya koymaktadır. Zaten ahşap gemilerin infilak eden top mermileri karşısında düştüğü durumu bizzat Sinop'ta tecrübe etmiş olan Osmanlı Bahriyesi karar alıcılarının zırhlı gemilere ilgi duyması anlaşılır bir tutumdur.

Zırh teknolojisinin takibi her ne kadar iyi yapılmış olsa da Osmanlı Devleti zırhlı gemi inşası noktasında ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Özellikle yüksek tonajlı zırhlı gemi pro-

Hizber'in Rus buharlıları ile girdiği çatışma hususunda Rus operasyonunun başarıyla tamamlandığını ve torpido isabet etmediği halde *Hizber*'in kumandanının geri çekildiğini iddia etmiştir. Burada birtakım tutarsızlıklar mevcut olmakla birlikte Fevzi Kurtoğlu eserinde *Hizber*'in bu çatışmadaki başarısının bölgede mayın döşeme faaliyetlerini en az bir hafta geciktirdiğini ve bu çatışmanın detaylarının *Hizber* monitörünün kumandanı olan Cafer Bey tarafından rapor edildiğini belirtmiştir.

53 BOA, Y.PRK.ASK. nr. 28/51, Fi 17 Zilhicce 1302 / 27 Eylül 1885.

54 Gülerüz ve Langensiepen, 94.

55 Bülent Işın, *Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi XIV-XX Yüzyıl 1299-1922* (Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, 2004), 239.

56 Mehmet Korkmaz, *Bahriyede Bir Ömür Sultan II. Abdülhamid'in Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2022), 85.

57 Gülerüz - Langensiepen, 92.

jelerinin Tersâne-i Âmire'nin kapasitesini aştığı gözlemlenmektedir. Zira Sultan Abdülaziz devrinde tamamlanmış olan üç adet zırhlı geminin, bir adet zırhlı korvet ve iki adet zırhlı dubadan ibaret olduğunu görmekteyiz. Zırhlı gemi inşası için fabrika, kızak, havuz ve yeni destgâhlar inşa edilmiş olsa da tersanedeki inşaa faaliyeti sınırlı düzeyde kalmıştır. Üstelik ek kısmındaki tablolarda sunulan teknik özelliklerde de görülebileceği üzere inşası tamamlanmış olan zırhlı gemilerin silah sistemleri ve bazı önemli aksamının dışarıdan satın alındığı anlaşılmaktadır. Zırhlı gemi inşası konusunda devletin mevcut imkân ve kabiliyetleri, teşkilat, teçhizat ve yetişmiş personel durumu göz önüne alındığında Avrupa ülkelerinden oldukça geride olduğu ve bu durumun sonraki yıllara da sâri olacak şekilde devam ettiği görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında Osmanlı Devleti'nin buharlı ve zırhlı gemiler dönemine geçişle birlikte modern deniz harp teknolojileri konusunda Avrupa ülkelerine bağımlı bir hâle gelmiş olduğu sonucu da çıkmaktadır.

Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an Libre open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

Askerî Maruzat (Y.PRK.ASK.), 28/51.

Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA).

Deniz Müzesi Kütüphanesi

Deniz Müzesi Kütüphanesi Donanma Cetveli AA., (Ktp. 497).

Hariciye Nezâreti-Londra Sefâreti (HR. SFR. 3), 60/22; 202/81; 167/19.

Hariciye Nezâreti-Siyasi (HR. SYS.), 1898/10; 1898/12.

Hatt-ı Hümayûn (HAT.), 1648/36.

İrade Dahiliye (İ. DH.), 602/41990.

Mabeyn-i Hümayûn İradeleri (MB.İ.), 30/104.

Meclis-i Bahriye Defterleri (MB.d.), 53/49; 63/83.

Mühimme Kalemî Evrakı (A.}MKT. MHM.), 249/17; 292/22; 302/17; 442/57.

Nezâret ve Devair Evrakı (A.}MKT. NZD.), 464/87.

Yıldız Sarayı Fotoğraf Albümleri

Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 91152/12.

2. Araştırma-İnceleme Eserleri

Bal, Nurcan. *XIX. Yüzyıl Buharlı Gemiler Dönemi Osmanlı Bahriyesi*. İstanbul: Kopernik Kitap, 2018.

Bostan, İdris. *İstanbul'un 100 Denizcisi*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür A.Ş. Yayınları, 2014.

Dal, Dilara. *The Modernization of the Ottoman Navy during the Reign of Sultan Abdülaziz (1861-1876)*. Birmingham: The University of Birmingham, Doctoral Thesis, 2015.

Düzcü, Levent. "Denizci Bir Sultan: Abdülaziz'in Denizciliğe Olan İlgisi". *Uluslararası Piri Reis ve Türk Denizcilik Tarihi Sempozyumu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2014.

Düzcü, Levent. *Yelkenliden Buharlıya Geçişte Osmanlı Denizciliği (1827-1853)*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2017.

Erbaş, Fatih. *19. Yüzyılda Donanmalar: Doğu Akdeniz'de Güç Mücadelesi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Gencer, Ali İhsan. "Sultan Abdülaziz Donanması ve Özellikleri". *3'ncü Deniz Harp Tarihi Semineri*. Gölcük, Kocaeli: Donanma Komutanlığı, 2006.

Greene, Francis Vinton. *93 Harbi Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*. çev. Sebahattin Şenol, Muhammet Şeviker. İz Yayıncılık, İstanbul 2018.

- Gövil, Fikret. *Savaş Gemileri Tarihçesi ve Bunların Terakkisine Yardım Eden Teknik ve Taktik Sebepler*. İstanbul: T.C. Deniz Basımevi, 1948.
- Güleriüz, Ahmet ve Langensiepen, Bernd. *Osmanlı Donanması 1828-1923*. İstanbul: Denizler Kitabevi, 2007.
- Gürçay, Lütfi. *Gemici Dili*. İstanbul: T.C. Deniz Basımevi, 1943.
- Işın, Bülent. *Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi XIV-XX Yüzyıl 1299-1922*. Ankara: Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Merkez Daire Başkanlığı Basımevi, 2004.
- Karal, Enver Ziya. *Osmanlı Tarihi Islahat Fermanı Devri 1861-1876 C. VII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.
- Kolağası Mehmed Râif. *Mir'ât-ı İstanbul*, I. Cilt-2. *Kitap Rumeli Yakası*. haz. Doğan Yavaş. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Kongstam, Angus. *Confederate Ironclad 1861-65*. Oxford: Osprey Publishing, 2001.
- Kongstam, Angus. *European Ironclads 1860-75*. New York: Osprey Publishing, 2019.
- Korkmaz, Mehmet. *Bahriyede Bir Ömür Sultan II. Abdülhamid'in Bahriye Nâzırı Hasan Hüsnü Paşa*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2022.
- Kurtoğlu, Fevzi. *1877-1878 Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri*. İstanbul: Deniz Matbaası, 1935.
- Mahmud Şevket Paşa. *Osmanlı Teşkilât ve Kıyafet-i Askeriyesi*. 2 cilt. haz. Murat Babuçoğlu. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Mercan, Evren. *93 Harbi'nde Deniz Harekâtı*. İstanbul: Selenge Yayınları, 2020.
- Önce, Mesud. *Taşkızak Tersanesi*. İstanbul Şehir Üniversitesi Kütüphanesi Taha Toros Arşivi.
- Panzac, Daniel. *Osmanlı Donanması (1572-1923)*. çev. Sertaç Canpolat - Ahmet Maden. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2018.
- Uraz, Muammer. *Sultan Abdülaziz Devri Bahriyesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Bitirme Tezi. 1945.
- Wilson, H. W. *Zırh Devrinde Deniz Muharebeleri Cilt 1: 1850-1914*. çev. Lütfi Çekiç. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2007.
- Zorlu, Tuncay. "Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu ve Abdülaziz Döneminde Osmanlı Denizciliği". *Türk Denizcilik Tarihi* 2. ed. Zeki Arıkan - Lütfü Sancar. İstanbul: Deniz Basımevi, 2009.
- Zorlu, Tuncay. *Osmanlı ve Modernleşme III. Selim Dönemi Osmanlı Denizciliği*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2014.

EKLER

EK-1: Makalede Bahsi Geçen Zırhlı Gemilerin Teknik Özellikleri⁵⁸

GEMİ	YAPIMCI	HİZMETE GİRİŞ	AĞIRLIK (TON)	KÖMÜR DEPOSU (TON)	SİLAH DONANIMI
Zırhlı Top Dubası ⁵⁹ (İsmi Belirsiz)	Tersâne-i Âmire (İstanbul)	-	-	-	-
<i>Fettah</i> Zırhlı Fırkateyni ⁶⁰	Tersâne-i Âmire (İstanbul)	-	4221	750	1- 229 mm. MLR (A), 14- 203 mm. MLR (A), 10-36 pdr (A)
İclâliye Zırhlı Korveti ⁶¹	SA Stabilimento Tecnico Triestino (San Rocco)	1871	2228	250	3- 178 mm. ML (A), 2- 228 mm. BL (A)
<i>Mukaddeme-i Hayr</i> Zırhlı Korveti	Tersâne-i Âmire (İstanbul)	1874	2762	270	4- 222 mm. ML (A)
<i>Seyfi</i> Zırhlı Dubası	Tersâne-i Âmire (İstanbul)	1876	404	18	2- 120 mm. ML (K)
<i>Hizber</i> Zırhlı Dubası	Tersâne-i Âmire (İstanbul)	1876	404	18	2- 120 mm. ML (K)

58 Tablodaki verilerin tümü Ahmet Güleriyüz ve Bernd Langensiepen'in "Osmanlı Donanması (1828-1923)" isimli eserinden derlenmiştir.

59 Bu zırhlı top dubasının inşasının tamamlandığına dair herhangi bir bulguya rastlanmamıştır.

60 Bu zırhlı fırkateynin inşası bir proje olarak başlayıp bir sene kadar devam etse de 1865 senesinde teknik imkânsızlıklar sebebiyle proje rafa kaldırılmıştır. Gemiye dair tablodaki istatistikler yalnızca planlanan donanım özellikleridir.

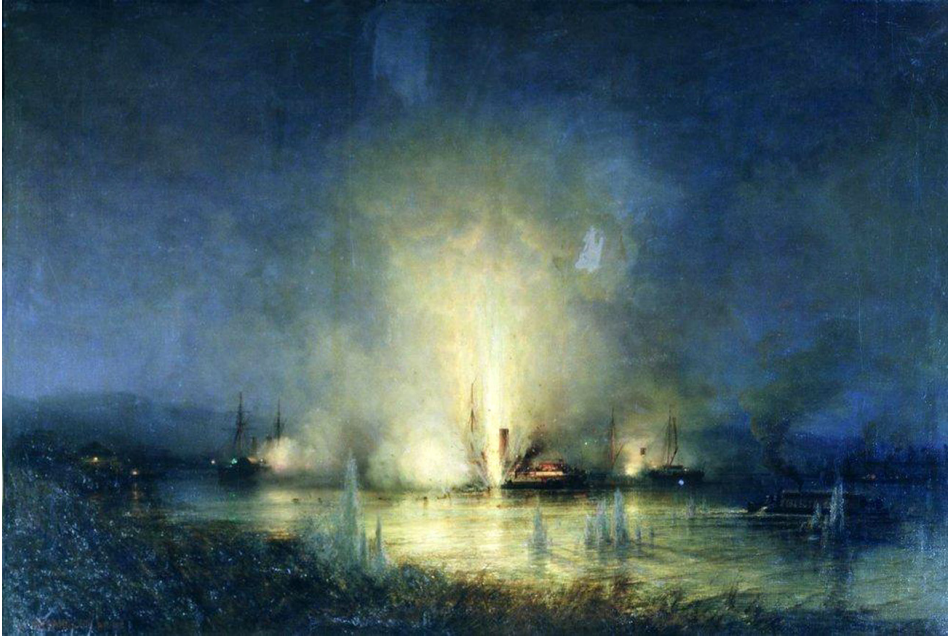
61 Metnin içerisinde de ifade edildiği üzere bu zırhlı korvetin yurt dışı destgâhlarından alındığı tespit edilebilmektedir.

EK-2: 93 Harbi'nin Başlangıcındaki Filo Taksimatına Göre Tersâne-i Âmire'de İnşa Edilmiş Olan Zırhlı Gemilerin Görev Yerleri⁶²

GEMİ İSMİ	GÖREV YERİ
<i>Mukaddeme-i Hayr</i> Zırhlı Korveti	Akdeniz Filosu (Girit-Suda Limanı)
<i>Hizber</i> Zırhlı Dubası	Tuna Filosu (Ruşçuk-Leylek Adası)
<i>Seyfi</i> Zırhlı Dubası	Tuna Filosu (Ruşçuk-Leylek Adası)

EK-3: Tersâne-i Âmire'de İnşa Edilmiş Olan *Seyfi* Zırhlı Dubasının (Monitör) 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Esnasında Tuna'da Batırılışına Dair Rus Ressam Alexey Bogolyubov'un Tablosu

62 Tablodaki bilgiler Fevzi Kurtoğlu'nun 1877-1878 *Türk-Rus Harbinde Deniz Hareketleri* ve Bülent Işın'ın *Osmanlı Bahriyesi Kronolojisi XIV-XX Yüzyıl 1299-1922* isimli eserlerinden derlenmiştir.

EK-4: İclaliye Zırhlı Korvet-i Hümayûnu⁶³

63 Yıldız Sarayı Sultan II. Abdülhamid Fotoğraf Albümleri, İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Dokümantasyon Daire Başkanlığı, 91152/12.

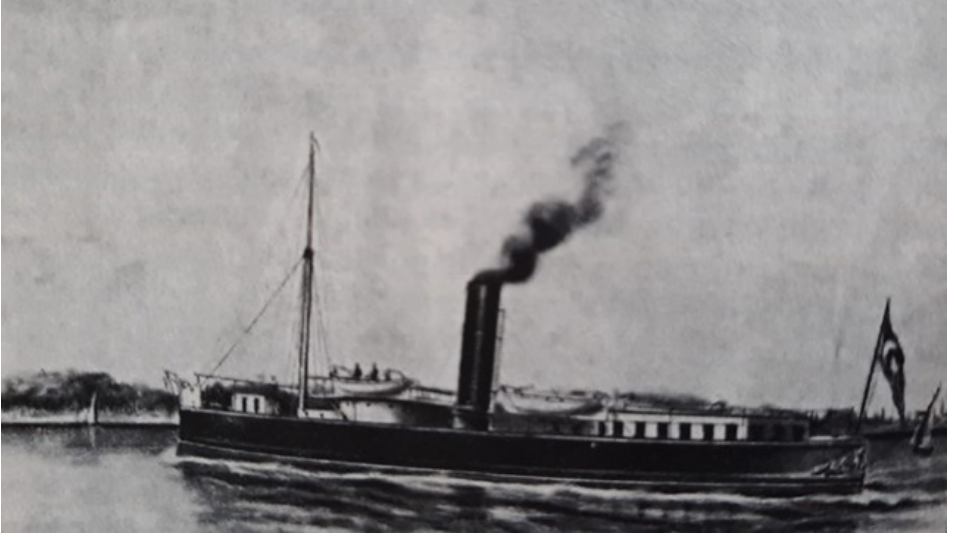
EK-5: Osmanlı Devrindeki Donanma Cetveline Göre *Mukaddeme-i Hayr* Zırhlı Korveti ile *Hizber* Zırhlı Dubasının Teknik Özellikleri⁶⁴

GEMİ İSİMLERİ	<i>Mukaddeme-i Hayr</i> Zırhlı Korveti	<i>Hizber</i> Zırhlı Dubası
İNŞA TARİHİ	1288	1292
ARZI	38	30
TULÜ	235	125
ÇEKTİĞİ SU	18	5,3
KRUPP TOPU ADEDİ	3 2	2 1
SANTİMETRE	12,4 fund	12,3 fund
ARMSTRONG TOP ADEDİ	4	-
LİBRE	250	-
MİTRALYÖZ	-	-
HOTCHKİSS	1	-
NORDENFELT	2	-
TONAJ-I MAİMAHREÇ	2806	404
TONAJ-I HAMULE	1601	512
TONAJ-I RÜSUMAT	1125	150
KANAL MÜRURİYESİ	322 Lira-yı Osmanî	59 Lira-yı Osmanî
MAKİNE BEYGİR KUVVETİ	500	100
AHZ EDECEĞİ KÖMÜR	300 ton	20 ton
BİR SAATTE SARF EDECEĞİ KÖMÜR	24 ton	8 ton
SÜRATİ	13 mil	7 mil
İNŞA YERİ	Tersâne-i Âmire	Tersâne-i Âmire

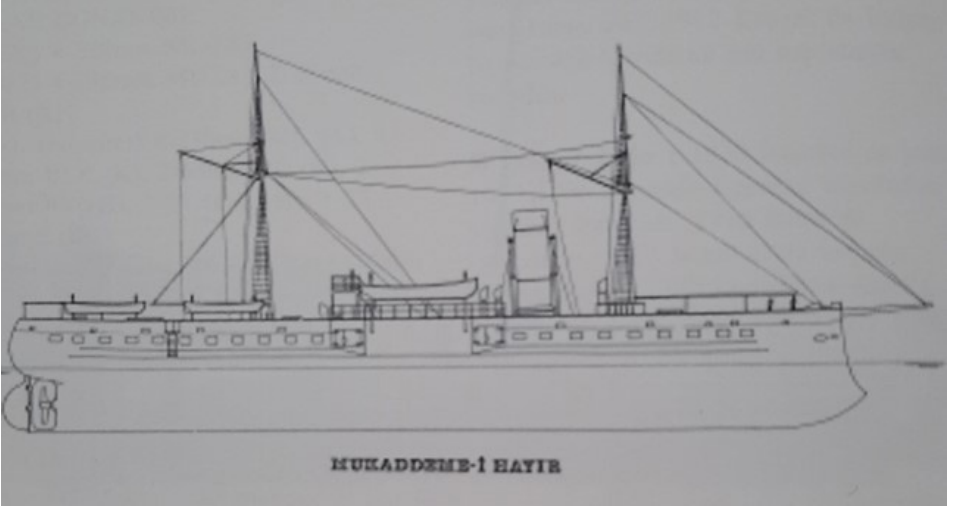
(*Seyfi* isimli zırhlı duba 93 Harbi esnasında Tuna'da battığından bu cetvelde yer almamaktadır.)

64 Deniz Müzesi Kütüphanesi Donanma Cetveli AA., (Ktp. 497).

EK-6: Tersâne-i Âmire'de İnşa Edilmiş Olan *Hizber* Zırhlı Dubası⁶⁵

EK-7: *Mukaddeme-i Hayr* Zırhlı Korvetine Ait Bir Çizim⁶⁶

65 Evren Mercan, 93 *Harbi'nde Deniz Harekâtı* (İstanbul: Selenge Yayınları, 2020), 66.

66 Gülyüz - Langensiepen, 92.

EK-8: *Mukaddeme-i Hayr* Zırhlı Korvetinin Denize İndirilişi Üzerine Şair Ziya Tarafından Hicri 1289-Miladi 1872-1873 Senesinde Düşülen Tarih

Minnet Cenâb-ı Hakka ki bu mülk ü devleti

Kul eylemiş bir öyle şehinşâh-ı ekreme

Fahru'l mülûk Hazret-i Abdülaziz Hân

Eyler mülûk secde o hâkân-ı a'zama

Fazl u keremde görmedi devrân nazirini

Akl u hünerde gelmedi bir misli âleme

Tezyîd etti şevket-i İslâmı gayreti

Bezl etti nakd-i himmetin ol elzeme

Öyle sefâyin eyledi inşâ ki her biri

Elbürz kûh u Kaf ile eyler mukaveme

Temürdür on altı sefîne ile beş duba

Dehşet verir duruşları bakdıka âdem

Çünkü ulüvv-u himmet ü ikdâmı etti

Tersânesinde zırhlılar icâd eyleme

Bir fabrika yapıldı ki imâl-i âhene

Benzer şerârelerle içi sakf-ı târeme

Yokdur eşi o fabrikanın bir diyarda

Teslîm eder umum bu kavlı müselleme

Anda yapıldı işte bu geşt-i âhenîn

Saldı kemâl-i savlet ile at gibi yeme

Ol rütbedir rasâneti kim kal'a-i sipihr
Sad-çâk olur iden anınla tesâdüme

Bin böyle âhenîn gemiler yapıdırub o şeh
Gıpta vere cemî'-i mülûk-ı mufahhama

Bak sâyesinde oldu muvaffak Ziyâ kulu
Bir beyt-i dil-nişinde şu târîh-i mu'ceme

Tersânede yapıldı bu âhen gemi bu yıl
Oldu celi *Mukaddeme-i Hayr* âleme⁶⁷

Bu edebi metinde *Mukaddeme-i Hayr* zırhlı korvetinin denize indirilişinin müjdelenmesinin yanı sıra şiirin yazıldığı tarih itibariyle Osmanlı donanmasında 16 zırhlı sefine ve 5 adet zırhlı duba bulunduğundan bahsedilmektedir. Ayrıca tersanede zırhlı gemi inşası için yeni bir fabrika yapıldığı da ifade edilmektedir.

67 Kolağası Mehmed Râif, *Mirât-ı İstanbul I. Cilt-2. Kitap Rumeli Yakası*, haz. Doğan Yavaş (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021), 275, 276.

An Adaptation Model for Historical Dishes: Ottoman Case Study*

TARİHÎ YEMEKLERİ
UYARLAMA MODELİ:
OSMANLI ÖRNEĞİ

OSMAN GÜLDEMİR**

ABSTRACT

This study aims to develop an adaptation model for historical dishes based on examples from the classical (1501-1844) and late (1844-1923) Ottoman periods. The study includes an anecdotal case study model and kitchen practices. In the selection and evaluation process, 1,156 kinds of dishes were listed for the classical period and 883 types for the late period. These dishes were grouped and evaluated, revealing similarities and differences between the two periods. A total of 63 recipes were standardized, the nutritional values for one serving were analyzed, and the rates of daily nutritional requirements were evaluated. One of them is given as an example. Through this process, a model for adapting historical dishes to the present was created that could be used in future studies.

Keywords: Food Adaptation Model, Foodways, Historical Dishes, Ottoman Cuisine, Recipe.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, hem klasik (1501-1844) hem de geç (1844-1923) Osmanlı dönemlerinden örneklerle dayalı olarak tarihi yemekler için bir uyarlama modeli geliştirmektir. Çalışma, bir anekdot vaka çalışması modeli ve mutfak uygulamalarını içermektedir. Seçme ve değerlendirme sürecinde klasik dönem için 1.156 çeşit, geç dönem için 883 çeşit yiyecek ve içecek listelenmiştir. Bu yiyecek ve içecekler gruplandırılarak değerlendirilmiş, iki dönem arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ortaya konmuştur. Osmanlı örneği olarak toplam 63 tarif standardize edilmiş, bir porsiyon besin değerleri analiz edilmiş ve günlük gereksinimi karşılama oranları hesaplanmıştır. Bunlardan bir tanesi örnek olarak verilmiştir. Bu süreçle, ileride yapılacak çalışmalarda kullanılabilecek "tarihi yemeklerin günümüze uyarlanması için bir model" oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yemek Uyarlama Modeli, Mutfak Kültürü, Tarihi Yemekler, Osmanlı Mutfağı, Yemek Tarifi.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Araştırma Makalesi | Article Type: Research Article
Geliş Tarihi: 22 Haziran 2022 | Date Received: 22 June 2022
Kabul Tarihi: 19 Eylül 2022 | Date Accepted: 19 September 2022

ATIF | CITATION

Güldemir, Osman. "An Adaptation Model for Historical Dishes: Ottoman Case Study". *Kadim* 4 (October 2022), 77-97.
doi.org/10.54462/kadim.1134540

* This article is based on Osman Güldemir's PhD thesis titled, "Classical and Late Ottoman Cuisine and its Adaptation to the Present Day". This research was funded by a special grant from Anadolu University (Grant number: 2005E024). The author would like to thank Arif Bilgin, Aydın Demir, Muazzez Garipağaoğlu Denizhan, Necati Yılmaz, Nermin Işık, Nevin Halıcı, Özge Samancı, Priscilla Mary Işın, Sedat Bingöl, Sezgin Vuran, and of course to all reviewers and editors for their support, criticism and comments.

** Assist. Prof. Dr., Anadolu University, Vocational School, Department of Cookery, osmanguldemir@gmail.com, ORCID: 0000-0002-7476-5482.

INTRODUCTION

Culinary cultures have an important role in building civilizations since cuisine is relevant in every area of human life, from social life and economics to beliefs and life philosophies, from human relations to agricultural and pastoral activities. In most cultures, special foods and culinary rituals exist at every stage of human life, from birth to a baby getting its first tooth and walking, and then as an adult engagement, recruitment for the military, marriage, and finally as a part of funeral customs. In addition, religions such as Islam, Judaism, Christianity, and Hinduism follow strict dietary rules. Therefore, it is possible to draw detailed conclusions about a society from its cuisine and define the social group's identity. Meals have social meaning, emotional associations, and symbolic significance.¹ And they have evolved in different geographical regions and societies throughout history, from the start of human existence to the present day. In this process, dishes have been used to perpetuate the traditions and customs of societies to today's citizens. The information used in most cultures is transmitted by oral means, across generations. Cookbooks and historical sources containing food information have been used for the last millennium. However, it is difficult to apply recipes for dishes recorded centuries ago in historical sources.² The difficulties involved vary from society to society but can be summed up as follows:

- The language used today may be different from that in the past.
- The meanings of words may have changed drastically.
- The alphabet used today may be different from that in the past.
- Historical recipes may contain inconsistencies.
- Recipes may not include all the ingredients used.
- No clear indication of the tools used may be given in the recipes.
- Measurements in recipes may be given in different units from those used today.
- The recipes may contain vague instructions such as “a pinch,” “low fire,” and “enough.”
- There may be differences between the techniques used in the past and today.
- Materials used in the past may not be available today or may have different qualities.
- The practitioner who cooks the recipe may lack knowledge of the period, materials, and techniques.

For these reasons, it may not be possible to experience a historical recipe in its original form when adapted by today's food researchers. Of course, important studies focus on historical dishes and food history.³ However, these studies are not directly or indirectly effective in

1 Deborah Lupton, “Food, Memory and Meaning: The Symbolic and Social Nature of Food Events”, *The Sociological Review* 42/4 (1994), 664–685; Claudia Roden, *Arabesque: A Taste of Morocco, Turkey, and Lebanon* (New York: Alfred A. Knopf Publishing House, 2007).

2 Megan Elias, “Summoning the Food Ghosts: Food History as Public History”, *Public Historian* 34/2 (2012), 13–29.

3 e.g. Nevin Halıcı, “Ottoman Cuisine”, *The Ottoman-Turkish Civilization*, ed. Kemal Çiçek (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000), 93–103; Ileana F Szymanski, “The Significance of Food in Plato's Republic, Book I”, *Food, Culture and Society* 17/3

bringing the dishes of the past into the present.

There are recipes from soups to desserts in the books titled *Osmanlı Mutfağı* [Ottoman Cuisine],⁴ *Gelenekselden Evrensele Osmanlı Mutfağı* [Ottoman Cuisine from Traditional to Universal], and *Ömür Akkor ile Osmanlı'dan Günümüze Türk Mutfağı* [Turkish Cuisine from the Ottomans to the Present with Ömür Akkor]. However, considered popular, these books do not state where the recipe is taken from and generally do not specify the sources of information. In addition, statements such as "... for the first time with this book,"⁵ "Before Yavuz Sultan Selim conquered Egypt, the number of registered spices in our kitchen was eight. Until the next century, the number of spices used exceeded two hundred."⁶ "Our first dessert book... Tatlıcibaşı",⁷ "When Yıldız Palace was looted in 1909, French chefs were sent to Paris and Turkish chefs were sent to Mengen, and the palace was closed down..."⁸ do not have any reliable references. Previous studies have content that will enable correct guidance along with this study. At the same time, this study reveals the application's importance and warns businesses to remove a kind of weakness.

This study aims to create a model for recreating historical dishes as close to their original form as possible. To ensure this aim, it proposes key methods. The study focuses on the cuisine of the Ottoman Empire between 1299-1923. However, the model developed by the study can be adapted to dishes of different periods, regions, and societies.

1. Historical and Cultural Context of Ottoman Cuisine

The Turks have rich cuisine with a long historical background.⁹ They combined their traditional Central Asian diet with other cuisines they encountered in their empire, expanding to Anatolia, the Balkans, the Middle East, and northern Africa. Their culinary culture was shaped by certain rules and beliefs, becoming an important part of daily life.¹⁰ Central Asian

(2014), 473–491; Charles Feldman, "Roman Taste", *Food, Culture & Society* 8/1 (2005), 7–30; Feridun M. Emececi, "Şehzadenin Mutfağı: III. Mehmed'in Şehzadelik Döneminde Manisa Sarayına Ait Bir Mutfak Masraf Defteri", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barnak*, ed. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 111–148; Fatmagül Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler* (İstanbul: Doğan Kitap, 2007); Arif Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yeme-İçme Kültürü", *Kültürler Başkenti İstanbul* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2010), 462–471; Süheyl Ünver, *Fatih Devri Yemekleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952); Elitsa Stoilova, "The Bulgarianization of Yoghurt: Connecting Home, Taste, and Authenticity", *Food and Foodways* 23/1–2 (2015), 14–35; Rachel Laudan, "Homegrown Cuisines or Naturalized Cuisines? The History of Food in Hawaii and Hawaii's Place in Food History", *Food, Culture and Society* 19/3 (2016), 437–459; Özge Samancı, "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Saray Menüleri", *Yemek ve Kültür* 45 (2016), 60–70; Carrie Helms Tippen, "History and Memory: Arguing for Authenticity in the Stories of Brunswick Stew", *Food and Foodways* 24/1–2 (2016), 48–66; Kim Beerden, "Moderation, Refined Luxury, or Extravagance? Fattened Animals and Ancient Roman Norms and Values", *Food, Culture and Society* 21/4 (2018), 505–520.

4 Ömer Hacıoğlu, *Osmanlı Mutfağı* (İstanbul: Kar Yayınları, 2005).

5 Yunus Emre Akkor, *Gelenekselden Evrensele Osmanlı Mutfağı* (İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2014), 15.

6 Akkor, *Gelenekselden Evrensele Osmanlı Mutfağı*, 41.

7 Akkor, Ömür, *Ömür Akkor ile Osmanlı'dan Günümüze Türk Mutfağı* (İstanbul: Olimpos Yayınları, 2017), 14.

8 Akkor, Ömür *Akkor ile Osmanlı'dan Günümüze Türk Mutfağı*, 18.

9 Günay Kut, "Mutfağın Günlük Yaşamımızdaki Yeri Dünü-Bugünü", *Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü*, ed. Nihal Kadioğlu Çevik (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000), 25–47.

10 Günay Kut, "Kanuni'nin Oğulları Sultan Bayezit ve Sultan Cihangir'in Sünnet Dügünlerindeki Kına Gecesi Ziyafeti", *Catering Gourmet* (İstanbul: Rönesans Yayınları, 1987), 18–21; Ziyat Akkoyunlu, "Türk Mutfağından Kaybolan Kerkük Yemekleri", *Motif Akademi Halkbilimi Journal* 5/9 (2012), 326–343.

Turkish cuisine before 1071 and Turkish cuisine from the Anatolian Seljuk and Principality periods (1071–1299) cumulatively developed into Ottoman cuisine.

The early diet of the Turks in Central Asia consisted primarily of meat, milk and other dairy products, and millet. This pattern changed gradually during the Gokturk (552-744 AD) and Uyghur periods (744-840) and relatively quickly during the Seljuk and Principality periods, to include more vegetables, fruits, grains, and spices. In the fifteenth century, the Ottomans had a balanced diet composed of grains, meat, dairy products, vegetables, fruits, and spices. Arabic and Persian names are a common characteristic of classical period (1501-1844) dishes. The names of many other dishes were created by translating the Arabic names into Turkish. For example, Şirvanî gives both Arabic and Turkish names for 57 dishes in his cookery book.¹¹ This illustrates how the Turks adapted what they borrowed from Arab and Persian cultures during their migration westwards and integrated it into their own food culture.

A significant characteristic of classical period Ottoman cuisine is that the ingredients of many dishes differed from those of modern versions. Classical period dishes included a combination of contrasting flavors, such as honey and vinegar, each of which was tasted independently without blending in the mouth. Some dishes contained fruit, and all contained butter and spices.¹² During the reign of Mehmed II (r.1421-52), soup types included parsley, cucumber, gourd (*Lagenaria*), sour grape, and plum. By the sixteenth century, chestnut, carrot, leek, barberry, lemon balm, lemon, pomegranate syrup, sumac, mint, egg, noodle, almond, and turnip soups were also being made.¹³ Mutton and lamb were the most widely consumed meats, followed by veal, goat, chicken, rooster, duck, geese, pigeon, and grouse. Pilaf was a significant feature of Ottoman cuisine, with three basic types made of rice, bulgur, or noodles.¹⁴

In the late period, Ottoman cuisine was almost as diverse as Turkish cuisine today. Widely used ingredients included tomatoes, potatoes, eggplants, *Capsicum* peppers, chocolate, and olive oil, with an increase in meatless vegetable dishes and European innovations such as creamy desserts. Some traditional customs were also altered as new European habits were adopted. New cooking techniques and table manners entered the lives of the elite and gradually spread to the populace at large. There was a decrease in the types of spices and fruits used in dishes, and Turkish consumers also became acquainted with canned food.¹⁵

In the Ottoman period, providing healthy and regular food was very important.¹⁶ The life of the sultan and those around him set an example for the whole empire in architecture, music, and in other spheres of life. Likewise, the cuisine of the palace influenced the cuisine of the elite and thereby, indirectly, as of the ordinary people. In this regard, the semi-public meals of the Divan-ı Humayun (Imperial Council) can be seen as showing how the palace

11 Şirvanî, 15. *Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*.

12 Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yeme-İçme Kültürü".

13 Priscilla Mary Işın, *Osmanlı Mutfak Sözlüğü* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010), 205.

14 Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yeme-İçme Kültürü".

15 Özge Samancı - Sharon Croxford, 19. *Yüzyıl İstanbul Mutfağı* (İstanbul: Medyatik Yayınları, 2006); Bilgin, "Osmanlı İstanbul'unda Yeme-İçme Kültürü"; Yavuz Köse, *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)* (İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016).

16 Reindl-Kiel, "Cennet Taamları".

influenced the cuisine of the outside world. The dishes served on these occasions were of great importance in developing Ottoman cuisine.¹⁷

Historical sources show that people in Ottoman society sought health through nutrition and tried to adapt their eating and drinking habits according to the four humors of traditional medicine. This approach meant that, in a sense, cuisine functioned as a pharmacy. The *halwahane* (confectionery kitchen) of the palace not only made confectionery but medicinal preparations such as electuaries. Importance was attached to keeping kitchens and kitchen tools clean. Principles regarding kitchen hygiene included keeping food clean,¹⁸ not using a knife that had been in contact with meat for vegetables and other foods, consuming foods at their freshest, and after slaughtering an animal, thoroughly draining its blood and cooking the meat well.¹⁹ As well as the healing benefits of food, it was known that health problems could be caused by malnutrition and that serious diseases such as stroke, abscess, tumor, heart failure, heart attack, pneumonia, tuberculosis, kidney failure, and diabetes are directly or indirectly related to nutrition. Although the causes of death could not be determined in some cases, it is known that some Ottoman sultans died due to such diseases.²⁰

2. Materials and Methods

Gastronomic studies respond to the need for research to evaluate the performance of societies concerning food and beverages and to develop a different perspective on issues dealt with in other disciplines.²¹ As a field combining both the sciences and humanities, gastronomic studies are related to culture and other topics; from historical traditions and customs to language and fashion, from food preparation techniques to presentation, from trade and transportation to production and storage, from meals to behavior patterns, from chemistry to digestion, and from psychological effects to preferences.²² This study applies qualitative research (an anecdotal case study model) and kitchen practices to focus on the cultural history of gastronomy, food preparation techniques, and ingredients in adapting classical and late Ottoman dishes to the present. The development of the “model for adapting historical dishes to the present” in this study is summarized in Figure 1. The process, which is tried to be explained in sixteen steps, starts with the source review. Then, the dishes to focus on are decided. For this, basic lists of dishes in the sources are created. The number of dishes in these lists is reduced in line with criteria such as repetition and similarity. A final list of experts’ opinions is being prepared. The most recent recipe of them is written. The recipes are simplified into a contemporary language. They are applied repeatedly in the kitchen, corrected for errors, standardized, and photographed. In order to be used in different disciplines, nutrient content and percentages of meeting daily needs are calculated. The information is brought together and presented in a single form.

17 Reindl-Kiel, “Cennet Taamları”; Samancı, “19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı”.

18 David Waines, “Matbakh”, *The Encyclopedia of Islam* (Leiden: E. J. Brill Publishing, 1991), 809.

19 Samancı - Croxford, 19. *Yüzyıl İstanbul Mutfağı*.

20 Münir Atalar, “Osmanlı Padişahları”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981), 426.

21 Rosario Scarpato, “Gastronomy as a Tourist Product: The Perspective of Gastronomy Studies”, *Tourism and Gastronomy*, ed. Anne-Mette Hjalager – Greg Richards (London: Routledge Taylor & Francis Group, 2002), 51–71.

22 Barbara Santich, *Looking for Flavour* (Mile End: Wakefield Press, 2013).

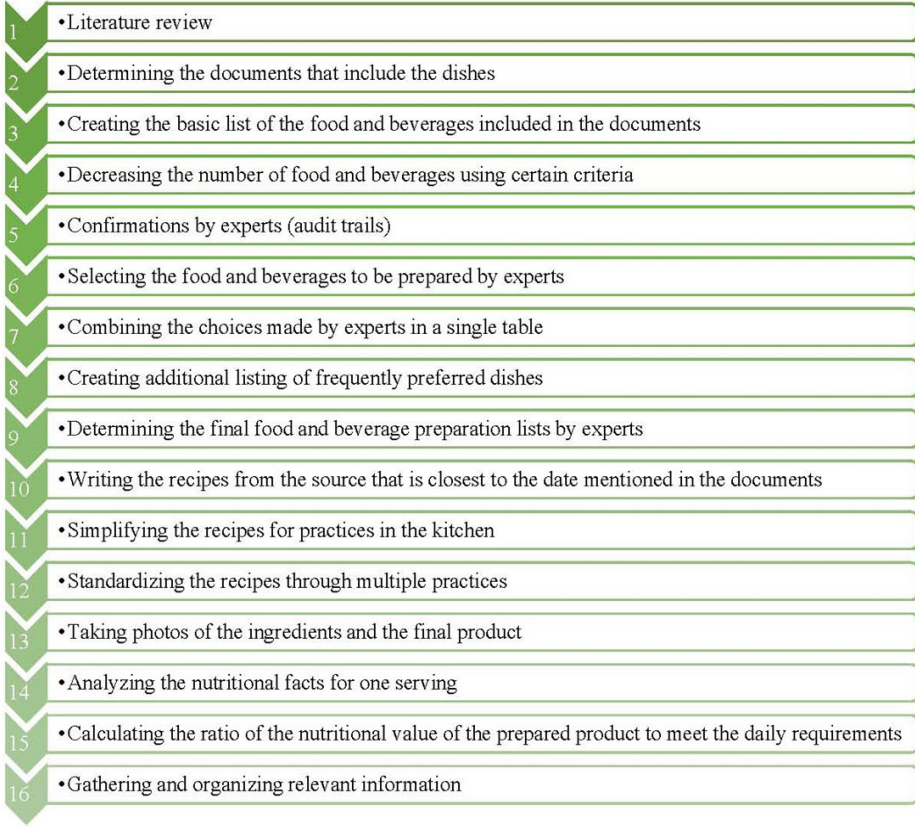

Figure 1: The Model for Adapting Historical Dishes to the Present.

2.1. Data Collection

2.1.1. The Gathering and Creation of Recipes

The first step in this study was to describe Ottoman dishes comprehensively. Materials, including primary sources such as books, travelogues, and menus, and secondary sources relating to food in the Ottoman Empire were obtained from libraries and private collections, based on the suggestions of experts. In addition, the keywords “Ottoman cuisine,” “Ottoman food,” and “eating and drinking in the Ottoman Empire” were used to search for additional Turkish and English sources in the EBSCO research databases and Google Scholar. A general bibliography has been created.²³

23 Süheyl Ünver, *Fâtih Aşhânesi Tevzi'nâmesi* (İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953); Ömer Lütfi Barkan, “İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri”, *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 9/13 (1979), 1–380; Nil Sarı, “Osmanlı Sarayında Yemeklerin Mevsimlere Göre Düzenlenmesi ve Devrin Tababetiyle İlişkisi”, *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*, ed. Nail Tan (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982), 245–257; Ali Esat Göksel, *Catering Gourmet* (İstanbul: Rönesans Yayınları, 1987); Semih Tezcan, *Bir Ziyafet Defteri* (İstanbul: Simurg Yayıncılık, n.d); Muhammed bin Mahmûd Şirvanî, *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*. Ed. Mustafa Argunşah – Müjgan Çakır (İstanbul: Gökkubbe Yayınları, 2005); Özge Samancı, “19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı”, *Yemek ve Kültür* 4 (2006), 36–40; Hedda Reindl-Kiel, “Cennet Taamları 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler”, *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve*

2.1.2. Analysis of the Data on Recipes

An essential list of dishes -known from the documents- consumed in the classical and late periods was prepared. The list included 1,989 dish names: 1,156 for the classical period and 883 for the late period. This large number was later reduced by inclusion and exclusion criteria to facilitate expert selection and systematize the collected data. Dishes with the same or similar names, the same or similar ingredients, and the same or similar cooking methods were excluded from the list in four different stages. In the first stage, those with the same or similar names were eliminated. In the second stage, those with the same or similar ingredients were eliminated, and in the third stage, those with the same or similar cooking methods, in each case, left a single example. The list was then divided into categories for the results section. By reviewing each category, for example, if the name of the dish was mentioned in the 1400s and the first recipe was found in the 1800s, these were eliminated first, as the period in between was too long, and it was not possible to decide whether it was the same dish or not. The fourth stage also is the elimination of dishes with the same and similar names, ingredients, and cooking methods. This left 164 dishes for the classical period and 170 for the late period, making 334 in total. These were then divided into three categories: starters, main courses, and desserts. In the following stage, the recipes of 63 dishes, determined by the selection of the experts involved in the data analysis, were determined from the closest source in terms of date. These recipes are simplified to be applicable in the kitchen. After the researcher made simplifications at each stage, the data were shaped by reviewing the original data and simplified data with the support of an expert. For example:

- Some dishes were cooked in pressure cookers instead of sealing cooking pans with cloths or dough.
- Almonds were ground in a food processor instead of pounding in a mortar.
- Where recipes intended for large households or soup kitchens specified large quantities of ingredients, these were reduced proportionally to serve fewer people, sizing each portion by modern nutritional criteria.

However, the adaptation process does not aim to alter the original proportions of ingredients²⁴ or to omit any ingredients except those that are now unobtainable. At each stage of the process carried out by the researcher, from drawing up the first long list to the simplification and adaptation of selected recipes, an audit trail was applied to the data by reviewing the original and simplified data with the support of specialists.

Barmak, ed. Suraiya Faroqhi – Christoph K Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 55–110; Demirel, *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler*; Özge Samancı, “Fransız Uslubunda Osmanlı Ziyafetleri: 1914–1918 Yılları Arasında Düzenlenen On Dört Ziyafet Mönüsünün Gastronomik Dili Üzerine İnceleme”, *Yemek ve Kültür* 8 (2007), 48–62; Nuran Yıldırım, “14. ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar”, *Türk Mutfağı*, ed. Arif Bilgin – Özge Samancı (Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008), 153–163; Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nde Yemek Kültürü* (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011); Sumru Toydemir, *Osmanlı ve Avrupa Sofralarından Menüler* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015); Dürrizade Nurullah Mehmet Efendi, *Ağdiye Risalesi*, ed. Mine Esiner Özen (İstanbul: İşaret Yayınları, 2015); Samancı, “İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Saray Menüleri”.

24 If there is no quantity in the recipes, applications were made based on the quantities in similar recipes. However, if this is not possible, it was delisted in the previous qualifying stages.

2.1.3. Researcher and Experts Involved in the Data Analysis

The researcher is a cook who has worked in various catering and accommodation businesses since studying cookery at a vocational high school. After graduating from high school, he completed a university degree in Home Economics and Nutrition together with a minor program in Arabic Language and Literature. He attended Ottoman Turkish and Qualitative Research Methods courses as part of his doctoral studies, which led to the researcher gaining experience in cultural and historical research. For the last twelve years, he has been a lecturer and instructor for mainly vocational courses in higher educational institutions' cookery and gastronomy departments.

The experts who have carried out data analysis for the project include (1) a faculty member well versed in the classical period of Ottoman-Turkish cuisine; (2) an author of works on late period Ottoman cuisine; (3) a writer on food culture and Ottoman-Turkish cuisine; (4) a restaurant owner who offers menus based on Ottoman-Turkish cuisine; and (5) a well-known chef who cooks Ottoman dishes in high-class establishments around the world.

2.1.4. Data Collection and Analysis in the Adaptation Process

Standard recipes were created for sixty-three Ottoman dishes, using measurements based on the simplified versions of original recipes. It was sometimes necessary to try out the same recipe more than once, either because the kitchen tools used were unclear or the ingredients specified in the recipe were out of proportion. Each recipe was tried out in a modern professional kitchen three times. Photographs were taken to create a visual record of every recipe adapted.

Since it was impossible to estimate the size of portions consumed by a person in the Ottoman period, portions in the recipes were determined according to today's standards. For example, a nutritional value analysis was conducted for 260 grams of cooked sheep's foot soup made from about 800 grams of raw ingredients. BeBiS 8 (Nutrition Information System)²⁵ and the national and international databases in its system were used for the analysis of the determined quantities. The final nutritional value of the recommended daily energy and nutrient reference values for males and females aged 19–50 in Turkey²⁶ was calculated according to the estimated daily requirements for males and females.

3. Results

3.1. Dishes Listed in the Sources

This study listed 1,156 types of dishes for the classical period, and this number was later reduced to 689 by applying inclusion and exclusion criteria to the collected data. These were

25 Beslenme Bilgi Sistemi (BeBiS) 8 Tam Versiyon (Yazılım, Stuttgart: Universität Hohenheim, 2010).

26 *Türkiye Beslenme Rehberi (TÜBER)*, ed. Gülden Pekcan vd. (Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2016).

divided into categories:²⁷ soup (*çorba*), pilaf, *harissa*,²⁸ *lapa*,²⁹ grains and legumes, stuffed vegetables (*dolma* ve *sarma*),³⁰ savoury pastries (*börek*),³¹ *çörek*,³² bread (*ekmek*), vegetable stews (*bastı*,³³ *borani*,³⁴ *kalye*),³⁵ meatballs (*köfte*), *kebab*,³⁶ stews (*yahni*),³⁷ *söğüş*,³⁸ *kavurma*,³⁹ dishes made with wild birds, poultry, seafood or offal, milk and dairy products, eggs, vegetables, pickles, jams, *perverde*,⁴⁰ *cüzab*,⁴¹ and *murabba*,⁴² *habise*,⁴³ halwa, *kadayıf*,⁴⁴ baklava and *güllaç*,⁴⁵ puddings, *paluze*,⁴⁶ cookies, pastes, sweets, beverages, and other dishes.

For the late period, the study lists 883 kinds of dishes, and it reduces the number to 602 by applying the same criteria as used for the classical period. These were categorized as follows: soup (*çorba*), pilaf, pasta, *keşkek*, *lokma*,⁴⁷ savoury pastries (*börek*), breads, pastries, *kebab*, cutlets, stews, roasts and meatballs, fried foods, wild birds, and poultry, dishes with lamb, mutton or beef, seafood, offal, eggs, stuffed vegetables, *bastı*, dishes with olive oil, pickles, salads, *paluze* and puddings, halvās, baklavās, *kadayıf*, cookies and biscuits, pastries, ice creams, stewed fruit and compotes, beverages, and other dishes.

- 27 Dishes were categorized according to the main ingredients used in the recipes such as dishes made with poultry, seafood, and also according to main dishes categories in Ottoman cuisine such as *pilav*, *börek*, *kebab*. Beverages are listed also.
- 28 Herise: The other name of *keşkek*, which is mostly made of wheat. Grain that is cooked for a long time becomes softer and integrates with added materials such as meat (Develliöglü, *Osmanlıca-Türkçe*, 412).
- 29 Lapa: It is called the form of starchy grains boiled with water and brought to a consistency between rice and soup (Akalin et al., *Türkçe Sözlük*, 1298, 1299).
- 30 Dolma which is prepared by stuffing a vegetable or fruit, is also made by wrapping it in leaves. It is noteworthy that the ones made by wrapping the leaf are not called wrapping (*sarma*).
- 31 Börek: A pastry prepared and baked in various ways by putting ingredients such as cheese, minced meat, and spinach between the rolled dough or phyllo (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 51).
- 32 Çörek: A salty pastry of various sizes, which can be leavened, usually made with oil, eggs, and flour (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 75).
- 33 Bastı: Vegetable or fruit dish with or without meat, cooked with clarified butter or butter. It is also called *Kalye*. Meat can be minced meat as well as cubed. It can also be made with tail fat (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 42).
- 34 Borani: Borani is a dish prepared with garlic or plain yoghurt after the vegetables are boiled or cooked as a stew (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 50). Develliöglü defines it as spinach and similar vegetable dish with rice and yoghurt (*Osmanlıca-Türkçe*, 128).
- 35 Kalye: A dish mentioned in 13th century Seljuknames and other sources (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 143).
- 36 Kebab: Cooking foods suitable for making *kebabs*, especially meat, over a direct fire, in an oven, in a tandoor or in a pot, without water or with little water (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 158).
- 37 Yahni: Cooking meat plain or with the addition of legumes, vegetables and fruits with or without bones cut into pieces from sheep (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 344).
- 38 Söğüş: Consumption of meat by cooling it after cooking with flavourful vegetables and spices (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 288).
- 39 Kavurma is prepared by sautéed boned, cubed or minced meat with its own fat and/or tail fat (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 288).
- 40 Perverde is a kind of marmalade made from the juices of fruits, with a consistency that can become mold (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 249).
- 41 Cüzab: Cüzab is a kind of dessert prepared for a long time with fruit, sugar, honey and various fatty nuts (Şirvanî, 15. *Yüzyıl Osmanlı*, 106).
- 42 Murabba is a kind of marmalade which is thicker than jam. It is made by boiling the fruits until they become dark after extracting the pulp (Bilgin, "Saray Mutfağı", 43).
- 43 Develliöglü describes "*habise*" as a bad temper; and "*habisa*" as flour halwa (*Osmanlıca-Türkçe*, 349). From the recipes read, it is understood that the *habise* was prepared with the halwa making technique (Şirvanî, 15. *Yüzyıl Osmanlı*, 106, 107).
- 44 Kadayıf is a dough prepared with the basic ingredients of flour, salt, egg and water, in wire, flat and bread shapes, and desserts are made from this material (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 139).
- 45 Güllaç is a dessert prepared from dry dough made very thin from starchy dough (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 110).
- 46 Paluze is a kind of jelly obtained by cooling starch, sugar, water and flavorings after cooking (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 235).
- 47 Lokma is a piece of food that is put into the mouth at one time. A kind of dessert usually prepared by frying yeast dough (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 197).

3.2. Similarities and Differences Between the Dishes

In many standardized recipes within this study's scope, butter or clarified butter was one of the main ingredients. Clarified butter is obtained by melting the butter and removing its residue, namely the casein, and is considered an essential fat. Since the burning point of casein is low, dishes made with clarified butter are more appetizing in appearance, have superior taste, and are healthier.

Tarbana soup, *mantı*, eggs with onions, *kebabs* with yogurt, potato stew, *memuniye*, and *keşkülü'l-fukara* are examples of dishes using milk and other dairy products. Even though olive oil was used in the Ottoman Empire for a long time, especially by the Greeks, it was not widespread in mainstream Ottoman cuisine until the late period. A rare example of a classical period dish using olive oil is *anchovy pilaki*, recorded in Evliya Çelebi's travelogue.⁴⁸

It is clear from the sources and the recipes adapted in this study that the consumption of lamb or mutton was higher than any other meat in Ottoman cuisine. The presence of *kebabs* in both periods is visible in both the food groups listed in the sources and the dishes adapted during this study. The consumption of offal continued from the classical period into the late period, with ingredients such as tripe, sheep's trotters, and liver having similar rates of use for both periods. Many vegetables such as onion, garlic, cabbage, carrot, gourd, purslane, mallow, okra, *müluhiyye*, turnip, chard, eggplant, leek, basil, arugula (rocket), cress, radish, spinach, parsley, barberries, bitter lettuce, and vine leaves were common in the seventeenth century. In the eighteenth century, green peppers, tomatoes, maize, and haricot beans were included in the cuisine, and potatoes were added in the nineteenth century. Thus, dishes made with these vegetables only existed in the late period. Savoury pastries (*börek*) and stews made with potatoes, which were new food, are examples of the practices in this study. Okra was not used until the seventeenth century and is found particularly in dishes of the late period. Tomato, which appeared at the end of the following century, started to be used in cookery from the nineteenth century. Therefore, none of the classical period recipes adapted in this study include tomatoes. Green peppers, haricot beans, and sweet oranges, which became available in the eighteenth century, are only found in late period Ottoman cuisine. The artichoke is known to have existed in Anatolia for centuries, including the pre-Turkish period. Still, it is only mentioned as an ingredient of a pickle called *turşu-i hassa* in the classical period in the sources discussed in the method section. However, in the late period, it started to be used as an ingredient in many dishes in various categories. Rice and *bulgur* are ingredients used in both periods. One of the frequently consumed dishes of both classical and late Ottoman cuisine is pilaf. However, one should note that rice was not included in the cuisine of the poor. *Zerde*, which includes rice as an ingredient, is a dessert that had a place in both periods. Lentils, black-eyed peas, chickpeas, and broad beans are legumes used in both periods. Broad beans were frequently consumed as a component of many dishes. The recipe for artichokes with pulses, which can be found in the practical part of this study, is a good example. Honey was commonly consumed in Ottoman society as an ingredient in various dishes. The *mutancana*, *reşidiyye*, *sabuni halwa*, *ashura*, and *rice boza* that were standardized in this study all contain honey. In the classical period, numerous dishes contained ingredients such as honey, sugar, vinegar, almonds (and similar nuts), fruits, and meat. The recipe for *reşidiyye* that was standardized for this study is a good example, consisting of halwa and chicken served on the same

48 Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, ed. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008).

plate. Conversely, this practice is not seen in the late period, possibly because of new techniques and ingredients. Like honey, sugar is also used in dishes outside the desserts category, especially in classical period recipes. Chicken soup, *memunniye*, *zirbaç*, eggs with onions, artichokes with olive oil, and broad beans are dishes within the scope of this research that include sugar as an ingredient. Chocolate was not used in the classical period of Ottoman cuisine. Although not cultivated in the Ottoman Empire, it was a new ingredient introduced into late Ottoman cuisine. The vanilla cake with chocolate adapted in this study is a good example of this. Pasta, cookies, pastries, biscuits, cream cakes, sauces, pastes, mayonnaise, and ice creams are all foods belonging mainly to the late period of Ottoman cuisine. These products are also related to the developing food industry and food importation.⁴⁹

3.3. An Example of How the Adaptation Model was Applied to a Recipe

After the first nine steps of the model (Figure 1) were completed, the writing of the recipe began. First of all, an original recipe was taken from a reliable source.⁵⁰ This example is for a dessert named *Gülleç Kızartma*, which dates from the nineteenth century. This recipe is also included in *Melceü't-Tabbâhîn*,⁵¹ the first printed Turkish cookbook. However, there is no *hareke* in the recipe found in *Melceü't-Tabbâhîn*. The recipe based on this study is written in *nesih* with *hareke*.⁵² This Ottoman Turkish recipe is shown in Figure 2. Recipes with *hareke* are easier to read and transcribe and are less likely to make mistakes. The example recipe was chosen with this logic.

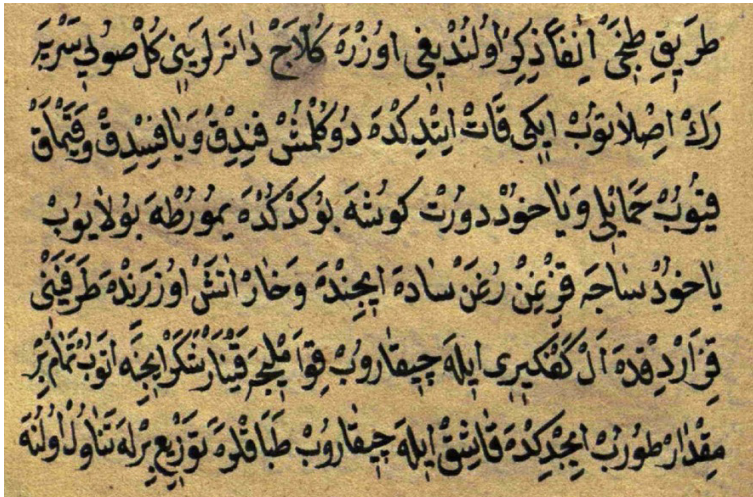

Figure 2: Ottoman Turkish *Gülleç Kızartma* Recipe in a nineteenth century cookbook.

- 49 Arif Bilgin, "From Artichoke to Corn: New Fruits and vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries)", *Living the Good Life Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*, ed. Elif Akçetin – Suraiya Faroqhi (Boston: Brill Publishing, 2018), 259-283; Christoph K. Neumann, "18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat", *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*, ed. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006), 149- 184; Özge Samancı – Sharon Croxford, 19. *Yüzyıl İstanbul Mutfağı*; Marianna Yerasimos, *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı* (İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2010); Marianna Yerasimos, *Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Yemek Kültürü*; Stefanos Yerasimos, *Sultan Sofraları 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002).
- 50 Osman Güldemir, *Bir Osmanlı Yemek Yazması Kitabüt Tabbahin* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2015).
- 51 Mehmet Kâmil, *Melceü't-Tabbâhîn (Aşçuların Sığınağı)*, ed. Cüneyt Kut (İstanbul: Duran Ofset, 1997).
- 52 *Hareke* is a sign that allows the consonants to be read with a vowel in texts written in the Arabic alphabet (Akalin et al., *Türkçe Sözlük*, 847). *Nesih* is a form of writing.

The Ottoman Turkish recipe was transcribed into the Latin alphabet used for modern Turkish:

"Tarik-i tabhı: Ânifen zıkr olundığı üzre güllaç danelerini gül suyu serperek ıslatub iki kat etdikde döğölmüş fındık veya fıstık ve kaymak koyup hamayılı veyahud dört köşe bükdükde yumurta bulayub yahud saca kızgın rugan-ı sade içinde ve har ateş üzerinde tarafeyni kızardıkda el kefgiri ile çıkarub kıvamlıca kaynar şeker içine atub tamam bir mikdar durub içdikde kaşuk ile çıkarub tabaklara tevzi' birle tenavül oluna."

It is understood that the original recipe used *güllaç*, rose water, hazelnuts or pistachios, *kaymak*,⁵³ eggs, butter, sugar, and water. In this recipe, dipping the folded *güllaç* in scrambled eggs and frying them in hot butter attracts attention as a cooking technique. However, this recipe does not specify the quantities, does not explain the technique in detail, and does not have qualitative cooking explanations, making it difficult to apply. This is generally true for all Ottoman recipes. To cope with the difficulty mentioned above, it was necessary to make repeated applications, benefit from the experience, and sometimes get expert opinions. No new additional ingredients are used in this recipe. Since basic ingredients such as salt are sometimes not specified in the originals of some Ottoman recipes, it was found appropriate to include them in the adaptation studies. However, no additions were made except for essential materials. The original recipe has stages of frying, putting the ingredients in pre-prepared boiling sugar, and putting them on a plate. The adapted recipe followed the same process, and no technical changes were made. But in some Ottoman recipes, there are techniques such as "the lid is closed, the lining is wrapped and glued with dough." In such cases, a technical adaptation has been made with the "pressure cooker," which is common in today's kitchens. In addition, explanations are written where necessary to make the recipe more understandable. The way it is served is preferred in the adapted version as it is written in the original recipe. In other words, in the past, *güllaç kızartma* was spooned out of boiling sugar and served on plates. In the adapted recipe, it was taken out of the syrup and placed on a plate. This recipe was practiced in the kitchen many times to create the adapted recipe shown in Table 1, and the final photo of the prepared dessert was taken (Figure 3).

Table 1: *Güllaç Kızartma* Dessert Recipe with Practical and Unit-Measured Quantities, Necessary Explanations, and Simple Process Steps.

INGREDIENTS	QUANTITY		(ABOUT 8 SERVINGS)
	Practical measure	Unit measure	Explanation
<i>For syrup</i>			
Sugar	2 water glass	360 g	Powder
Water	2 water glass	400 ml	
Clove	1 piece	0,05 g	Whole
Lemon	½ piece	40 g	

53 Kaymak: Fatty extract obtained from raw or whole milk (Halıcı, *Açıklamalı Yemek*, 156).

<i>For dessert</i>			
Güllaç	8 leaf	240 g	
Rose water	2 water glass	400 g	At room temperature
Pistachios	$\frac{3}{4}$ water glass	75 g	Ground
<i>Kaymak</i>	15 tablespoons	150 g	
Egg	2 pieces	100 g	Scrambled
Butter	12 tablespoons	120 g	
<i>Preparation</i>			
A thick syrup is prepared by boiling sugar, water, and cloves. Add lemon juice and boil for another five minutes on low heat.			
<i>Güllaç</i> leaf is wetted by sprinkling with rose water and is folded in half in the middle. <i>Kaymak</i> is placed on one side, and pistachios are spread on it. It is folded into four corners and dipped in scrambled eggs.			
It is fried on both sides in hot butter.			
It is taken out with a colander, left in boiling syrup immediately, and turned and placed on the plate when the other side is sufficiently syrup.			

Figure 3: Photograph of the *Güllaç Kızartma* Dessert from the nineteenth century cookbook, prepared in our time.

Nutritional value analysis was then carried out using the national and international databases in BeBiS 8,⁵⁴ enabling a portion of the appropriate size for today's diners to be measured and assisting in planning a menu for a balanced healthy meal (Table 2).

⁵⁴ BeBiS is a computer software that makes nutritional value and diet analysis using scientifically accepted food composition databases (*Beslenme Bilgi Sistemi*).

Table 2: Nutritional Value of One Serving of *Güllaç Kızartma* Dessert.

NUTRITIONAL VALUE (APPROX. 1 SERVING)			
Energy (kcal)	581,0	Niacin (mg)	0,2
Protein (g)	4,1	Vit. B12 (µg)	0,3
Fat (g)	24,3	Vit. C (mg)	3,5
Carbohydrate (g)	77,9	Sodium (mg)	22,2
Fiber (g)	1,4	Potassium (mg)	184,2
Vit. A (µg)	203,2	Calcium (mg)	45,9
Vit. D (µg)	0,7	Magnesium (mg)	26,4
Vit. E (mg)	1,2	Phosphorus (mg)	105,6
Vit. K (µg)	32,1	Iron (mg)	1,5
Vit. B1 (mg)	0,1	Zinc (mg)	0,7
Vit. B2 (mg)	0,1	Cholesterol (mg)	100,6

Using the nutritional values obtained, the rates of daily requirements for males and females aged 19-50 were calculated (Table 3).

Table 3: Percentages of Meeting the Daily Requirement of *Güllaç Kızartma* Dessert for Women and Men.

ENERGY AND NUTRIENTS	PERCENTAGES OF MEETING DAILY NEEDS	
	FEMALE %	MALE %
Energy (kcal)	33	27
Carbohydrate (g)	34	27
Fiber (g)	6	6
Protein (g)	6	5
Fat (g)	46	37
Vit. A (mcg)	31	27
Vit. C (mg)	4	3
Vit. E (mg)	11	9
Vit. B1 (mg)	9	8
Vit. B2 (mg)	9	8
Vit B12 (mcg)	8	8
Iron (mg)	9	14
Zinc (mg)	7	5
Calcium (mg)	5	5
Phosphorus (mg)	19	19

3.4. Usability in Food and Beverage Businesses

Food and beverage companies' human resource turnover rate is quite high worldwide. Moreover, a large proportion of these enterprises are not very long-lived. Businesses established under the influence of fashions in food and nutrition rapidly decline, and because of their inability to meet the expectations of the masses, they either close or adopt another concept. In Turkey, factors such as the increased time people spend following food-related broadcasts on television, in newspapers, and in social media all focus widely on Ottoman culture, as well as the increase in the number of Ottoman-themed TV series and films in recent years. As a result, businesses in the food and beverage sector claim to offer Ottoman cuisine more frequently nowadays. While some of these aim for historical accuracy, the rest offer supposedly "Ottoman" dishes made with the wrong ingredients and techniques under the wrong names. Many publications on this subject give inaccurate information, and many businesses serve dishes with historical names and present them in traditional tableware but lack authenticity. Some possess neither the knowledge nor the practical experience to prepare dishes that accurately represent Ottoman culinary culture. Along with this study, past studies may provide guidance.

The recipes selected for this study using the model for adapting historical dishes to the present provide clear instructions, such as portion amounts, practical and unit measures of ingredients, descriptions, and explanations about preliminary preparation, the sequence in which ingredients are used, processing steps, and final preparation. In addition, the photos of ingredients and final products are useful aids in preparing the standard recipes. Employees in today's food and beverage businesses can use these adapted recipes in menu preparation, cost calculation, product supply, and human resource planning. The sample menus, categorization of dishes, standard recipes with nutritional values, and images can all be of great convenience to businesses when designing menus and preparing dishes. Moreover, standard recipes enable businesses to procure the necessary raw ingredients for a menu in a timely fashion, keeping optimum quantities in stock by paying attention to the minimum and maximum quantities required by their business volumes. Finally, they also enable businesses to decide which specialized chefs they require for their selected menu. They can also indirectly help identify and train non-kitchen human resources to market, sell, and present products to guests and receive feedback as desired.

CONCLUSION

This study aims to develop an adaptation model for historical dishes, using examples from classical and late period Ottoman cuisine. The focus is the classical period (1501-1844), which is the most important in the history of Turkish cuisine, and the late Ottoman period (1844-1923), when significant changes occurred. Classical period culinary culture did not break ties with tradition, and we can easily follow the course of its development. Although the conquest of new lands, geographical expansions, discoveries, and changes in trade routes all led to changes in culinary culture during this period, these were only gradual. However, changes in the late period were much faster. Changes in agricultural tools and techniques brought about

by the Industrial Revolution resulted in changes in nutrition. In the nineteenth century, imported products also had a strong impact. Other changes were observed in the commercial establishments that produced and served dishes to consumers, as traditional inns and caravansaries became hotels and restaurants. With the arrival of the Orient Express, groups of rich consumers started to travel regularly from Europe to the Ottoman Empire. Businesses such as the Tokatlıyan and Pera Palas hotels and other modern accommodation facilities started to change social life. As foreign tourists started to visit the Empire regularly, it became essential to serve various imported dishes. As such habits spread, the food and beverage behavior of the Ottoman elite gradually altered. Consequently, classical cuisine started to change in the nineteenth century.⁵⁵ Both periods are important in Turkish culinary history.

The origin of a tradition can be vague or deeply rooted. According to Hobsbawm,⁵⁶ traditions are adapted to new situations, embrace old situations, or make their past with semi-forced repetition. His “invention of tradition” can also be considered in the emergence of culinary traditions. He cites the example of the preference for the Gothic style in new buildings in England, which served the purpose of transmitting past traditions. In addition, there are important patterns that connect society with the invention of tradition, such as nationalism. With the results of this study, the invention of culinary tradition can be achieved in amateur practices, professional food and beverage businesses, and tourism. Individuals can experience classical and late Ottoman cuisine and then adapt it to their lifestyles, resulting in permanent transfer in the short or long term. Food researchers can also use the study to investigate the roots and evolution of foods and beverages.

Kebab, fries, grills, pan dishes, roasts, *yabni*, casseroles, fried dishes, poached foods, stews, meatballs, stuffed dishes, and fruit dishes are evaluated in terms of health; they are found to be appropriately nutritious when providing a combination of minced meat, bulgur, vegetables, and dried legumes, and when cooked in the oven, fried, or boiled. However, while frying increases the energy value, repeatedly heating the oil used for frying is harmful because it results in the formation of carcinogenic substances. In addition, some losses in the values of vitamins B2, B12, and folic acid are also observed. If fatty meat is used in stews without adding extra oil to the food and without frying onions, it is considered a very healthy food in nutritional terms.⁵⁷ When soups, wheat, pastries, meat, and fish dishes, vegetables, dishes with olive oil, pickles, jams, beverages, and desserts are evaluated, they are generally found to provide a high energy intake if consumed both frequently and in large amounts. Unlike today, high energy consumption was a requirement of active life in the past, when most of the daily chores were carried out by manual labor. Starting in the late period, new communication, transportation, and industrial technologies became increasingly widespread. As life became

55 Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı* (1453-1650); Çağdaş Turan et al., “Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli”, *The Journal of Academic Social Science* 4/34 (2016), 400-418; Çelik Gülersoy, “Pera Plas”, *SkyLife* 17/183 (1998), 9-18; Ümit Baki Erdem - Murat Haniççe, “Mıgırđç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası”, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 1367-1390; Nevin Halıcı, *Türk Mutfağı* (İstanbul: Oğlak Yayınları, 2009); Toydemir, *Osmanlı ve Avrupa Sofralarından Menüler*; Tuncer Baykara, *Türk Tarihine Bakışlar* (Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001); Elif Çelebi Yakartepe - Can Binan, “İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)”, *Megaron* 6/2 (2011), 79-94.

56 Eric Hobsbawm, “Giriş: Gelenekleri İcat Etmek”, *Geleneğin İcadı*, ed. Eric Hobsbawm - Terence Ranger (İstanbul: Mesele Kitapçısı, 2013), 1-19.

57 Suzan Şeren Karakuş vd., “Türk Mutfağında Kullanılan Et ve Etli Yemek Çeşitlerinin Yapımı ve Sağlık Açısından Değerlendirilmesi”, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 3/3 (2015), 62-68.

easier, individuals tended to become more inactive. It can be assumed that the individuals in society started to gain weight and their body mass indices increased if they consumed more food than usual.

Having compiled the material for analysis, the study developed a model for adapting historical dishes to the present (Figure 1). Based on this model and the examples in the study, adaptations of other dishes can be carried out using information drawn from historical sources. The twentieth-century Turkish Republic period adaptations may also be carried out using the principles followed in this study when adapting classical and late Ottoman recipes. A project of even wider scope, adapting dishes from the cuisines of (1) the early Turkic Central Asian period; (2) the Seljuk and Principality periods; (3) the classical Ottoman period; (4) the late Ottoman period; and (5) the Turkish Republic period is also possible. Consequently, standard Turkish recipes covering a thousand years can be made available to provide authentic Turkish cuisine in the tourism sector and other food and beverage businesses. In addition, it would be the basis for new food studies on historical dishes.

.....
Araştırma & Yayın Etiği: Bu makale, en az iki kör hakem tarafından incelenmiş ve *iThenticate* taramasıyla intihal ve benzerlik raporu oluşturulmuştur. Makale, araştırma ve yayın etiğine uygundur.

Etik Beyanı & Çıkar Çatışması: Bu makalenin yazarı çıkar çatışması bildiriminde bulunmamış, makalenin hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik kaidelere uyulduğunu ve yararlanılan tüm çalışmalara atıf yapıldığını beyan etmiştir. Libre açık erişimli bu makale, [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansına sahiptir.

Research & Publication Ethics: Two or more blind peers reviewed this article, and an *iThenticate* scan generated a report for potential plagiarism and similarity. The article complies with research and publication ethics.

Ethical Declaration & Conflict of Interest: The author of this article declares no conflict of interest, and the article follows scientific and ethical principles and cites all the sources appropriately.

This is an Libre open-access article under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

.....

BIBLIOGRAPHY

- Akalın, Haluk et al. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.
- Akkor, Ömür. *Ömür Akkor ile Osmanlı'dan Günümüze Türk Mutfağı*. İstanbul: Olimpos Yayınları, 2017.
- Akkor, Yunus E. *Gelenekselden Evrensele Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Alfa Basım Yayım, 2014.
- Akkoyunlu, Ziyat. "Türk Mutfağından Kaybolan Kerkük Yemekleri". *Motif Akademi Halkbilimi Journal* 5/9 (2012), 326–343.
- Atalar, Münir. "Osmanlı Padişahları". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 24/1 (1981), 425–459. https://doi.org/10.1501/Ilhfak_0000000620
- Barkan, Ömer Lütfi. "İstanbul Saraylarına Ait Muhasebe Defterleri". *Belgeler Türk Tarih Belgeleri Dergisi* 9/13 (1979), 1–380.
- Baykara, Tuncer. *Türk Tarihine Bakışlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 2001.
- Beerden, Kim. "Moderation, Refined Luxury, or Extravagance? Fattened Animals and Ancient Roman Norms and Values". *Food, Culture and Society* 21/4 (2018), 505–20. <https://doi.org/10.1080/15528014.2018.1480641>
- Beslenme Bilgi Sistemi (BeBiS) 8 Tam Versiyon. *Yazılım*. Stuttgart: Universität Hohenheim, 2010. <https://bebis.com.tr>
- Bilgin, Arif. "From Artichoke to Corn: New Fruits and vegetables in the Istanbul Market (Seventeenth to Nineteenth Centuries)". *Living the Good Life Consumption in the Qing and Ottoman Empires of the Eighteenth Century*. ed. Elif Akçetin – Suraiya Faroqhi, 259–283. Boston: Brill Publishing, 2018.
- Bilgin, Arif. "Osmanlı İstanbul'unda Yeme-İçme Kültürü". *Kültürler Başkenti İstanbul*. 462–71. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı ve İstanbul 2010 Avrupa Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2010.
- Bilgin, Arif. "Saray Mutfağı". *Osmanlı Mutfağı*. ed. Arif Bilgin – Sibel Öncel. 26–49. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Bilgin, Arif. *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2004.
- Demirel, Fatmagül. *Dolmabahçe ve Yıldız Saraylarında Son Ziyaretler Son Ziyafetler*. İstanbul: Doğan Kitap, 2007.
- Devlilioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara: Aydın Kitabevi, 2012.
- Efendi, Dürrizade Nurullah Mehmet. *Ağdiye Risalesi*. Ed. Mine Esiner Özen. İstanbul: İşaret Yayınları, 2015.
- Elias, Megan. "Summoning the Food Ghosts: Food History as Public History". *Public Historian* 34/2 (2012), 13–29. <https://doi.org/10.1525/tph.2012.34.2.13>
- Emecen, Feridun M. "Şehzadenin Mutfağı: III. Mehmed'in Şehzadelik Döneminde Manisa Sarayına Ait Bir Mutfak Masraf Defteri". *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. Ed. Suraiya Faroqhi and Christoph K. Neumann. 111–48. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.

- Erdem, Ümit Baki - Haniççe, Murat. "Mıgırdıç Tokatlıyan, Tokatlıyan Otelleri, Gazinosu ve Lokantası". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi* 8/1 (2019), 1367-1390.
<https://doi.org/10.33206/mjss.530611>
- Evlıya Çelebi. *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Ed. Yücel Dağlı – Seyit Ali Kahraman. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2008.
- Feldman, Charles. "Roman Taste". *Food, Culture & Society* 8/1 (2005), 7-30.
<https://doi.org/10.2752/155280105778055407>
- Göksel, Ali Esat. *Catering Gourmet*. İstanbul: Rönesans Yayınları, 1987.
- Güldemir, Osman. *Bir Osmanlı Yemek Yazması Kitabüt Tabbahin*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2015.
- Gülersoy, Çelik. "Pera Plas". *Skylife* 17/183 (1998), 9-18.
- Hacıoğlu, Ömer. *Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Kar Yayınları, 2005.
- Halıcı, Nevin. "Ottoman Cuisine". *The Ottoman-Turkish Civilization*, ed. Kemal Çiçek. 93-103. Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2000.
- Halıcı, Nevin. *Açıklamalı Yemek ve Mutfak Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2013.
- Halıcı, Nevin. *Türk Mutfağı*. İstanbul: Oğlak Yayınları, 2009.
- Hobsbawm, Eric. "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek". *Geleneğin İcadı*. Ed. Eric Hobsbawm – Terence Ranger, 1-19. İstanbul: Mesele Kitapçısı, 2013.
- Işın, Priscilla Mary. *Osmanlı Mutfak Sözlüğü*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2010.
- Kâmil, Mehmet. *Melceü't-Tabbâhin (Aşçıların Sığınağı)*. ed. Cüneyt Kut. İstanbul: Duran Ofset, 1997.
- Köse, Yavuz. *Dersaadet'te Tüketim (1855-1923)*. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2016.
- Kut, Günay. "Kanuni'nin Oğulları Sultan Bayezit ve Sultan Cihangir'in Sünnet Düğünlerindeki Kına Gecesi Ziyafeti". *Catering Gourmet*. 18-21. İstanbul: Rönesans Yayınları, 1987.
- Kut, Günay. "Mutfağın Günlük Yaşamımızdaki Yeri Dünü-Bugünü". *Hünkâr Beğendi 700 Yıllık Mutfak Kültürü*. ed. Nihal Kadioğlu Çevik. 25-47. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2000.
- Laudan, Rachel. "Homegrown Cuisines or Naturalized Cuisines? The History of Food in Hawaii and Hawaii's Place in Food History". *Food, Culture and Society* 19/3 (2016): 437-59.
<https://doi.org/10.1080/15528014.2016.1208334>
- Lupton, Deborah. "Food, Memory and Meaning: The Symbolic and Social Nature of Food Events". *The Sociological Review* 42/4 (1994), 664-85.
<https://doi.org/10.1111/j.1467-954X.1994.tb00105.x>
- Neumann, Christoph K. "18. Yüzyıl Osmanlı Saray Mutfağında Baharat". *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. ed. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann. 149-184. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Pekcan, Gülден vd. (ed.). *Türkiye Beslenme Rehberi (TÜBER)*. Ankara: Sağlık Bakanlığı Yayınları, 2016.

- Reindl Kiel, Hedda. "Cennet Taamları 17. Yüzyıl Ortalarında Osmanlı Sarayında Resmi Ziyafetler". *Soframız Nur Hanemiz Mamur Osmanlı Maddi Kültüründe Yemek ve Barınak*. ed. Suraiya Faroqhi – Christoph K. Neumann. 55–110. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2006.
- Roden, Claudia. *Arabesque: A Taste of Morocco, Turkey, and Lebanon*. New York: Alfred A. Knopf Publishing House, 2007.
- Samancı, Özge - Sharon Croxford. *19. Yüzyıl İstanbul Mutfağı*. İstanbul: Medyatik Yayınları, 2006.
- Samancı, Özge. "19. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı". *Yemek ve Kültür* 4 (2006), 36–40.
- Samancı, Özge. "Fransız Uslubunda Osmanlı Ziyafetleri: 1914–1918 Yılları Arasında Düzenlenen On Dört Ziyafet Mönüsünün Gastronomik Dili Üzerine İnceleme". *Yemek ve Kültür* 8 (2007), 48–62.
- Samancı, Özge. "İmparatorluğun Son Döneminde Osmanlı Saray Menüleri". *Yemek ve Kültür* 45 (2016), 60–70.
- Santich, Barbara. *Looking for Flavour*. Mile End: Wakefield Press, 2013.
- Sarı, Nil. "Osmanlı Sarayında Yemeklerin Mevsimlere Göre Düzenlenmesi ve Devrin Tababetiyle İlişkisi". *Türk Mutfağı Sempozyumu Bildirileri*. ed. Nail Tan. 245–57. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1982.
- Scarpato, Rosario. "Gastronomy as a Tourist Product: The Perspective of Gastronomy Studies". *Tourism and Gastronomy*. ed. Anne-Mette Hjalager – Greg Richards. 51–71. London: Routledge Taylor & Francis Group, 2002.
- Şeren Karakuş, Suzan et al., "Türk Mutfağında Kullanılan Et ve Etli Yemek Çeşitlerinin Yapımı ve Sağlık Açısından Değerlendirilmesi". *Journal of Tourism and Gastronomy Studies* 3/3 (2015), 62–68.
- Şirvanî, Muhammed bin Mahmûd. *15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı*. Ed. Mustafa Argunşah – Müjgan Çakır. İstanbul: Gökkuşbu Yayınları, 2005.
- Stoilova, Elitsa. "The Bulgarianization of Yoghurt: Connecting Home, Taste, and Authenticity". *Food and Foodways* 23/1–2 (2015), 14–35. <https://doi.org/10.1080/07409710.2015.1011985>
- Szymanski, Ileana F. "The Significance of Food in Plato's Republic, Book I". *Food, Culture and Society* 17/3 (2014), 473–91. <https://doi.org/10.2752/175174414X13948130848467>
- Tezcan, Semih. *Bir Ziyafet Defteri*. İstanbul: Simurg Yayıncılık, n.d.
- Tippen, Carrie Helms. "History and Memory: Arguing for Authenticity in the Stories of Brunswick Stew". *Food and Foodways* 24/1–2 (2016), 48–66. <https://doi.org/10.1080/07409710.2016.1150097>
- Toydemir, Sumru. *Osmanlı ve Avrupa Sofralarından Menüler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Turan, Çağdaş et al. "Beyoğlu'nun Yitirilen Değeri Üzerine Kurum Tarihi Çalışması: Tokatlıyan Oteli". *The Journal of Academic Social Science* 4/34 (2016), 400–418.
- Ünver, Süheyl. *Fâtih Aşhânesi Tevzi'nâmesi*. İstanbul: İstanbul Fethi Derneği Yayınları, 1953.

- Ünver, Süheyl. *Fatih Devri Yemekleri*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Tıp Tarihi Enstitüsü Yayını, 1952.
- Waines, David. "Matbakh." *The Encyclopedia of Islam*. ed. C. E. Bosworth et al. 807–809. Leiden: E. J. Brill Publishing, 1991.
- Yakartepe, Elif Çelebi - Binan, Can. "İstanbul'un Modernleşme Dönemi Otelleri (1840-1914)". *Megaron*, 6/2 (2011), 79-94.
- Yerasimos, Marianna. *500 Yıllık Osmanlı Mutfağı*. İstanbul: Boyut Yayıncılık, 2010.
- Yerasimos, Marianna. *Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Yemek Kültürü*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.
- Yerasimos, Stefanos. *Sultan Sofraları 15. ve 16. Yüzyılda Osmanlı Saray Mutfağı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- Yıldırım, Nuran. "14. ve 15. Yüzyıl Türkçe Tıp Yazmalarında Hastalıklara Tavsiye Edilen Çorbalar, Aşlar ve Tatlılar." *Türk Mutfağı*, ed. Arif Bilgin – Özge Samancı. 153–163. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008.

kadim

KİTAP DEĞERLENDİRMELERİ / BOOK REVIEWS

Kursar, Vjeran. Croatian Levantines in Ottoman Istanbul.

ISTANBUL: THE ISIS PRESS,
2021. 258 PAGE.
ISBN: 9789754286670.

ELİF BAYRAKTAR TELLAN*

ABSTRACT

The presence of Catholic communities in Istanbul date back to the pre-Ottoman period, and their number increased in the Ottoman economic and political context. Even though the Levantines have been the subject of numerous popular history works, we can observe a relatively smaller academic interest in the issue. This article is a review of a recent academic book on Croatian Levantines in pre-modern and modern Ottoman Istanbul penned by an Ottoman historian from a fresh perspective.

Keywords: Croatian, Levantine, Istanbul, Immigration, Zellich Family & Printing House.

ÖZ

İstanbul'daki varlıkları II. Mehmed'in fet-hinden önceye dayanan Katoliklerin sayıla-rını Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve politik koşulları bağlamında Avrupa'dan göç-lerle artırmıştır. Levantenler bir yandan popü-ler tarihçilik bağlamında görünür bir topluluk olmakla birlikte, akademik çalışma-ların nispeten daha az ele almış olduğu bir konudur. Bu yazıda, erken modern ve modern dönem Osmanlı İstanbul'unda bulunan Hırvatistan Levantenlerini bir Osmanlı ta-rihçisinin taze bir bakış açısıyla ele aldığı yeni bir kitap incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Hırvat, Levanten, İstanbul, Göç, Zellich Ailesi ve Matbaası.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | *Article Type:* Book Review
Geliş Tarihi: 24 Ağustos 2022 | *Date Received:* 24 August 2022
Kabul Tarihi: 11 Eylül 2022 | *Date Accepted:* 11 September 2022

ATIF | CITATION

Bayraktar Tellan, Elif. "Kursar, Vjeran. Croatian Levantines in Ottoman Istanbul". *Kadim* 4 (October 2022), 99-103.
doi.org/10.54462/kadim.1166318

* Doç. Dr. İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, elif.bayraktar@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-5403-7787.

VJERAN KURSAR

CROATIAN LEVANTINES IN
OTTOMAN ISTANBUL

Studies on the non-Muslim populations of the Ottoman Empire are still in a phase of infancy despite an increasing number of publications. Linguistic and nationalistic barriers, as well as the conception of non-Muslim populations as homogenous and monolithic communities regardless of their transformations and fluidities, have prevailed and distorted our perspectives, while at the same time marginalizing non-Muslim Ottomans within Ottoman historiography. Research on Roman Catholics during the Ottoman period has been dominated by a perspective that posits the Catholic missionary activities and diplomatic relations with Europeans as the basic explanatory framework, whereas the local Catholic populations as Ottoman subjects remained in relative darkness. The limitation of research to family histories and prominent individuals

prevails in Levantine studies as is the case in literature on other non-Muslim groups, such as the Phanariots, the prominent Greek-speaking Orthodox community whose members were granted exceptional administrative posts from the mid-17th century onwards. Thanks to recent research, Levantines are slowly taking their deserved place in mainstream Ottoman studies. A timely contribution is Vjeran Kursar's recent book.

The introduction chapter opens with a brief but necessary discussion of terminology on identities. Before the nineteenth century, the identities of immigrants were regionally based "including [those of] Ragusans, Dalmatians, Croatians, Slavonians and Bosnians". The book focuses on these Southern Slavic Roman Catholics, referred to as "Croatians" and excludes the Orthodox Serbians from Croatia except for those in connection with Ragusan diplomats. The "somewhat fashionable" choice of the term "Levantine" in the title of the book is justified based on the existence of this term in early modern Ragusan sources. At the outset, the author clarifies his methodology and explains that due to the nature of early modern sources which document almost only important personalities, the case studies in the book are based on prominent figures in the society like merchants, diplomats, and clerics, but still, they are helpful for inferring about anonymous commoners. This chapter contains a brief overview of Ottoman-Croatian relations and the effects of Ottoman conquests in the region on local populations. The narrative is free from the usual flaws of traditional Balkan historiographies; on the one hand, it underlines the economic flourishing of Ragusa as an Ottoman vassal, as

well as the rise of Bosnian Catholicism that got organized under the Ottomans while at the same time it goes beyond the barren paradigm of tolerance and acknowledges the influence of Ottoman rule on local populations.

In the first chapter after the introduction, Kursar's detailed analysis of the situation of the Catholics of Galata brings a fresh perspective, testifying once more to the fact that the widespread conception of homogenous non-Muslim communities (the Catholics in this case) is a delusion, as the author elucidates on the different groups among the Catholics in Istanbul and their communications with the Sublime Porte, and the reaction of settled Franks towards the newcomer Catholics in the city. This chapter also shows that the consideration of Islamic law as an unchanging normative framework should be replaced by a more nuanced perspective that allowed for the adjustment of norms, in this case for the mutual benefit of the Catholics in Istanbul and the Porte. This chapter traces the Ragusan, Dalmatian, and Croatian personalities of early modern Istanbul, more specifically of Galata and Pera. Here one can find the result of meticulous research on the members of Latin Levantine families of Cingria, Barca, Chirico, and others acting as dragomans, consuls, merchants, and physicians, who were part of the social networks of early modern Istanbul. One of the facts clearly demonstrated in this chapter is that the members of the nexus of the consulates, especially the dragomans, sometimes functioned as the most influential actors in diplomacy, and in this way contributes to the claims of "new diplomatic history" that underlines the role of unconventional actors of diplomacy.

The second chapter focuses on the nineteenth-century immigrants in Istanbul, including maritime workers, laborers in fields, mines, and gardens, as well as criminal cases involving them, and the charitable and benevolent societies founded by well-off immigrants. The stories of more prominent figures who transferred their technological and scientific knowledge like Gjuro Klaric (the director of the tobacco factory in Cibali) or the famous cartographer Jacques Pervititch and their families constitute the second part of this chapter.

The third and the last chapter about the Zellich printing house, so far, an unexplored subject, is perhaps the most original contribution of the book. The Zellich printing house continued its activities for generations until the 1930s. Antonio Zellich, the first member of the family who arrived in Istanbul from Dalmatia in 1840 represents a striking immigrant profile, as he probably was a political fugitive. He is credited with introducing lithographic printing into Ottoman Istanbul. As the author explains in the introduction, this chapter is not penned from the perspective of the discussions of Ottoman modernization. Based on very rich source material, we are presented with a thorough history of the family, their printing activities, their prominent place in the Catholic society of Istanbul, and their prestigious position in the eyes of both the Holy See and the Ottoman administration. The foundation of the Turkish Republic as a nation-state initiated the gradual loss of previous extraterritorial status and privileges of the family, as a result of which the Zellichs, like the other Levantines, ceased to be an important component of the social and economic life of Istanbul.

The epilogue ponders on the Levantine identity and the Croatian Levantines, particularly through examples provided in the previous chapters as well as testimonies of twentieth-century descendants of Levantines. While marital relationships, language preferences, and choice of citizenship cross ethno-confessional boundaries, Catholicism appears to be the most profound

bond among the Levantines regardless of personal religious beliefs and more as social space, along with public and social institutions, organizations, and societies. On the other hand, the Catholic communities of Istanbul did not constitute a monolith; the book reveals that the local Catholics of Galata differentiated their identities from the foreign Catholics.

Historiography on the non-Muslim populations in the Ottoman Empire is dominated by stories of prominent figures, while the less fortunate immigrants and anonymous masses remain unexplored. Combined with an effort to justify the transfer of capital to Turkish Muslims after the Republican period, a conception of Ottoman non-Muslims as the disloyal wealthy bourgeoisie and financiers of the Empire has prevailed in historiography. Recent studies which focus on the non-Muslims of a lower economic level challenge this picture.¹ Even though the content of Kursar's book largely focuses on notable Ragusans, Dalmatians, and Croats, due to the nature of sources as the author explains, research presented in this book also sheds light on the less notable Catholic residents of Istanbul thanks to a fresh perspective that focuses on immigrants and workers as important actors in the economy of Istanbul, the largest commercial and financial center of the Empire.

The basic strength of the book emanates from the author's background training as an Ottomanist. This is apparent in the introduction chapter where he approaches the history of Croatian-Ottoman relations without repeating the shortcomings of traditional Balkan historiography and maintains this perspective throughout the book. Based on Ottoman documents, the author rectifies some previous conceptions of traditional historiography. For example, the book demonstrates that Federico Chirico, the last Ragusan council who has a negative reputation in Croatian Ragusan historiography, actually contributed a great deal to the Ragusan cause and the Republic of Dubrovnik.

One of the reasons that the book is an immense contribution is that the author uses a variety of sources not only from the Ottoman archives, but also from the archives of the Catholic Churches in Istanbul, including those of Santa Maria Draperis, Saint Anthony, Saints Peter, and Paul, and Saint Mary (at Büyükdere), such as baptism records and church chronicles in addition to memoirs, Croatian travelogues, newspapers, and tombstones in graveyards and churches, archival materials of Franciscan monasteries in Fojnica and Bosna Srebrena, and family archives from different parts of Europe. On the other hand, the book also incorporates the results of studies conducted in Slavic languages into Ottoman historiography which would otherwise miss the attention of most researchers due to language barriers.

The findings of research presented in the book reveal very interesting and so far undiscovered facts on the urban history of Istanbul, encompassing histories of church and consulate buildings, and residencies of early modern and modern Galata, Pera, and Büyükdere. Other interesting data such as the account of Gjuro Klaric on the fire of 1894 is especially useful for researchers of the urban history of Istanbul.

The appendices contain a list of Croatian Levantines who received awards and titles from the Ottoman sultans, the Holy See and other rulers, as well as two lists of books, magazines,

1 For cases on non-Muslim Ottomans of a modest economic background see Aleksandros Paspatis, *Balıktı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı (1833-1860)*, trans. Marianna Yerasimos (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014); Stefo Benlisoy, *İstanbul'un İrgatları* (İstanbul: İstos, 2018).

and journals published by the Zellich printing house. The illustrations, photographs, and postcards at the end of the book are helpful to complement the text.

As regards the weak parts, the title of the book may be considered misleading, as the content offers much more than the title modestly promises, contrary to what we have experienced in the last decades, especially in cases of prestigious university press publications.

BIBLIOGRAPHY

Benlisoy, Stefo. *İstanbul'un Irgatları*. İstanbul: İstos, 2018.

Kursar, Vjieran. *Croatian Levantines in Ottoman Istanbul*. İstanbul: The Isis Press, 2021.

Paspatis, Aleksandros. *Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı (1833-1860)*. trans. Marianna Yerasimos, Marianna. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014.

Parry, Jonathan.
*Promised Lands: The British
 and the Ottoman Middle East.*

OXFORD: PRINCETON
 UNIVERSITY PRESS,
 2022. 453 PAGE.
 ISBN:9780691181899.

JONATHAN CONLIN*

ABSTRACT

Promised Lands provides a narrative of how Britain laid the foundations of her twentieth-century Middle Eastern empire in the first half of the previous century, between the defeat of Napoleonic France in Egypt and the Crimean War. Deeply steeped in the memoirs and letters of the ministers, ambassadors and consuls directly concerned, Parry presents British policy as somewhat inchoate, free of either liberal or Christian interventionism.

Keywords: Ottoman Empire, British Empire, Diplomacy, Stratford Canning, Middle East.

ÖZ

Promised Lands, Britanya'nın yirminci yüzyılda sahip olduğu Ortadoğu imparatorluğunun temellerini, önceki yüzyılın ilk yarısında, Napolyon Fransasının Mısır yenilgisi ile Kırım Savaşı arasında nasıl inşa ettiğine dair bir anlatı sunuyor. Bu proje ile doğrudan ilgili bakanların, büyükelçi ve konsolosların anı ve mektuplarını derinlemesine nüfuz ederek kullanan Parry, İngiliz politikasının, liberal ya da Hıristiyan müdahaleciliğinden bağımsız olarak biçimlendiğini ve bu tarihte henüz uygulanmamış bulunduğunu ortaya koyuyor.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Britanya İmparatorluğu, Diplomasi, Stratford Canning, Ortadoğu.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
 Geliş Tarihi: 14 Haziran 2022 | Date Received: 14 June 2022
 Kabul Tarihi: 18 Temmuz 2022 | Date Accepted: 18 July 2022

ATIF | CITATION

Conlin, Jonathan. "Parry, Jonathan. *Promised Lands: The British and the Ottoman Middle East*". *Kadim* 4 (October 2022), 105-108. doi.org/10.54462/kadim.1130912

* Senior Lecturer, University of Southampton, History Department, j.conlin@soton.ac.uk, ORCID: 0000-0003-0394-4931.

Promised Lands

The British and the Ottoman Middle East

Jonathan Parry

A scholar with a well-established reputation among historians of High Victorian political culture, Jonathan Parry may not be a familiar figure to historians of the Middle East. Parry was first drawn to consider the Ottoman Empire as one of the many arenas in which the titans of Victorian conservatism and liberalism respectively, Benjamin Disraeli and William Ewart Gladstone, crossed rhetorical and ideological swords. Of course, for both men the region held a deeper significance that transcended questions of mere political advantage. Disraeli's Jewish pedigree and Gladstone's High Anglicanism saw both identify and indulge visions of "the East" as well as analogies between the English and the Church of England on the one hand and various eastern empires and churches on the other.

Parry's expertise in this area has clearly been enriched by opportunities to interact with a

younger generation of Cambridge scholars (such as David Gange, author of *Dialogues with the Dead: Egyptology in British Culture and Religion, 1822-1922* and co-editor with Michael Ledger-Lomas of *Cities of God: the Bible and Archaeology in nineteenth-century Britain*, both published in 2013). Otherwise Parry gestures towards Edward Said's *Orientalism*, but notes that, as a "political historian", he (Parry) has a responsibility to make "distinctions across time", as opposed to the "general explanatory models" he sees Said and his followers as pursuing.

A dozen chapters and four hundred pages take us from Napoleon's invasion of Egypt in 1798 to the Crimean War half a century later. Although Egypt is never out of sight, Parry devotes considerable attention to Ottoman borderlands in Kurdistan as well as the Persian Gulf and Aden. Drawing heavily on the correspondence of ministers in London as well as East India Company (EIC) officials, successive ambassadors to the Porte and a lively cast of agents, factors and consuls, Parry's British empire is far from centralized or tightly-run. In 1807 and 1809, he notes, London and Calcutta both sent an agent to Persia, each entirely ignorant of the other side's initiative.

Agents in the field, such as Claudius Rich, the EIC's man in Baghdad between 1808 and 1821, are given plenty of room to develop their own petty fiefdoms and even their

own policies - seduced, in Rich's case, by a vision of a charmingly chivalrous "Koordistan" redolent of the Scottish Highlands. Figures like Rich were wont to claim greater knowledge of the region than their distant bosses in London and Calcutta. Parry's focus on the narrative cut-and-thrust leaves him with little opportunity to analyze the nature of this knowledge and experience.

Parry seems shy of committing himself to an explanation for how Britain managed, through all this apparent dislocation, "to stake a strong claim - under the carapace of Ottoman sovereignty - to nearly all the parts of the Middle East that it governed after 1918". He sees steam power as having a role to play in helping the British establish claims in the Ottoman pashalik of Baghdad on the back of Lynch Brothers (est. 1841), whose steamships plied the Tigris and Euphrates: "Britain's main weapon in strengthening its position" in this contested region. Otherwise the High Victorian historian John Seeley's famous "fit of absence of mind" seems to fit the bill.

The ministers and ambassadors at the heart of the narrative are principally motivated by a desire to prevent France from returning to the region in force. Under the influence of George Hamilton Gordon, 4th Earl of Aberdeen, this saw Britain form a surprisingly forgiving alliance with Russia, meekly accepting loss of diplomatic face at the Porte as well as Russian military advances south into Bulgaria and Kurdistan.

Parry is persuasively insistent that Britain had no capacity or appetite to govern the Ottoman Empire's territories directly. "But," he adds, "that did not reflect a lack of ambition or influence".

Far from supporting Mamluk pretensions Parry presents Britain as seeking to curtail Mehmet Ali's military adventures in Syria (which his forces invaded in 1831), joining in the 1840 intervention by the European "concert". Instead British envoys encouraged him to focus on the economic development of Egypt (including a state cotton monopoly managed by Samuel Briggs, a British Levantine of Alexandria), a project viewed as enriching Egypt, the British Empire and the world at large. Nominal sovereignty would continue to be paid to the Porte. As for the question of the relative importance to Britain of Suez or the Straits, Parry argues both that this was a choice the British sought to duck, and that the answer remained the same ("Egypt was essential; Constantinople was contingent") throughout the period under review. Though readers may find this unsatisfying, Parry's point remains persuasive: identifying something we might label "British imperial policy in the Middle East" is difficult enough, let alone debating alternative visions of that policy.

Parry is equally firm that British policy (or rather, the various policies of British agents) was (were) free from any whiff of either liberal crusade or religious sectarianism, be that in discourse or deed. His officials show little interest in ensuring that Tanzimat reforms were rolled out consistently across the Empire. In 1847 British ambassador to the Porte Stratford Canning hatched a plan to end legal distinctions between Muslims and the *rayas* (allowing Christians to serve in the Ottoman armed forces and give evidence in court on equal terms). This step, which for Canning marked the Empire's entry into the "pale of civilized nations" (286), was only taken in 1854, however, in the very different context of the Crimean War, and Canning's attention always seemed somewhat divided, thanks to hopes of greater office back in London.

The British decision to station a consul in Jerusalem (1838) and the associated Anglo-Prussian initiative appointing an Anglican-Lutheran bishop of Jerusalem (1841) are brief exceptions which prove the rule that, for Britons, faith ends at the water's edge. This in stark contrast to the Russians and particularly the French, with their vast network of Roman Catholic hospitals and schools. The millenarianism seen in the activities of the London Jews' Society in the 1820s as well as the diplomat-cum-archaeologist Austen Henry Layard's hiring of Nestorian co-religionists to excavate Assyrian antiquities at Nineveh (1845-1846) are represented as temporary escapades, rather than an undercurrent which one might see reappearing, say, in post-1918 visions of reconsecrating the Hagia Sophia as a place of Christian worship.

Promised Lands is a work nervous of staking wider claims for its significance. In his conclusion Parry states that "the early British encounter with the Middle East is interesting in its own right, rather than for whatever help it may give in understanding later events". He nonetheless does point to a number of enduring consequences of, say, the crucial order the British established among the Persian Gulf shaikhdoms, which secured Ibn Saud's eastern flank, setting him free to turn west, eventually pushing the Hashemites out of Mecca and Medina. For many of his fellow scholars, however, the single-empire perspective may prove a source of frustration. Though it delves deeply into them, this book draws heavily on sources found in the British Library or National Archives at Kew. Though Parry has uncovered a diversity of voices within these and other British repositories, this reader sometimes felt a trip to Paris, St Petersburg or Istanbul might have been indicated. Within these parameters, *Promised Lands* provides a deeply-researched, well-written and nuanced narrative.

Isom-Verhaaren, Christine.
*The Sultan's Fleet: Seafarers of
 the Ottoman Empire.*

DUBLIN: I.B. TAURIS, 2022.
 275 SAYFA.
 ISBN: 9781848859791.

SEYFULLAH ASLAN*

ÖZ ABSTRACT

Bu yazıda, Christine Isom-Verhaaren'in Osmanlı Beyliği'nin kuruluş döneminden önce başlayıp 18. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı öncesi ve Osmanlı donanmasında görev yapan denizcileri ele aldığı *The Sultan's Fleet: Seafarers of the Ottoman Empire* adlı eseri incelenmektedir. Yazı boyunca kitabın bölümleri, yazarın verdiği bilgiler ve değerlendirmeleri yanında kullandığı kaynakları kritik edilmektedir. Kitap, Osmanlı denizcileri üzerine ilk çalışma olmasa da belli bir çerçevede Osmanlı denizcilerine odaklanan önemli bir akademik çalışma olarak dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı İmparatorluğu, Denizci, Kapudan, Askeri Tarih, Denizcilik.

The book *The Sultan's Fleet: Seafarers of the Ottoman Empire* by Christine Isom-Verhaaren, discusses the seafarers who served in the Ottoman navy until the early 18th century. Although the focus is on the Ottoman period, the author starts her study with an overview of pre-Ottoman Anatolian-Turkish maritime activities. In this review, we examine the chapters of the book, historical material, and observations presented by the author, as well as the sources she used. Contributing to the literature on Ottoman seafarers, this book provides value as a noteworthy academic work focused on Ottoman sailors within a particular context.

Keywords: Ottoman Empire, Seafarer, Kapudan/Sea Captain, Military History, Seafaring.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
 Geliş Tarihi: 12 Ağustos 2022 | Date Received: 12 August 2022
 Kabul Tarihi: 30 Ağustos 2022 | Date Accepted: 30 August 2022

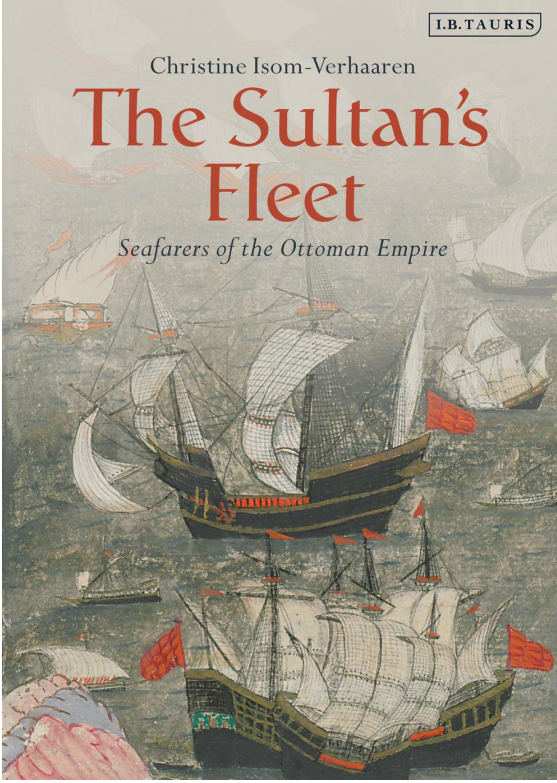

ATIF | CITATION

Aslan, Seyfullah. "Isom-Verhaaren, Christine. The Sultan's Fleet: Seafarers of the Ottoman Empire." *Kadim* 4 (Ekim 2022), 109-113.
doi.org/10.54462/kadim.1161283

* Dr. Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, seyfullah.aslan@klu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0713-4987.

Osmanlı denizcilik tarihi son 20-30 yılda kayda değer araştırmaların konusu haline geldi. Donanma teşkilatı, donanmadaki gemi türleri, teşkilatın dönüşümü, Osmanlı donanmasının seyrüsefer ve savaşları gibi farklı alanlarda çalışmalar bulunmaktadır. Ancak bu çalışmalar yanında, donanmada görev yapan kapudanların faaliyetlerine ve hayat hikayelerine de ihtiyaç duyulmaktaydı. Nitekim literatürde kapudan ve denizcilerin hayatlarını genel çerçeve içinde konu edinen çalışmalar bulunmaktadır. Diğer taraftan Osmanlı denizcilerini ele alan ve genel okura hitap eden bazı çalışmalar da yayınlanmıştır. Bununla birlikte hususi bir başlık altında denizcileri ele alan nitelikli ve kapsamlı akademik bir çalışma bulunmamaktaydı. Osmanlı tarihi alanında önemli kitapları ve makaleleriyle tanınan akademisyen Christine Isom-Verhaaren, bu yeni

kitabıyla Osmanlı denizcilik tarihi çalışmalarına bu açıdan yeni bir katkı sunuyor. Kuruluş devrinden itibaren Osmanlı denizciliğine etki etmiş önemli kapudanları hayat hikayeleri ve faaliyetleriyle beraber ele alıyor.

Osmanlı denizcilerini araştırmak için birçok kaynağa müracaat etmesi gerektiğini kaydeden yazar, kitabı tasarladığında bu kadar zorlu olabileceğini düşünmediğini ifade ediyor. 14. ve 17. yüzyıllar arasındaki denizcilerin peşine düştüğünde kronikler, seyahatnameler, raporlar ve literatürde kabul görmüş araştırma eserleri başta olmak üzere bütün çalışmaları dikkatle incelemiştir. Bu zorluğa rağmen Osmanlı denizcilerinin hayatlarına dair derli toplu bir çalışma ortaya çıkmış görünmektedir.

Kaynakların çeşitliliği yanında, yazara göre kitabın zorluklarından biri de özellikle kroniklerdeki çağdaş niyetleri anlayıp Bizans, Latin ya da Osmanlı olmasına bakmaksızın Türk denizciler hakkındaki görüşleri ve ifadeleri tarafsız bir zeminde değerlendirmektir.

Giriş bölümünde (s. 1-7) yazar, Osmanlı donanması kara sınırlarının genişletilmesinde önemli bir unsur olmasına rağmen, bilhassa Osmanlı kaynaklarının 14. yüzyılı dikkate almadan 15. yüzyıldan itibaren denizcilerden ve denizcilik faaliyetlerinden bahsettiğini belirterek, ilk dönem Türk denizcilerinden ve onların rakiplerinden söz edilmemesine dikkati çekmektedir. Bu bakımdan Bizans ve Latin kontrolünde olan yerlerin Osmanlı kontrolüne geçişini 14. yüzyıldan itibaren incelemek gerektiğini ifade etmektedir.

Türklerin 1071 Malazgirt Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu yurt haline getirmesi ve denizlere ulaşmasıyla başlayan süreci değerlendiren yazar, 13. yüzyılda İznik Bizans başkenti ve İstanbul Latin istilası altındayken Bizans denizcilerinin Ege, Marmara ve Karadeniz sahillerinde bulunduğuna dikkati çekmektedir. Ormanlar ahşap kaynağı sağlarken yerel halkın denizcilik tecrübesi de kullanılmaktaydı. Bizans buralardaki donanmalarını dağıtınca yerel denizciler Türk beyleri yanında iş buldular. Bu şekilde ortaya çıkan Türk filolarında savaşçılar Türkmenlerden oluşmakta iken denizciler Rum asıllıydı. Diğer taraftan bu süreçte yetişen birçok önemli denizcinin Türklerin 14. yüzyılda denizlerdeki faaliyetleri için yapı taşlarını döşediğine vurgu yapan yazar, bu yüzyılda Türklerin Bizans'ın içine düştüğü durumdan yararlandığını, yerel halktan denizciliği öğrenerek ya da onlardan istifade ederek "Türkler" olarak denizlerde varlık göstermeye başladığını belirtmektedir.

Yazar kitabın birinci bölümünde "Turks Invade the Aegean: The Feats of Umur of Aydın Retrospective Ottoman Hero" (s. 9-28) başlığı altında Türklerin denizlerle tanışmasını ve Umur Bey'in Ege Denizi'ndeki faaliyetlerini ele alıyor. Umur Bey'in Ege Denizi'nde faaliyetlere başlaması diğer beylerin de dikkatini çekti ve onun yanında yer aldılar. Bu faaliyetler yeni bir imparatorluğun ortaya çıkmasına yardımcı oldu. Umur Bey her ne kadar "Osmanlı" olmasa da Osmanlı denizcileri arasında saygı duyulan biridir ve Osmanlı denizcilerinin "Gazi Umur Bey canı için" diyerek yemin ettikleri bir kahramandır. Onun Osmanlı denizcileri üzerindeki tecrübi etkisini de değerlendiren yazar, Osmanlı denizciliğini Osmanlı olmayan biriyle, Aydınoluğlu Umur Bey'le başlatmanın daha doğru olabileceğini düşünmektedir. Diğer taraftan Gazi Umur'un ortaya çıktığı ortamı hazırlayan bir başka Türk denizci beyinden daha söz etmek gerekir. Çaka Bey, Malazgirt Savaşı'ndan sonra Ege Denizi'ne ulaşarak İzmir'de faaliyetlerde bulundu ve bazı adaları fethetti. Bu faaliyetler zamanla bölgede Türk denizcilerinin yetişmesini ve bu tecrübenin sonraki yüzyıllara miras kalmasını sağlamıştır.

Kitabın ikinci bölümünde (s. 29-57) Osmanlı kuvvetlerinin 1354'te Gelibolu'ya geçişiyle başlayan ve İstanbul'un fethine kadar uzanan dönemdeki Gelibolu hakimiyetinin Osmanlı denizciliği açısından önemine vurgu yapılmaktadır. Yazar, Osmanlıların Balkanlara yayılması ve denizcilik tecrübelerini geliştirmeleri bakımından önemli olduğu kadar, Gelibolu'nun elde tutulmasının Fetret Devri'ndeki mücadelelerde de etkili olduğunu belirtmektedir.

Üçüncü bölümde (s. 86-59) İstanbul'un Fethi (1453) hazırlıkları ve sonrasında Fatih Sultan Mehmed'in denizcilik faaliyetlerini ve kapudanları ele alınmaktadır. Yazar Isom-Verhaaren, Ege ve Karadeniz'de sefere çıkan Osmanlı donanmasının başarılarına değinerek karalarda kontrolün sağlanması ve genişletilmesinde donanmanın rolüne atıf yapmaktadır. Bununla birlikte bu dönemde görev yapan kapudanların kökenlerine dair değerlendirmelerine yer veren yazar, farklı etnik, ailevi ve dini arka planlara sahip denizcilerin "Osmanlı" olarak hizmet etmesini dikkate değer bir ilgiyle ele almaktadır. Fatih devrinde denizciliğin geliştiğini ifade eden yazar, salt yetenekli ya da tecrübeli denizci oldukları için değil, kuvvetle muhtemel mensup oldukları elit aile geçmişleri ve sarayla bağlantıları sayesinde donanmayı komuta eden Mesih Paşa, Mahmud Paşa ve Gedik Ahmed Paşa gibi kapudanların, Osmanlı denizciliğindeki başka bir rekabet alanını ortaya koyduğunu iddia etmektedir. Ona göre, Fatih'in elindeki bütün yetenekli denizcileri bilmek zor olsa da elit ailelere mensup isimlerin donanma komutasında görevlendirilmesi ancak bu şekilde izah edilebilir.

Kemal Reis ve Piri Reis'i odak noktasına alarak II. Beyazid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman devri denizcilik faaliyetlerinin ele alındığı dördüncü bölümde (s. 87-105), öne çıkan denizcilerin ve kapudanların Türk kökenli olduğuna dikkat çekilmektedir. Ayrıca bu dönemde denizcilik alanındaki bilgi ve tecrübelerin bir yansıması olarak Piri Reis'in meşhur eseri Kitâb-ı Bahriye'nin, Osmanlı genişlemesi için bir işaret olarak görüldüğü yazar tarafından ifade edilmektedir.

Barbaros Hayreddin Paşa, Piyale Paşa ve Turgut Reis'i ele aldığı "Ottoman Seafarers: Hayreddin Barbarossa: The Gazi Pasha" başlıklı beşinci (s. 107-131) ve Kılıç Ali Paşa, Uluç Hasan Paşa ve Cigalazâde Sinan Paşa'yı anlattığı "A Tale of Corsairs: Kılıç Ali Pasha, Uluç Hasan Pasha (Il Veneziano), Cigalazade Pasha" başlıklı altıncı bölümde (s. 133-155) bu altı kapudanı kökenleri, aile hayatları, Osmanlı donanmasındaki faaliyetleri ve kaynakların yaklaşımları bağlamında değerlendiren yazar Isom-Verhaaren, kapudanların Osmanlı hizmetinde görev yaptıkları dönemi dikkatli bir şekilde ele alarak donanmanın zaferlerini ve mağlubiyetlerini simgeleyen Preveze ve İnebahtı gibi iki önemli deniz savaşında kapudanların rollerini ortaya koymuştur.

Odak noktasına Girit Savaşı'nı (1645-1669) alan yedinci bölümde (s. 157-187) uzun yıllar süren savaşın safhaları ve donanmanın yaşadığı zorluklar incelenmektedir. Kâtip Çelebi'nin bir Osmanlı müellifi olarak düşüncelerini eseri "Tuhfetü'l-Kibâr fî Esfârî'l-Bihâr" ekseninde değerlendiren yazar, diğer taraftan kitabın amacı doğrultusunda dönemin kapudanlarının Osmanlı devleti içindeki konumlarının, saray çekişmelerinin ve Osmanlıların Venedik'e karşı denizlerde giriştiği güç mücadelesinin çerçevesini dönemin diğer kaynakları yardımıyla çizmektedir. Yazar, Köprülü Mehmed Paşa'nın 1656'da göreve gelmesiyle birlikte uzayan Girit Savaşı meselesini çözmek için yaptığı girişimleri ve atadığı kapudanları da ele almaktadır.

Sekizinci ve son bölümde (s. 208-189) ise Osmanlı donanmasının yeniden canlanması bağlamında Mezemorta Hüseyin Paşa ele alınmaktadır. Mezemorta'nın Osmanlı donanması kapudanı olmadan önceki faaliyetleri incelendikten sonra Osmanlıların Karlofça Antlaşması ile neticelenen Kutsal İttifak Savaşları'nın denizlere yansıyan yönleri konu edilmiştir. Mezemorta'nın göreve getirilmesinin ve 1701 Bahriye Kanunnâmesi'nin Osmanlı donanmasına etkisini sorgulayan yazar, Mora'nın yeniden Osmanlı topraklarına katılmasını bu etkiye ve dolayısıyla Osmanlı donanmasının canlanmasına bağlamaktadır.

Kitabın sonuç bölümünde (s. 209-215) yazar, bütün bu çalışmada ortaya çıkan bilgi, bulgu ve değerlendirmeler ışığında Osmanlı denizcilerinin tamamının isimleriyle bile bilinmediğini, bilinen denizcileri ise bütün faaliyetleriyle tanınmanın mümkün olmadığını ifade etmektedir. İncelenmeyi bekleyen muazzam arşiv belgesi yığını ile denizcilerin aile hayatları ve Osmanlı seçkinleriyle olan ilişkilerine dair çeşitlilik gösteren kaynakların karmaşık ve zor bir görüntü arz ettiğini vurgulamaktadır.

Kitapta ağırlıklı olarak yayımlanmış çalışmaların kullanıldığı dikkati çekmektedir. Buna karşılık çağdaş yazmalar, tarihler ve anlatılar kullanılmakla beraber arşiv kaynaklarından istifade edilmemiştir. Erken dönem kapudanlar için arşiv belgelerine yeniden dönmek pek olası olmasa da özellikle 16. yüzyılda yaşamış kapudanlardan başlayarak Mezemorta Hüseyin Paşa dahil olmak üzere, Osmanlı arşiv kaynaklarına bakılabildi. Kitabın yazılış amacı Osmanlı denizcilerinin yeniden ele almaksa, bunu sadece literatürü farklı bir bakış açısı

ve anlatı planlamasıyla ortaya koymak bana kalırsa iddiayı zayıflatıyor. Diğer taraftan her bir kapudan için Osmanlı arşivinde evrak ve defter taramanın da oldukça zahmetli ve zaman alan bir süreç olduğunu dikkate alarak, kitabın Osmanlı denizcilerini akademik gündeme taşıdığını ve yeni çalışmalar için dikkate değer bir çerçeve sunduğunu ifade edelim. Son olarak, kitap Türkçeye kazandırılabilirse geniş bir okur kitlesinin istifade etmesi pek muhtemeldir.

Avcı, Remzi. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi.*

İSTANBUL: KETEBE
YAYINLARI, 2021. 372 SAYFA.
ISBN: 9786257587495.

MUSTAFA GENCER*

ÖZ ABSTRACT

Bu yazı Remzi Avcı'nın *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi* başlıklı eserini tahlil etmektedir. Yazı boyunca eserin muhtevası özetle tanıtılmakta ve Alman oryantalizminin aktörlerinden Carl Heinrich Becker (1876-1933) ile Martin Hartmann'ın (1851-1918) Osmanlı İmparatorluğunun son dönemine dair görüşleri analiz edilmektedir. Kitap Becker ve Hartmann örneğinde Alman oryantalizminin siyasallaşmasını Osmanlı toplum ve siyasetini merkeze alarak incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: Alman Oryantalizmi, Carl Heinrich Becker, Martin Hartmann, Osmanlı Devleti, İslam.

This paper reviews Remzi Avcı's *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi* [*German orientalism between myth and reality*]. It surveys the contents of the book briefly and strives to analyze German orientalism according to the ideas of two German intellectuals and bureaucrats, Carl Heinrich Becker (1876-1933) and Martin Hartmann (1851-1918) in the late Ottoman Empire. The book analyzes the politicization of German orientalism in the context of Ottoman politics and society according to the ideas of Becker and Hartmann.

Keywords: German Orientalism, Carl Heinrich Becker, Martin Hartmann, Ottoman Empire, Islam.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

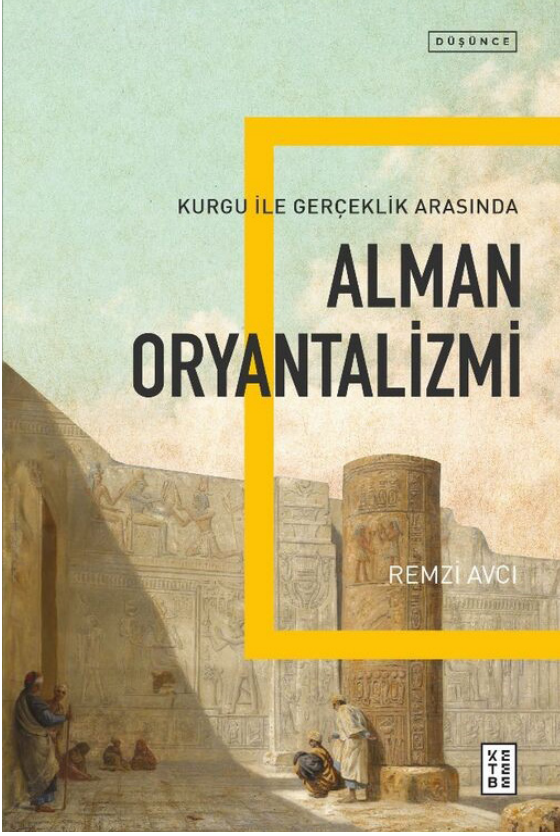
Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
Geliş Tarihi: 26 Nisan 2022 | Date Received: 26 April 2022
Kabul Tarihi: 8 Temmuz 2022 | Date Accepted: 8 July 2022

ATIF | CITATION

Gencer, Mustafa. "Avcı, Remzi. *Kurgu ile Gerçeklik Arasında Alman Oryantalizmi*". *Kadim* 4 (Ekim 2022), 115-120.
doi.org/10.54462/kadim.1109322

* Prof. Dr., Friedrich Schiller Jena Üniversitesi, Din ve Eğitim Araştırmaları Merkezi, mustafagencer1@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9120-1654.

Yaklaşık on yıldır Mardin Artuklu Üniversitesi Tarih bölümünde görev yapmakta olan Avcı, gerek yüksek lisansını Almanya'nın Darmstadt Üniversitesi'nde yapmış olması, gerekse doktora çalışmaları esnasında misafir araştırmacı olarak Giessen Üniversitesi Tarih bölümünde bulunması hasebiyle Alman kaynaklarına ve tarih metoduna aşinalığını çalışmasında ortaya koymuştur. Yazar kitabın içindekiler kısmında kitaptaki sekiz bölümü numaralandırmadığı ve bölümlerin başına da hangi bölüm olduğunu belirtmediği için okurun bu tasnifi yapması icap etmiştir. Az sayıda Türkçe ikincil kaynaklardan da yararlandığı kitabın sonuna araştırmacıya kolaylık sağlayan isim ve konu dizini (s. 369-372) eklendiği görülmektedir.

Edward Said'e göre 1800'lerden itibaren üretilen yüz bine yakın Doğu araştırması ile "Doğu"yu kendi ötekisi olarak kurgulayan

geniş Avrupa'nın aksine siyasal birliğini geç tamamlayan Almanya, yazara göre, sömürgeci hegemonyal bir oryantalizm üretmemiştir. Fakat buna mukabil, Alman oryantalistler teolojiden filolojiye uzanan başka bir gelenek yaratmışlardır (s. 15). Almanların Doğu'yu siyasal keşifleriyle Alman oryantalistler de arkeoloji merkezli kadim oryantalizm geleneğini kültüre yöneltmişlerdir. Bu yönelimi şekillendiren ve Almanya'da İslam bilimlerinin kurucusu sayılan Carl Heinrich Becker (1876-1933) ile modern Doğu'yu antropolojik ve sosyokültürel boyutta Alman oryantalizmine katan Türkolog Martin Hartmann'ın (1851-1918) görüş ve çalışmaları eser boyunca detaylı olarak incelenmiştir. Her ne kadar yazar, çalışmasında Becker ve Hartmann'ı Alman oryantalizminin kurucuları olarak belirtiyorsa da onun selefleri Theodor Nöldeke ve Ignaz Goldziher modern İslam bilimlerinin kurucuları olarak bilinmektedirler. Bu alanda Becker'in en büyük katkısı Weimar Cumhuriyeti dönemindeki üniversite reformu ile ilgilidir.

Remzi Avcı, doktora tezi olarak incelediği konu hakkında yaptığı literatür taraması kısmında (s. 27-40) Littmann, Fück, Paret gibi kadim yazarların yanı sıra Mangold-Will, Hanisch, Hagen, Hartmann ve diğer yakın dönem araştırmacıların eserlerini tanıtmış ve onlardan yararlanmıştı. Ayrıca bu bölümde Becker ve Hartmann hakkında yapılan biyografi çalışmaları ve diğer araştırmalar tanıtılmıştır. Yazar çalışmasını, Alman kütüphanelerinde tespit ettiği bu iki isim hakkındaki çalışmalara, Hartmann'ın Halle'de bulunan Alman Doğu

Araştırmaları Derneği'nde ve Becker'in de Berlin'deki Prusya Kültür Varlıkları Gizli Devlet Arşivi'ndeki terekeleri ile Alman Dışişleri Arşivi'ndeki ilgili dokümanlara dayandırmıştır (s. 345-367). Kaynakçasında 2014 ve 2018 yıllarına ait iki internet erişimi oluşu ve kitabın yayınlandığı 2021 yılı dikkate alındığında eserin oldukça uzun bir araştırma sürecine dayandığı anlaşılmaktadır. Çalışmanın özgünlüğüne engel teşkil etmemekle birlikte, bu uzun yayım sürecinde konuyla ilgili çalışmalar yapan Samuel Krug, Malte Fuhrmann ve Thomas Bauer'in eserleri görülmemiştir. Avcı, Alman oryantalizminin siyasallaşmasını Becker ve Hartmann örneğinde Osmanlı toplum ve siyasetini merkeze alarak incelemekte ve her ikisinin yaşadıkları dönemin siyasal atmosferinden etkilendiklerini vurgulamaktadır.

Yazar, birinci bölümde oryantalizmi siyasi-askeri ve filolojik-felsefi olarak Ortaçağ'a kadar geri götürmekte, Haçlı Seferleri ve İncil araştırmalarıyla ilişkilendirmektedir. Şark dünyası ile gelişen ticari ilişkiler ve sömürgecilik Avrupa'da oryantalizmin devlet tarafından teşvikini sağlamıştır. Nitekim Avrupa'da yoğunlukla 19. yüzyılda Şark araştırmalarına mahsus kurulan akademileri İngiltere ve Amerika'daki benzer oluşumlar takip etmiştir. Bu merkezlerde üretilen oryantalizm bilgisi, Batı'nın Doğu'daki siyasetinde işlevsel siyasi bilgi haline dönüştürülmüştür. Fransa ve İngiltere'nin akabinde oldukça geç bir dönemde, 19. yüzyılın sonunda, Almanya da *Weltpolitik* (Dünya Politikası) çerçevesinde oryantalizmi keşfetmiştir (s. 64-72).

Kitabın ikinci bölümünde ise İslam'a bir kültür olarak yaklaşan Becker'in biyografisi ele alınmıştır. Arapça ve Süryanice bilen Becker, 1908-1913 yılları arasında Hamburg Sömürge Enstitüsü'nde çalışmaya başlamadan önce Osmanlı, Mısır ve Sudan'da bulunmuştur. Akabinde Bonn Üniversitesi'nde profesör ve "kültür bakanı" olarak görev yapmıştır. Başlangıçta Orta Çağ İslam tarihi ve kültürünü bilimsel olarak inceleyen Becker, Alman sömürgeciliği ile birlikte önce Afrika, Cihan Harbi ile de Osmanlı Devleti ve Modern Türkiye'ye odaklanmıştır (s. 82).

Avcı kitapta incelediği ikinci figür olan Hartmann hakkında henüz monografik çalışma yapılmamış olduğunu belirterek, ona dair bir dizi bilgi sunmuştur. Buna göre Hartmann teolog olarak başladığı eğitimine 1871'de Leipzig Üniversitesi Doğu Dilleri bölümünde devam etmiş; 1876-1887 yılları arası İstanbul ve Beyrut Alman Konsolosluğu'nda tercüman olarak, akabinde ise 31 yıl Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü'nde (Seminar für Orientalische Sprachen: SOS) görev yapmıştır. Kitabın diğer figürü Becker da burada eğitim almıştır. Hartmann, "bir coğrafyaya egemen olmanın en etkili yolu oranın bilinmesidir" prensibinden hareketle bir topluma tarih, inanç ve hukuk ile nüfuz edilebileceğini düşünmekteydi (s. 90-92). Çok dilli bir oryantalist ve filolog olan Hartmann modern İslam araştırmalarını, kurucusu olduğu İslam Bilimleri Araştırma Derneği'nde (Deutsche Gesellschaft für Islamkunde: DGI) yürütmüş; İslam kültür tarihi, Abdülhamid, Jön Türkler ve Osmanlı toplumu üzerine yazmıştır. Avcı kitabında bu yazıların konu ve ayrıntılarını sunmamıştır. Bu görüşlerin ayrıca tefrikası faydalı olabilir.

Kitapta her iki figüre ait belirli konulara dair görüşler art arda sunulduğundan kitap izleğinde bir değerlendirmeye bağlı kalınmıştır. Bu bazen aynı bölüm içinde karşılaştırmalı analizleri açıkça ortaya koymak açısından faydalıdır. Becker İslam bilimlerini oryantalizmin ötesinde, bir metodoloji ile inşa etmiş ve bir disiplin olarak kurumsallaştırmıştır. Öte yandan

Hartmann, modern İslam bilimlerine sosyolojiyi dahil etmiş ve Alman oryantalizminde reel bir alan olarak görmüştür.

Üçüncü bölümde Avcı, Alman oryantalizminin devlet desteği ile ve enstitü, dergi ve dernekler yoluyla nasıl kurumsallaştığını ele almıştır. Fransız, Avusturya ve İngiliz örneklerinden hareketle diplomat ve sömürgeci aktörleri yetiştirmek üzere kurulan Berlin Üniversitesi Doğu Dilleri Enstitüsü (SOS), Hamburg Koloni Enstitüsü (HKI), İslam Bilimleri Araştırma Derneği (DGI), 1886'da kurulan arkeolojik kazılar yürüten Önasya Derneği (Vorderasiatische Gesellschaft) ve 1898'den itibaren *Şark Literatür Dergisi* (*Orientalische Literatur Zeitung* – OLZ) ve benzeri oluşumlar Almanya'nın Bağdat Demiryolu yapım imtiyazını almasıyla artarak yoğunluk kazanmıştır. 1894'te Heidelberg'te Doğu Enstitüsü, 1900'de Leipzig'te Sami Dilleri Enstitüsü, 1905'te Münih'te Sami Filoloji Enstitüsü ve 1908'de Hamburg Koloni Enstitüsü kurulmuştur. Bu kurumlar, Doğu kültür ve geleneklerine yoğunlaşmış; söz konusu bölgelerde çalışacak uzman, tercüman vb. kadronun yetişmesine odaklanmıştır.

Bu kurumsallaşmanın diğer unsuru olarak, aradan geçen yüz yıldan fazla zamana rağmen yayın hayatına devam eden dergilere de kitapta yer verilmiştir. Becker, 1910'da bilim olarak İslam ve modern Doğu ile ilgili yayınlar yapmak üzere *Der Islam* dergisini kurmuştur. Hartmann ise 1912'de DGI bünyesinde Alman siyasetini temellendirmek için Osmanlı-İslam karşıtı önyargılarla mücadele etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Almanya yanlısı Ahmet İhsan ve Halide Edip gibi entelektüellerle iletişime geçen Hartmann da İslam Dünyası dergisini (*Welt Des Islam*) 1913'te çıkarmaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Şark İstihbarat Birimi'nin yayın organı olan *Korrespondenzblatt der Nachrichtenstelle für Orient* dergisinin 1915'te yayın hayatına başladığı belirtilmektedir. Kitap Alman şarkiyatçılarının çalışma sahalarında benzer faaliyetlerde dahi koordinasyonsuzluğu ve karşılıklı rekabetine vurgu yapmıştır (s. 131).

Dördüncü bölümde eser, Alman oryantalizmi ve İslam karşılaştırması yapmaktadır. Burada Doğu ve İslam, Batı'daki genel algıyla bütünlük olarak despotizmin, monarşinin, tembelliğin ve fanatikliğin merkezine konularak ötekileştirilmiş ve klasik oryantalist bakışıyla Batı tarafından medenileştirilmesi gereken ve buna da hazır olan bir yapı gibi aksettirilmiştir. Becker'e göre İslam dünyevi yaşantıyı ve bedeni önemsemeyerek ona ibadetin gerektiği kadar değer vermiş, özgür düşünce ve vücut kültürü konusunda Hıristiyanlığın geçirdiği dönüşümü başaramamıştır. Her iki yazar da İslam'ın sekülerleşmesi konusunda fikir birliği içindedirler ve bu yaklaşım onların düşünce dünyaları açısından anlaşılır bir durumdur (s. 171).

Beşinci bölümde Avcı, öteki olarak Osmanlı'nın Becker ve Hartmann tarafından nasıl tasvir edildiğine değinmektedir. Tanzimat sonrasında devletin tebaa arasında eşitliği sağlama çabalarına karşın Müslümanların eski alışkanlıklarından vazgeçemediklerine işaret eden Becker'e göre, Osmanlı toplumunda Türklerin siyasi gücü gayrimüslimlerin ise iktisadi gücü ellerinde bulundurmaları yaşanan etnik sorunların temel sebebidir. Türk olmayan Müslüman unsurlar, ona göre, iktidardan pay alarak Türklerin konumunu güçlendirmişlerdir. Becker Türk milliyetçiliğinin İmparatorluğun parçalanmasında etken bir rol oynadığını, Arap coğrafyasının kaybının Türklerde Balkanların kaybı kadar manevi hasar bırakmadığını iddia etmiştir (s. 178-181). Hartmann ise Türkleri kültürden yoksun, ganimet ve fetih peşinde koşan askerler olarak tasvir eder. Ona göre 1908'de 24 milyon Osmanlı nüfusunun sadece 7

milyonu Türklerden oluşmaktadır. Hartmann Osmanlı'nın bir Türk devleti olarak varlığını sürdüremeyeceğini ileri sürmektedir. Ne var ki I. Dünya Savaşı'nda Türk-Alman ittifakının başlamasıyla bu keskin ifadeler son bulmuştur (s. 194-195). Hartmann'ın benzer şekilde, taraftar olduğu Arap milliyetçiliği ve Arap bağımsızlık hareketinden de savaş döneminde vazgeçtiği anlaşılmaktadır (s. 200).

Yukarıda aktarılan görüşlere mercek tutulduğunda Osmanlı toplumu hakkındaki tahlilleri daha tutarlı olan Becker'e kıyasla, Hartmann uzun yıllar Osmanlı coğrafyasında bulunduğu halde oryantlizmin ötekileştirici söyleminden kurtulamamış, çalışma sahası ve coğrafyası için özgün bir yaklaşım geliştirememiştir. Gerek Hartmann gerekse Becker Osmanlı-Alman İttifakı akabinde söylemlerinde dengeli bir çizgiye evrilmişler, siyasal ittifakı zedeleyici görüş serdetmekten imtina etmişlerdir. Bu durum onların söylemlerinin subjektif ve dönemsel politik mülahazalara göre şekillendiği izlenimi yaratmaktadır. Kitabın çıkarsadığı bir araştırma alanı olarak henüz çalışılmamış Hartmann biyografisi bir telif çalışması olarak araştırıcısını beklemektedir.

Kitabın altıncı bölümünde Avcı, Becker'in modern devlet idealini ve Hartmann'ın hayal kırıklığını ele alır. Becker, Jön Türkleri ortaya çıkaran iki akımdan ilkinin 3. Ordu'da görev yapan askeri çevreler, diğerinin ise daha çok yazı faaliyetleri yapan Avrupalı sürgün siviller olduğu görüşündedir. Modernizm tartışmalarının ve Tanzimat, Islahat ve Meşrutiyet çerçevesindeki reform girişimlerinin toplumsal talep ve zeminden yoksun olduklarından başarısız olacaklarına inanmaktadır (s. 211-212). Jön Türklerin ancak 1912 sonrası uzun ve çetin savaşlardan dolayı İslam'ı söylemlerine eklemeye mecbur kaldıklarını belirtir.

İttihatçıların savaş yıllarında panislamizmi siyasal bir araç olarak kullandıkları hususunda Becker ile hemfikir olan Hartmann, çoğulcu toplum ideali açısından hayal kırıklığını dile getirmektedir. Jön Türklerin Osmanlı toplumunu dönüştüremediklerini, güçlü muhalif rakip bir parti oluşumunu bloke ederek Avrupa ruhuna ihanet ettiklerini ve tamamen başarısız olduklarını düşünmektedir. Onun bu fikirleri Alman dışışlarının tepkisini çekmiştir (s. 228).

Yedinci bölümde Avcı, Becker'in Almanya'nın İslam politikasını sömürgelerindeki Müslümanlar ve Osmanlı ittifakı olarak iki ayrı kategoride değerlendirmektedir. Osmanlı'nın panislamizm siyaseti Avrupalılarca kendi iç hukuklarına bir saldırı olarak algılanmıştır. Becker'e göre Almanya yönünü Osmanlı'ya çevirerek, barışçıl bir reform politikası takip etmelidir. Becker, 14 Kasım 1914'te Osmanlı'nın savaşa girişinden 15 gün sonra ilân edilen "cihad"ın işlevi konusunda kuşkuludur. İlân metnini kaleme alan Şeyh Şerif et-Tunusi diplomat-oryantalist Emil Karl Schabinger von Schowingen ile Berlin'e getirilmiş, yazdığı cihat risalesi Hartmann yardımıyla Almancaya tercüme edilerek Alman kamuoyu iknaya çalışılmıştır (s. 248-249). Bilinçli bir İslam stratejisinin İslam'ı tehlike olmaktan çıkaracağını düşünen Hartmann'ın savaş yıllarında Türklere karşı tavrı da değişime uğramıştır (s. 268).

Alman yayımlılığının kültürel öğelerle desteklenmesi taraftarı olan Becker, misyonerlik ve okullaşma yoluyla İngilizler örneğindeki gibi bir kültür politikası geliştirilmesini savunur. Bu bağlamda kurulan dernekler Alman Önasya Komitesi, Alman-Türk Derneği ve bunların yanı sıra kurulan alan dergileri Alman sömürgeciliğinin öncü kurumları olarak görülmüşlerdir. Ona göre, Osmanlı coğrafyasında kurulması düşünülen her düzeydeki Alman okulları da Osmanlı toplum yapısına uygun ve kurumları ile iş birliği halinde düzenlenmelidir. Buna

mukabil Hartmann Almanya'nın Osmanlı topraklarındaki ekonomik yatırımlarının sosyal refahı arttıracığı ve bazı kültürel değişimleri ve geçişkenlikleri tetikleyebileceğine dikkat çekmiştir. Bu bağlamda Hartmann, okul çalışmaları kadar yerel Arap basınına etki edilmesi ve Suriye'de aktif olunmasının önemine işaret etmiştir (s. 280-285).

Kitabın sekizinci ve son bölümünde panislamizme oldukça uzun yer verilmiştir. Kavramın ilk kez, "İttihad-ı İslam" olarak 1860'larda Osmanlı aydınları Namık Kemal ve Ziya Paşa tarafından kullanıldığı ve genelde Müslümanlar arasında birlik, Batı karşısında tek bir liderin yönetiminde birleşme gibi kültürel-siyasal anlamlar içerdiği belirtilmiştir (s. 288-290).

Panislamizmin Avrupalıların sömürgeciliğine karşı ortaya çıktığını ve İstanbul'un siyasi Mekke'nin ise dini boyutunu temsil ettiğini ileri süren Becker, 1914'te *Deutschland und der Islam* (Almanya ve İslam) çalışması ile on yıl önce şüpheyle karşıladığı panislamizmi meşru müdafaa olarak desteklemeye başlamıştır (s. 320). Hartmann ise "Der Islam 1907" başlıklı yazısında kavramı siyasi bir kurgu ve ütopya olarak görürken, 1915'te savaş ve ittifak şartlarında kaleme aldığı "Deutschland und der Heilige Krieg (Almanya ve Kutsal Savaş)" başlıklı yazısında Müslümanların bireysel olarak beraberliğinin önemine vurgu yapmıştır (s. 323-324).

Sonuç bölümünde yazar, çalışmasının Said'in eksik bıraktığı Alman oryantlizmini ve onun sömürgecilikle ilişkisini incelediğini ileri sürmüştür (s. 343-344).

Genel olarak söz konusu çalışma sonunda başarılı bir eser ortaya konulduğu, hatta gelecek projeler ve derinlemesine araştırmalar için yeni sahalara ortaya çıkmasına da katkı sunulduğunu belirtmek gerekir. Ancak iki aktör ve görüşleri ile sınırlı olan bu incelemede, Alman oryantlizminin Doğu coğrafyasındaki tesirine ve nasıl algılandığına dair analiz yapılmamıştır. Çalışmaya göre Hartmann ve Becker Batı bakış açısıyla İslam dünyasının sorunlarına çare aramışlar ve sahip oldukları birikimi gerektiğinde iktidarın hizmetine sunmuşlardır. Bu çabaları, onların düşünce dünyalarındaki önyargıları törpülemiş, İslam kültürüne karşı anlayışlı bir yaklaşıma evrilmelerini sağlamıştır. Lakin bu yaklaşımın güncel-pratik nedenlerden ötürü geliştirilmiş olduğu ortadadır. Osmanlıya dönük kültür çalışması, dönemin siyasal eğilimine uygun olarak sömürgeleştirmek yerine ekonomik nüfuz için altyapı oluşturmak amacıyla yapılmıştır.

Kitapta görüşleri incelenen ve tematik olarak karşılaştırılan Becker ve Hartmann'ın, sahayı ana hatlarıyla ve kapsamlı olarak değerlendirmeye namzet isimler olduğu açıktır. Sayıları giderek artmış olan dernek, dergi, enstitü, diplomat, gazeteci, ajan ve sair diğer aktörlerin de benzer istikamette çalışmalar yaptıkları ve Osmanlı coğrafyasında "Alman Kültür Alanı" inşa etmek için çaba sarf ettikleri ve oldukça mesafe kat ettikleri görülmektedir.

Yazarın önsözünde çalışmasına katkı sunan akademik meslektaşlarını zikretmemiş olması eksiklik olarak görülebilir. Avrupa standartlarında kaleme alınmış bir doktora çalışması olduğu için özellikle kullandığı tarz ve kaynaklar itibarıyla sanki Almanca yazılmış ve Türkçeye çevrilmiş izlenimi uyandırmaktadır. Öte yandan sürükleyici tarzı ile zaman zaman hatırlatma babındaki tekrarların yerinde olduğu, eserin okuyucuda sanki daha devam edecekmiş gibi bir izlenim uyandırdığını da belirtmek gerekir.

Küçükcalay, Abdullah Mesud. *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı.*

İSTANBUL: ÖTÜKEN
YAYINLARI, 2022. 543 SAYFA.
ISBN: 9786254082900.

NUMAN ELİBOL*

ÖZ ABSTRACT

A. Mesud Küçükcalay tarafından kaleme alınan *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı* (Ötüken Yayınları, İstanbul 2022) adlı eser, Mehmet Genç'in hayat hikayesini ve akademik çalışmalarını ele almaktadır. Çalışma sırasında Genç'in zorlu hayat hikâyesi, insani faziletleri, entelektüel kişiliği, bilimsel kapasitesi ile Osmanlı tarihi ve Osmanlı iktisat tarihi alanlarına yaptığı katkılar ele alınmaktadır. Çalışma boyunca Genç'in kişiliği ve bilimsel-mesleki performansı ile geride kalanlara örnek olduğu ve Osmanlı tarihi ve Osmanlı iktisat tarihine dair gerilik ve edilgenlik algısını değiştirip bu alanların dinamik ve dirençli yüzünü ortaya çıkardığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Genç, Biyografi, Osmanlı, Tarih, İktisat Tarihi.

The book titled *Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı* (Ötüken Yayınları, İstanbul 2022) is about the biography and academic works of Mehmet Genç. It depicts his wit difficulties, his human virtues, his intellectual reputation, his scientific competence, and the contributions to Ottoman Studies. It illustrates him as a model to his successors for his personality and his scientific and academic qualifications. The book also asserts that Genç replaced the outdated and passive perception of the history and economic history of the Ottoman Empire with a dynamic and resistant character.

Keywords: Mehmet Genç, Biography, Ottoman, History, Economic History.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

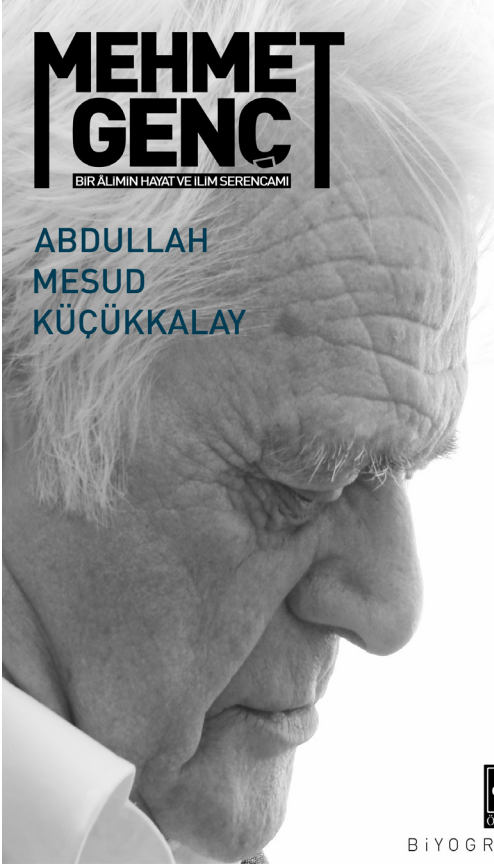
Makale Türü: Kitap Değerlendirmesi | Article Type: Book Review
Geliş Tarihi: 6 Ekim 2022 | Date Received: 6 October 2022
Kabul Tarihi: 13 Ekim 2022 | Date Accepted: 13 October 2022

ATIF | CITATION

Elibol, Numan. "Küçükcalay, Abdullah Mesud. Mehmet Genç: Bir Alimin Hayat ve İlim Serencamı". *Kadim* 4 (Ekim 2022), 121-127.
doi.org/10.54462/kadim.1185424

* Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, nelibol@ogu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3341-3413.

A. Mesud Küçükkalay tarafından kaleme alınan “Mehmet Genç: Bir Âlimin Hayat ve İlim Serencamı” başlıklı kitap, yakın zamanda aramızdan ayrılan Osmanlı iktisat tarihi’nin duayen isimlerinden Mehmet Genç’in hayat hikâyesi ve akademik çalışmalarını konu alan biyografik bir eser. 2022 Nisan ayı itibarıyla ilk baskısı okuyucuyla buluşturulan kitap oldukça hacimli bir çalışma. 13,5 x 21 cm boyutlarıyla karton kapak ve standart kitap kâğıdı olarak basılan kitabın güncel satış fiyatı ise 125 Türk lirası.

Küçükkalay’ın çalışması Giriş ve Sonuç kısımlarıyla birlikte toplam sekiz bölümden oluşmakta. Kitabın sonlarında Mehmet Genç kronolojisi ve fotoğraflarına da yer verilmiş. En sondaki “Bibliyografya” kısmında ise yararlanılan yerli ve yabancı kaynaklar dışında Mehmet Genç’in makale ve yayımlanmış sempozyum sunumları, kaydı bulunan konuşmaları, kendi hakkında yazılanlar

ve kendisiyle yapılan mülakat ve röportajlar yer almakta. Metin içerisinde de (s. 168-185) Genç’in makaleleri, yayımlanmış sempozyum sunum ve konuşmaları, çevirileri, hakkında yazılanlar ve yapılan konuşmalar, kendisiyle yapılan röportajlar, yurt dışı çalışma ve konferansları ve diğer konuşmalarını kapsayacak şekilde ve kronolojik olarak dizilmiş bir listeye yer verilmiş. Mevcut hacmiyle eser, son dönemde bir kısmı aramızdan ayrılan diğer duayen Osmanlı tarihçileri Halil İnalçık¹, Kemal Karpat² ve İlber Ortaylı’yı³ anlatan çalışmaları andırıyor; ancak söz konusu çalışmaların hepsinin “söyleşi” niteliğinde olması ve muhatapları hayatta iken yayınlanmış olmaları bu çalışmayı farklı bir yere oturtuyor. Küçükkalay’ın bu çalışmasının, kısa bir süre önce Beşir Ayvazoğlu tarafından kaleme alınan biyografi çalışmasından⁴ da hacim, kapsam ve üslup olarak farklılaştığını söylemek mümkün.

Yazar kitabı kaleme almasındaki amacın, biyografi yazma geleneğinin zayıflığına atıfla (s. 38-39), Mehmet Genç’in hayat hikâyesi ve akademik çalışmalarıyla ilgili herkesin müracaat edebileceği ve Mehmet Genç’i her yönüyle tanıttak derli toplu bir kaynak hazırlama olduğunu

1 Emine Çaykara, *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalçık Kitabı* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005), 614.

2 Emin Tanrıyar, *Dağı Delen İrmak* (Ankara: İmge Kitabevi, 2008), 560.

3 Nilgün Uysal, *Zaman Kaybolmaz* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006), 629.

4 Beşir Ayvazoğlu, *Hac Yolunda Bir Karınca: Mehmet Genç* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022), 280.

ifade etmiştir. Küçükkalay, önceden planlandığı ve ön hazırlığını yaptığı bu biyografi çalışmasında, Mehmet Genç'in akademik ve bilimsel hedefleri, karşılaştığı ve çözmeye çalıştığı problemleri, izlediği yöntemleri, kullandığı araçları ve diğer tahlil ve bulguları ile iktisat tarihine yaptığı katkıları açığa çıkarmayı amaçlandığını da vurgulamıştır.

Hakikaten de kitabın planındaki konu başlıklarına ve bu konu başlıklarına ayrılan sayfa aralıklarına bakıldığında, çalışmada Genç'in hayat hikâyesi kadar bilimsel yönü, akademik çalışmaları ve mesleğe yaptığı katkıların ön plana çıktığı görülüyor. Metin içerisinde yer alan dört şekilden biri (s. 53) soy ağacını, ikincisi (s. 283) akademik çalışmalarının ana rotasını, üçüncüsü (s. 350) ekonomik modellemesindeki ilkelerin birbirleriyle etkileşim sürecini, dördüncüsü ise (s. 358) aynı modellemenin çözümlenmesi bağlamında Osmanlı dünyasındaki zorunluluklar, zorunluluklardan kaynaklanan amaçlar, izlenen temel politikalar ve bu politikalar ile uyumlu pratikleri göstermektedir. Metinde yer verilen her iki tablo da Genç'in bilimsel ve akademik çalışmalarıyla ilgili olmakla birlikte, kronolojik olarak dizilen ikinci tablo (s. 284-88) bu çalışmaların ayrıntılı olarak ortaya konması ve hangi çalışma ile hangi problemin çözülmeye çalışıldığını göstermesi bakımından daha öğretici. Metin içerisinde yer verilen tek grafik ise (s. 308) Osmanlı Devleti'nin Genç'in tespit ettiği ekonomik gelişme trendi ve bunun dönemlendirilmesi ile ilgili. Okuyucular için fevkalade kıymeti haiz bu tablo, grafik ve şekillerin kitabın içindekiler kısmında ayrı bir plan ve sayfa numaraları ile gösterilmesinin daha isabetli olacağını da söylemek gerekir.

Mehmet Genç'in akademik ve bilimsel yönü ile ilgili konuların, müstakil olarak "Eserleri Yazma Süreci" (s. 167) ile başlatıldığını söylemek mümkün. Bu bölümde, yayın sayısının görece az olmasının sebebiyle ilgili olarak (s. 185-186) yazar, Genç'in makalelerinin elektik ve deskriptif olmadığına; hipotezleri ispat veya teori haline gelmiş hipotezleri çürütmek kaygısıyla yola çıkıp genellemelere ulaşmaya ve teorik altyapılar tesis etmeye çalıştığına; yararlandığı kaynakların özgün olduğuna ve kaynakçalarının bizzat kendisi tarafından oluşturulduğuna; hem Osmanlı tarihine hem de Osmanlı iktisat tarihine katkıları bakımından ufuk açıcı ve kurucu nitelikte olduğuna dikkat çekmektedir. Bu bölümde ayrıca Mehmet Genç'in seçicilik ve mükemmellik arayışı; çalışmalarındaki disiplinler arası karakter; uzun ön hazırlık ve katı kritik süreci; materyalizm, pozitivizm ve modernizm karşıtı duruşu; alternatif bir paradigma halini alabilecek milli bir tarih şuuru oluşturma isteği; yaslandığı tasavvufi zemin ve literatür takibine verdiği önemle ilgili kendisinin ve başka akademisyenlerinin ifade ve tespitlerine yer verilmiştir (s. 187-197).

Yazara göre, Genç'in üslubu edebî, jargonu paradigmatiktir. Alman romantizminden mülhem disiplin ve mükemmeliyetçilik arayışıyla olsa gerek, kesinlik ifade eden kelimeleri tercih etmektedir. Türkçe yazmak önceliğidir, ancak zaman içinde dilde yapılan tahrifattan son derece rahatsızdır ve genel olarak tercümeyle karşıdır (s. 197-201).

Bilim felsefesi ve metodolojinin ele alındığı dördüncü bölümde (s. 205-230) yazar, Genç'in meşru daire içerisinde kalma hassasiyeti, bilme tutkusu ve hikmet arayışı gibi özelliklerinin yanı sıra özgür yapısı ve aykırı duruşuna dikkat çekmekte, paradigmatik bakış açısıyla Ortodoks iktisat tarihi anlayışına meydan okuduğunun altını çizmektedir. Genç'in ilmi faaliyetlerde aradığı egzistansiyalist boyuta atıfta bulunurken, çalışma temposu ve problemlerle temasta sürekliliğin önemini hatırlatmaktadır. Genç'e göre bilindik ideolojiler ve basma kalıp telakilerden sıyrılmalı, Avrupa merkezli otokritik ve biz merkezli savunmacı reflekslerden kur-

tulmalı, sadece anlama ve öğrenme kaygısıyla hareket edilmelidir. Çalışmalarının hem teorik hem de ampirik boyutu olan ve tümünden gelim ve tüme varım yöntemlerini birlikte kullanan Genç, doğrusal tarih anlayışını tenkit etmiştir. Ona göre bilimsel faaliyetlerin inter-disipliner olmayı ve kurumsallaşmayı gerektiren “kolektif” bir yönü vardır ve bu faaliyetler ancak geçmişten gelen birikim ve süreklilik ile sağlanabilen uygun bir vasatta yapılabilir. Bu bölümün devamında, Genç’in üniversitelerin bilgi üretme ve yaymadaki fonksiyonları, aşırı ihtisaslaşmanın sakıncaları, bilimsel araştırmalarda soyutlama ve genellemelere ulaşmanın lüzumu, merak ve bilme-öğrenme motifleriyle hareket edilmesi ve konulara problem odaklı bakılması gerektiği, bilimsel çalışmalarda tespit ve bulguların kantifiye edilerek sağlamasının yapılması, detaylandırılması ve bunlara kesinlik kazandırılması icap ettiği ve nihayet bulguların ve teorik modellerin sürekli çürütülmeye, değiştirmeye, güncellemeye ve geliştirmeye açık tutulması gerektiği ile ilgili muhtelif düşüncelerine yer verilmiştir.

Kitabın beşinci bölümünde (s. 231-260) Genç’in bilimsel perspektifi biraz daha dar kapsamlı olarak ele alınmış ve spesifik olarak sosyal bilimler, iktisat, tarih ve iktisat tarihi ile ilgili düşüncelerine yer verilmiştir. Genel hatlarıyla tanımları yapılan tarih ve iktisat disiplinleri arasındaki tezatlarla yer verdikten sonra, iktisat tarihi hem iktisat teoriklerinin hem de iktisat tarihçilerinin görüşlerinin sentezi doğrultusunda tekrar tarif edilmiş, model ve yöntemleri ortaya konmaya çalışılmıştır. Genç’e göre iktisat tarihinde araştırmalara analitik bir hüviyet kazandıran iktisadın kavramları, modelleri, problemleri ve hipotezleri kullanılmalı; ancak araştırma sırasında tarihin yeniçağ ortalarından itibaren kullanılan araştırma teknikleri ve sofistike verilerinden de yararlanılmalıdır. Dolayısıyla iktisat tarihçisi hem iktisat hem de tarih formasyonuna sahip olmalı, ancak bununla yetinmeyip diğer sosyal bilimlerin yöntem ve araçlarından da istifade etmeli, hatta yardımcı diğer disiplinleri de kullanmalı ve yapılan araştırma tercihen disiplinler arası bir çalışma halini almalıdır. İnter-disipliner çalışmaların doğal sonucu olarak ilgili alanlarda uzmanlaşılırken linguistik donanım da ihmal edilmemelidir.

Münhasıran Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda ise geleneksel tarih formasyonu terkedilmeli; ideolojik-politik motifli kavramsal ve soyut çalışmalardan uzaklaşıp teorik problematiği olan ampirik çalışmalara ağırlık verilmeli; ihmal edilen demografi, ziraat ve teknoloji sahaları dikkate alınarak çalışmalar milli sınırların dışına taşınmalı; mukayeseli çalışmalara yönelmeli; istatistikî bir veri kaynağı olarak Osmanlı arşivlerinden gereğince yararlanılmalı; ancak bu kayıtların işlenmesi sırasında teorik tasavvurlara ve belirli hipotez ve modellere dayanılmalıdır. Bununla birlikte, arşiv kayıtları ve hipotez-model kullanımı arasında da denge tutturulmalıdır. Yapılan çalışmalar dinamik ve mümkünse mukayeseli olmalıdır.

Kitabın altıncı bölümü (s. 261-278) tarih ve iktisat tarihindeki ekollere tahsis edilmiştir. Bölüm Mehmet Genç’in tarih ve iktisat tarihinde bilinen ekollerden ayrışan yönlerinin anlatılmasıyla başlamaktadır. Yazar, Genç’in takip ettiği yöntemin klasik tarih yazımı, Annales ekolü, Maksist-materyalist ekol, Alman ve İngiliz tarihçi ekolleri, Rankeci (hikâyeci) tarih, kurumcu iktisat, pozitif tarih anlayışı ve İngiliz tarih ekolünden farklılaşan yönlerini ayrıntılı olarak anlatır. Max Weber’deki “ideal tip arayışı”nın iz düşümlerini Genç’in üçlü modellemesinde arar. Genç’in, ekonomik dinamiklerin sosyal dinamikleri (üst yapı) belirlemesi yerine üst yapının (sosyal yapı, hukuk, coğrafya) altyapıyı belirleyebileceği düşüncesini Louis

Althusser ile örtüştürür. Genç'in toplumsal çıkarların çatışma halinde olduğu, ekonomik hayatta "homo ekonomikus"un rasyonel davranışlarına bağlı bir denge olamayacağı, ekonomik analizlerin bütüncül (holistik) perspektifle yapılması gerektiği, bunun başarılabilmesi için ise kurumların esas alınması gerektiği, zira kurumların gelenekleri, sosyal davranışları ve düşünce biçimlerini yansıttığı yönündeki görüşleri, sosyal değişim kanunlarını tespit etmek yerine toplumsal dönüşümlerin bizzat kendilerinin incelenmesi gerektiğini savunan "kurumcu iktisat"ın görüşleriyle kısmen de olsa örtüşmektedir. Genç, eski ve yeni kurumcu iktisadın görüşlerini bir bakıma sentezlemiştir. Ancak devletin üretim faktörleri üzerindeki kontrolünü ortaya koyduğu çalışmalarında, kurumsal perspektiften ziyade kültürel yapı, din, ekonomik şartlar, coğrafi şartlar, teknoloji vb. harici unsurları ön plana çıkarmıştır. Bazı analizlerinde ise kurumsal perspektif ve diğer faktörler arasında gidiş-gelişler vardır.

Kitabın en kapsamlı ve derinlikli bölümü, Mehmet Genç'in akademik çalışmalarının çok yönlü olarak değerlendirilmeye çalışıldığı "Bilimsel Keşif ve Katkıları" başlıklı yedinci bölümdür (s. 279-458). Bu keşif ve katkılar genelde kronolojik bir sırayla ve Genç'in 18. yüzyıl ile ilgili çalışmalarıyla başlatılmıştır. Genç bu dönemle ilgili yaptığı çalışmalarda geniş ölçekli ve istatistik değeri olan maliye kayıtlarını bir asrın tamamına ışık tutacak şekilde tetkik etmiş, kullandığı ekonometrik yöntem ve modellerle (regresyon analizi) Osmanlı ekonomisindeki genişleme ve daralma süreçlerini tespit etmiştir. 18. yüzyıl ölçeğinde elde ettiği trendi daha sonra lokal bölgelere uyarlamış; ardından yaptığı çalışmalarla ise tespitlerine kaynak olan 18. yüzyıl Osmanlı sanayisini detaylı incelemeye tabi tutmuştur. 18. yüzyıl ile ilgili tespitlerine kaynak teşkil eden ve aynı çalışmaların bir nevi uzantısı olan mukataa, iltizam ve esham uygulamalarını ayrı çalışmalar olarak da kaleme almıştır. Ticaret hayatının vergilendirilmesi, örgütlenmesi ve yönetilmesiyle ilgili de münferit araştırmalar yapmıştır.

Küçükkalay, Genç'in Osmanlı tarihi ve Osmanlı iktisat tarihine katkılarını yedi madde halinde özetlemiştir. Bunlar ana hatlarıyla 18. yüzyılın bir gerileme yüzyılı olmadığı; hızlı siyasi-ekonomik yükselişin sağlam siyasal ve sosyo-ekonomik kurumlar sayesinde gerçekleştiği; dış dünyada gerçekleşen önemli değişim ve dönüşümlerin tesirlerine muazzam bir direnç gösterilebildiği; Osmanlı'nın sanayi öncesi toplumlarda uygulanabilecek kendine özgü ve uzun soluklu bir iktisadi modeli icat ve tatbik ettiğiidir. Yazara göre, Genç'in çalışmalarından çıkan en önemli sonuçlardan birisi, devletin ekonomi üzerindeki belirleyici rolüdür. Bu rol provizyonizm, fiskalizm ve tradisyonalizm olarak adlandırılan üçlü modellemede ortaya konmaya çalışılmıştır. Söz konusu model, çağın değişen ekonomik şartlarına ve iktisadi mantığına aykırı olduğu halde ısrarla uygulanan ekonomik politikalar, bu politikaların arkasındaki dinamikler, birbirleriyle ilişkisi ve değişmeye başladıkları dönemlerle ilgili tespitleri ihtiva etmektedir.

Edhem Eldem, Erol Özvar, Ariel Salzman, Korkut Tuna ve Mustafa Özel'in Genç'in üçlü modeli ile ilgili görüşleri, bu modelin Batı'dan esinlenmeyen özgün bir model olduğu; bu model sayesinde Osmanlı Devleti'nin 16. yüzyılda dünya kapitalist sistemine eklemlendiği ve savaşlara dayalı ekonomik konseptten verimlilik esasına dayalı bir ekonomik konseptte geçemediği faraziyelerinin çürütüldüğü; gerileme düşüncesinin doğru değerlendirilmesiyle ilgili bir perspektif yakalandığı; Osmanlı ekonomisinin işleyiş mekanizmaları ve paradoksal ve karmaşık uygulamalarının aydınlatıldığı; aynı modelin diğer Yeniçağ devletlerinin sistemleri için referans olabileceği ve Bizans ve Roma'ya da uyarlanabileceği yönündedir. Bununla

birlikte söz konusu modele bazı eleştiriler de yapılmış; aynı modele bazı değişikliklerle birlikte sanayi öncesi devlet ve toplumlarda devlet ve ekonomi ilişkilerini belirleyen unsurlar olarak Roma, Habsburg ve monarşik Fransa'da da rastlandığı; modelleme yapılırken Batı kapitalizminin ve Batılı kapitalist gelişmenin örtülü norm olarak kabul edildiği; modellemedeki ilkelerin pratiğinin açık olmadığı iddia edilmiştir. Yazar, Genç'in kendi modellemesiyle ilgili bu eleştirilere verdiği cevapları da okuyucularına aktarmıştır.

Genç'in kendine özgü modellemesi ile izah etmeye çalıştığı Osmanlı ekonomik sisteminin arkasındaki dinamiklerin açıklandığı bu bölümde ayrıca, esas itibarıyla bir ihtiyaç ekonomisi olan Osmanlı ekonomik yapısına; iktisadi faaliyetlerin siyasi, idari, askerî, malî, sosyal ve dinî fonksiyonlarına; dinî dinamiklerden beslenen reayanın korunması (vedî'atullah) fikri ve eşitlik kavramlarına; devletin meritokratik yapısı ve hiyerarşik örgütlenmesine; eşitliğin tam tesis edilemediği durumlarda devreye giren vakıfların ve sosyal yardım kuruluşlarının (imaret, tekke, zaviye, kervansaray, han vs.) fonksiyonlarına da değinilmiştir. Ardından, üretim faktörlerinin tamamının üretim için seferber edilmesi, üretilen refahın eşit dağılımı, fakirliğin ve zengin bir sınıfın ortaya çıkmasının engellenmesi için ziraat, sanayi ve ticaret sektörlerinde ne tür önlemler alındığı anlatılmıştır. Aynı esnada, sermayenin askerî sınıf mensuplarının elinde birikmesinin nasıl engellendiği de izah edilmiştir. Modellemedeki ilkelere bağlılığı sağlayan dinamikler arasında, Osmanlı yöneticilerinin sömürgeciliği reddetmeleri, sıfır toplam ekonomi algısını benimsemeleri, devletin birliğine (vahdâniyyet) olan inançları ve sermaye birikimine kategorik karşı duruşları vurgulanmıştır.

Sekizinci bölümde (s. 279-458), Mehmet Genç'in Osmanlı tarihinin bazı problemleri alanlarıyla ilgili düşünce ve tespitlerine de genişçe yer verilmiştir; ilk Osmanlı fetihlerini kolaylaştıran faktörler ve Osmanlı tarihinin beşli (kuruluş, yükseliş, duraklama, gerileme, dağılma) dönemlendirilmesi bunlara örnek olarak verilebilir.

Mehmet Genç'in akademik çalışmaları ve bilimsel katkıları ile ilgili bölümler her ne kadar kitabın önemli bir kısmını teşkil ediyor ve okuyucuya onun akademik-bilimsel derinliği ve çalışmalarının içeriği ile ilgili doyurucu bilgiler veriyorsa da Genç'in zorlu hayat hikâyesi ve içinden geçtiği çetrefilli yolların anlatıldığı ilk bölümler de bir o kadar renkli ve sürükleyicidir. Çalışmanın bu kısımlarında Küçükkalay'ın öznel ve duygusal yönü ile karşılaşıyoruz. Bu bakımdan yazar kitabının daha Giriş kısmında (s. 15-42) Mehmet Genç ile ilk tanışma sürecini tasvir ederken kendini ele verir. Tasvirde Küçükkalay'ın kendi iç dünyasına dair tiratları ile şahsi tecrübe ve düşüncelerini paylaşmadaki cesaret ve içtenliği etkileyicidir. Bu kısımda, anlatan ve anlatılan arasında sıra dışı bir bağ olduğunu; basit bir rol-model algısından öte ikili arasında talebe-hoca veya mürit-mürşit ilişkisine benzer bir münasebet olduğunu görmemek mümkün değildir. Ancak öznelliğinin, şahsi hikâye ve tecrübelerinin metne olumsuz katkı yapmadığını, bilakis metni zenginleştirip akıcı ve sürükleyici hale getirdiğini söylemek gerekir. Hatta bu hikâye ve tecrübeler, yer yer Mehmet Genç'in hayat hikâyesinin daha iyi anlaşılmasına katkı yapmaktadır. Yazar özel bir muhabbetle sevdiğini her satırında belli ettiği hocasının hayat hikâyesine kendisini de katmayı bir şekilde başarmıştır.

Yazarın dili genel olarak akıcıdır. Anlatımlarda yer yer edebî bir üslup hâkimdir ve okuyucuda bilinen basit şeylerin sürükleyici kurgu ve olaylar zinciriyle anlatıldığı hissi uyanır. Edebî anlatımın çok belirgin olduğu bu tür ifadeler, Mehmet Genç'in hayat hikâyesinin kronolojik olarak anlatılmaya başlandığı "Hac Yolunda Âlim Bir Karınca" başlıklı ikinci

bölümün (s. 43-166) ilk satırlarından itibaren göze çarpar. Zaman zaman bugün itibarıyla kullanımı sınırlı bazı Osmanlıca kelimelerden (*istihfâf, muakkib, takbih*) yararlanılmış, bazen de Türkçelerinin karşılık gelen kavramları tam olarak ifade edemeyeceği düşüncesiyle olsa gerek, *aforizma, maksim, motto, allegori* vs. terimlerin kullanılması tercih edilmiştir.

Kronolojik anlatım sırasında, bazı şahsi özellikleri yanında Genç'in hayatında önemli kırılmalara yol açan olay ve kişiler üzerinde daha fazla durulduğu görülür. Mehmet Genç'in matematiğe olan ilgisi, tüberküloza yakalandığı hastalık devresi ve bu dönemdeki yoğun okuma ve tecrübeleri, İktisat Fakültesi'ne asistan olarak girmesi ve hocası Ömer Lütfi Barkan ile münasebeti, Erol Güngör ile tanışması ve arkadaşlığı, ayrıca Nazan Hanım ile evliliği bu bağlamda zikredilebilir. Akademik yolculuğunun bir parçası olarak, doktora tez süreci, Osmanlı dünyasının problemleriyle tanışması ve arşiv bahsi de hayat hikâyesinde önemli bir yer tutar.

Hülasa denilebilir ki Küçükkalay'ın söz konusu kitabında Mehmet Genç'in yaptığı zorlu tercihler ve ödediği büyük bedellerle dolu hayat serüveni, içten ve canlı olarak tasvir edilmiştir. Bu tasvir sırasında onun insani nitelikleri ve faziletleri de etraflı şekilde ele alınmıştır. Ancak Genç'in akademik çalışmaları ve bilimsel katkılarını anlatan bölümler, daha da kıymeti haiz olsa gerektir. Küçükkalay'ın, Genç'in insani nitelikleri ve faziletleri yanında akademik çalışmaları ve bilimsel katkılarını genç akademisyenler ve bilim adamları için adeta bir yol haritası olarak ortaya koyması alana çok kıymetli bir katkıdır. Zira sosyal bilimler ile tarih, Osmanlı tarihi ve iktisat tarihi disiplinlerinde temel problemler, amaçlar, araçlar, yöntemler ve çözüm önerileri Mehmet Genç'in perspektifinden teferruatlı ve ayrıntılı olarak ortaya konmuştur.

KAYNAKÇA

- Ayvazoğlu, Beşir. *Hac Yolunda Bir Karınca: Mehmet Genç*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.
- Çaykara, Emine. *Tarihçilerin Kutbu: Halil İnalıcık Kitabı*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2005.
- Tanrıyar, Emin. *Dağı Delen Irmak*. Ankara: İmge Kitabevi, 2008.
- Uysal, Nilgün. *Zaman Kaybolmaz*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2006.

kadim

TOPLANTI RAPORU / *MEETING REPORT*

OSAMER Konuşmaları Serisinin İlk Halkası: 'Mütevazı Bir İnsan, Mütebahhir Bir Âlim: Mehmet Genç' Faaliyet Raporu*

THE FIRST SESSION OF
OSAMER TALK SERIES:
MEETING REPORT OF
'A MODEST PERSON, AN
ERUDITE SCHOLAR:
MEHMET GENÇ'

FAİK MERT ERKAN**

ÖZ ABSTRACT

13 Mayıs 2022 günü Osmanlı Araştırmaları Merkezi tarafından vefatının sene-i devriyesi nedeniyle OSAMER Konuşmaları serisinin ilk bölümünde Mehmet Genç anıldı. Beşir Ayvazoğlu, A. Mesud Küçükkalay, Cengiz Aydoğdu ve İhsan Ayal'ın katılımıyla gerçekleşen etkinlikte, Mehmet Genç'in başta biyografisi olmak üzere Osmanlı iktisat tarihi çalışmalarında devrim niteliği taşıyan ekonomik modeli incelenerek, çok yönlü kişiliği konuşulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Genç, Fiskalizm, Provizyonizm, Tradisyonizm, İktisat Tarihi, Biyografi.

On May 13, 2022, the Center for Ottoman Studies (OSAMER) commemorated Mehmet Genç in the first session of the OSAMER Talks Series due to the anniversary of his passing. Beşir Ayvazoğlu, A. Mesud Küçükkalay, Cengiz Aydoğdu, and İhsan Ayal participated in the event and discussed Mehmet Genç's multifaceted personality by examining his biography and his theory on an economic model that revolutionized Ottoman economic history studies.

Keywords: Mehmet Genç, Fiscalism, Provisionalism, Traditionalism, Economic History, Biography.

MAKALE BİLGİSİ | ARTICLE INFORMATION

Makale Türü: Toplantı Raporu | Article Type: Meeting Report
Geliş Tarihi: 2 Eylül 2022 | Date Received: 2 September 2022
Kabul Tarihi: 16 Eylül 2022 | Date Accepted: 16 September 2022

ATIF | CITATION

Erkan, Faik Mert. "OSAMER Konuşmaları Serisinin İlk Halkası: 'Mütevazı Bir İnsan, Mütebahhir Bir Âlim: Mehmet Genç' Faaliyet Raporu". *Kadim* 4 (Ekim 2022), 129-135. doi.org/10.54462/kadim.1170326

* "OSAMER Konuşmaları 1: Mütevazı Bir İnsan, Mütebahhir Bir Âlim: Mehmet Genç". Yayın Tarihi 18 Mayıs 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=aMLbkaavhHU>

** Arş. Gör. Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, faikerkan@sakarya.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1474-7423.

OSAMER KONUŞMALAR-1

MÜTEVAZİ BİR İNSAN
MÜTEBAHİR BİR ALİM

Mehmet Genç

BEŞİR AYVAZOĞLU
A. MESUT KÜÇÜKKALAY
CENGİZ AYDOĞDU
İHSAN AYAL

13 MAYIS CUMA
Saat: 14.00
Sakarya Üniversitesi
Kültür ve Kongre Merkezi

Osmanlı iktisat tarihi sahasında yaptığı çığır açıcı çalışmalarla tanınan Mehmet Genç, İstanbul'da 18 Mart 2021 tarihinde vefat etmiş ve ölümünün üzerinden geçen bir yılın ardından hakkında iki biyografik çalışma yayınlanmıştı.¹ Genç, 13 Mayıs 2022 günü saat 14.00'te ise vefatının sene-i devriyesi münasebetiyle Sakarya Üniversitesi bünyesinde faaliyet gösteren Osmanlı Araştırmaları Merkezi (OSAMER) tarafından düzenlenen bir programla anıldı. Prof. Dr. Arif Bilgin'in moderatörlüğünde gerçekleştirilen programa, söz konusu iki biyografinin yazarları Beşir Ayvazoğlu ve Prof. Dr. A. Mesud Küçükcalay'ın yanı sıra Genç adına Artvin'de bir kültür evi kuran 27. Dönem Aksaray Milletvekili Cengiz Aydoğdu ve hocanın kişisel hayatında da pek yakınında bulunan öğrencisi İhsan Ayal konuşmacı olarak katıldı. Faaliyette sadece meslektaş-

larına değil, aynı zamanda kendisine oldukça yakın isimlere de konuşmacı olarak yer verilmesinin, Mehmet Genç'in çok yönlü kişiliğinin yansıtılması amacına hizmet ettiği söylenebilir.

İlkokul döneminden itibaren zorlu geçen eğitim mücadelesine değinilerek başlanan programda, Osmanlı iktisat tarihiyle ilgili çalışmaların âdeta temelini oluşturan, buna rağmen Mehmet Genç'in her zaman daha da ileri götürmek ve derinleştirmek için çaba sarf ettiği, Osmanlı ekonomisinin dinamiklerine dair ortaya koyduğu model, detaylarıyla anlatıldı. Ayrıca, çocukluğundan Ömer Lütfi Barkan ile tanışmasına kadarki zaman zarfında zihin dünyasının şekillenmesinde etkili olan tecrübeleri çeşitli anekdotlar vasıtasıyla paylaşarak kişiliğinin farklı yönlerine değinildi.

Programın ilk konuşmacısı Beşir Ayvazoğlu'nun anlatısı, çocukluğundan İstanbul Üniversitesi'ndeki asistanlığına kadar hocanın hayatını anlama yolunda pek çok detayı içinde barındırıyordu. Ayvazoğlu, kaleme aldığı *Hac Yolunda Bir Karınca - Mehmet Genç* isimli biyografik çalışması süresince topladığı bilgilerden hareketle Genç'in çocukluğunu ve içinde büyüdüğü zor şartları anlattı. Zira II. Dünya Savaşı'nın getirdiği sıkıntıların hissedildiği ilk çocukluk yıllarını, okulu bulunmayan Artvin'in mütevazı bir köyünde geçiren Genç'in hayatı, ancak Hasan Âli Yücel tarafından köyüne ilkokul açılmasıyla değişecekti.

1 Beşir Ayvazoğlu, *Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç* (İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022); Abdullah Mesud Küçükcalay, *Bir Âlimin Hayat ve İlim Serencamı* (İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022).

Hopa’da yaya olarak gittiği ortaokul eğitiminin ardından lise çağına geldiğinde, maddi imkânsızlıklardan dolayı bir süreliğine eğitim hayatına ara verdiğini aktaran Ayvazoğlu, hocanın bu süre içinde atmamacılığa merak saldiğını, ömrünün sonuna dek süren tabiata ilgisinin de bu dönemde uyanmış olabileceğini söyledi. Genç bir süre sonra girdiği sınavda Haydarpaşa Lisesi’nde burslu okuma hakkı kazanmış ve bu sayede o vakte kadar yaşadığı köye nispetle devasa büyüklükte ve kültürel ortamları kıyaslanamayacak derecede zengin bir şehirde okumaya başlamıştır. Genç’in, bu durumu kendisine “Çağ atlamış gibi hissettirdi.” diye tabir ettiğini aktaran Ayvazoğlu, yaşamış olduğu yer değişikliğinin, hocayı son derece etkilediğini dile getirdi. Bunda Haydarpaşa Lisesi’ne geldiği yıl liselerin dört yıla çıkarılması ve Nihal Atsız’dan ders almaya başlaması da etkili olmuştur.

Ayvazoğlu’nun Mehmet Genç hakkında aktardığı bir diğer husus, Mülkiye yıllarında sosyal olaylara ilgisinin arttığı yönündeydi. Bu dönemde hayatının önemli dönüm noktalarından biri, kazandığı bursu alabilmesi için gereken sağlık raporunu almaya gittiğinde yaşanmıştır. Hiçbir belirti göstermediği halde, çekilen akciğer filminden tipik bir verem vakasına yakalandığı ortaya çıkınca doktorun bu durum karşısında gösterdiği tepki, Mehmet Genç’in ilim heyecanının ne olduğunu anlamasına vesile olmuştur. Ayvazoğlu, hocanın felsefeye ilgisinin de ömrünün bu döneminde oluştuğunu belirttikten sonra Mülkiye yıllarının ardından girdiği İstanbul Üniversitesi’nin asistanlık sınavında Ömer Lütfi Barkan tarafından kabul edilmesi ve doktora tez çalışmasına başlamasında da bu ilgisinin rolü olduğunu belirtti.

Bu başlangıç, hiç bitirmeyeceği doktora tezi için de olsa, Osmanlı arşivleriyle tanışmasıyla farklı bir boyuta evrilmiştir. İşte bu noktada hocanın hayat hikâyesini Beşir Ayvazoğlu’nun

bıraktığı yerden Prof. Dr. Mesud Küçükcalay devraldı ve o da anlatısını, hocanın Osmanlı iktisat tarihi modellemesini merkeze alarak inşa etti.

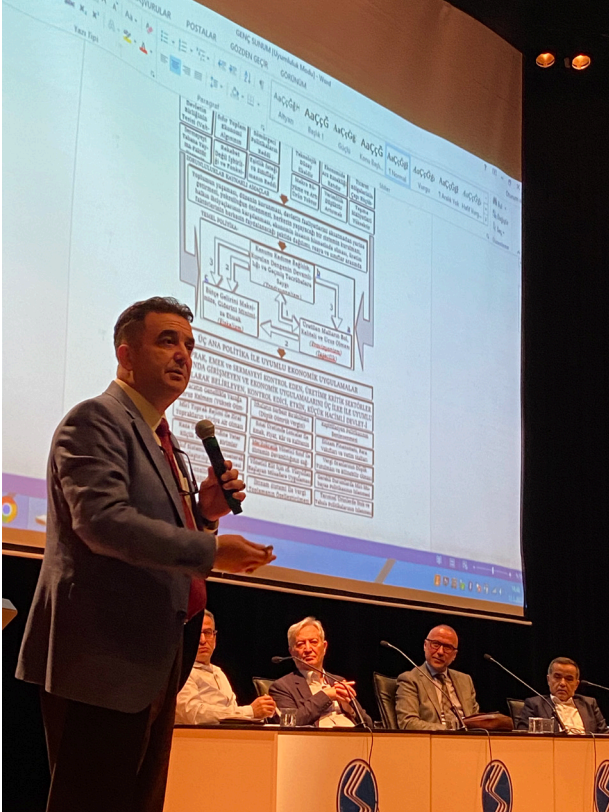
Mehmet Genç'in doktora tezinin bitmemesinin nedenini, Küçükcalay'ın onun akademik kariyerini anlattığı bölümde öğreniyoruz. Genç, bu yıllarda Osmanlı'nın mukataalardan aldığı verginin yüz yıl boyunca sabit kaldığını görüp nedenini araştırarak malikâne sistemine ulaşır. Malikânenin net bir tanımı olmaması, iltizamın bilinmemesi, mukataa ve esham sistemleri hakkında çok kapsamlı bilgi olmaması nedeniyle Genç, "kendi gideceği yolun asfaltını kendi dökmek" zorunda kalır.

Bundan sonra Osmanlı sanayiinin 1700-1800 yılları arasında Avrupa'da yaşanan gelişmelere verdiği tepkiyi mercek altına alan Genç, dört yıla yakın bir süre verdiği emek sonucunda bu dönemin bir gerileme yüzyılı olmadığı ve Osmanlı ekonomisinin muazzam bir gelişme gösterdiği sonucuna varır. Genç'in yaygın olan kanaatin aksine bu sonuca varmasının ardından Osmanlı bürokratlarının çağın şartları ve ekonomik modelleriyle ters düşen bazı uygulamalarına açıklama getirmek gerekliliği doğmuştur.

1500'lerden beri merkantilist doktrinin etkisiyle Avrupa'da ihracata ağırlık verilirken Osmanlı'da 350 yıl boyunca genellikle ihracatın yasaklanması ve bundan daha erken bir dönemde Avrupa'da özel mülkiyet anlayışı yaygınlaşıp köylülerin tasfiyesiyle büyük toprak

sahipleri ortaya çıkarken Osmanlı'da tam aksine 1800'lerin sonuna dek toprakta devlet mülkiyetinin sürmesi, açıklanması gereken olgular olarak öne çıkıyordu. Dahası, Osmanlı nispeten küçük birimlerle yönetime devam ederken ayrı bir mülkiyet tipi niteliği taşıyan vakıf sistemi geliştirilerek devletin sosyal sorumlulukları bu sisteme aktarılmış, iç gümrük sistemi devam ettirilmiş, fiyat kontrolüyle kârlara müdahale edilmiş ve kapitülasyonlar sürdürülmüştü.

Mehmet Genç'in binlerce belgeyi inceleyerek vardığı sonuç, kapitülasyonlarla Osmanlı topraklarına az sayıda ürün gelmesi sebebiyle Avrupalıların başlangıçta yerel üreticiye güçlü bir rakip olamadıkları, ancak bu

durumun Sanayi Devrimi'nin ardından değiştiği ve dönemin Osmanlı bürokratinin da bunun farkında olduğudur.

Osmanlıların ağın gelişmelerinden habersiz olmadığı ve sisteme meritokratik (liyakate dayalı) bir yapının hâkim olduğunu gördükten sonra Genç'in, bu politikaların nedenini anlaması gerekiyordu. Uzun yıllar arşivde çalışmasının sonucunda Osmanlı devlet adamlarının zihninde dönemin iktisadî anlayışına alternatif bir modelin bulunduğunu ve uyguladıkları politikaların aslında bu modele oldukça uygun olduğunu fark etmişti. Bu modelin ilkelerinin Osmanlılar tarafından hiçbir yerde açıkça belirtilmemesi, tespiti için bu kadar çaba sarf edilmesini gerekli kılmıştır. Modelin  ayağı olan provizyonizm (iaşecilik), fiskalizm (gelircilik) ve tradisyonalizm (gelenekçilik) ilkeleri, bu veya başka bir isim altında Osmanlı bürokratinin ezberinde bulunan bir kurallar bütünü değil, on bine yakın defter, yüz bine yakın belgeye yansayan düşünce tarzıydı. Bahsi geçen tarzı etkileyen dinamikler bütününü anlamamız için hoca tarafından verilmiş bu isimler ise uygulayıcıları tarafından zikredilmeyen doktrinin kavramsallaştırılmasıdır. Bu yoğun emek ve titizlik, doktora tezini bitirememesine neden olsa da hoca, çalışmalarının karşılığını Osmanlı iktisat tarihi yazınının temellerini oluşturan eserleriyle almıştır.

Osmanlı'nın benimsediği politikaların nedenleri arasında inançlarından ve çağın gerekliliklerinden kaynaklanan kabuller bulunmaktadır. İnanç dünyalarından kaynaklanan kabuller, reayanın “vediatullah” yani Allah'ın emaneti kabul edilmesi, sosyal ve ekonomik adaletin temininin gerekliliği, insanın ekonomi için değil aksine ekonominin insan için olduğunun şüphesiz kabul, sıfır toplam ekonomi algısı, sömürgeci politikaların ve sınıflaşmanın reddi ve rekabet yerine iş birliği temelli olarak sermayeyi tabana yayma arzusu olarak kendini gösterir. Ayrıca bu gibi hususlar, Genç'in tespit ettiği Osmanlı modelinin kapitalizme karşı bir alternatif olduğunu da öne çıkarır. Tarım dışı sektörlerin gelişmemişliği, iklim düzensizlikleri, parasal ilişkilerin kıt olması, teknolojik gerilik, arz esnekliğinin katılığı, ticaret bölgelerinin küçük çaplı olması, makro büyümenin olmaması, düşük verim ve yüksek taşıma maliyetleri gibi faktörler ise dönemin Osmanlı ekonomik zihniyetini belirleyen başlıca et-

kenlerdir. Mehmet Genç Osmanlıların, bu iki zorunluluk grubundan doğan bir tepki modeli geliştirdiklerini tespit etmiştir.

İlk olarak provizyonizm anlayışının gereklerine uygun politikalar geliştirilmiş, bu politikaları tradisyonalizm ilkesi kalıcı kılmış, bu ikisinin ilişkisinin sürdürülebilir olması için ise sacın fiskalizm ayağının doğması gerekmiş ve bu modele uygun bir malî yapı oluşmuştur. 16. yüzyıl sonrasında ise tradisyonalizm, tüm sistemin üstüne şemsiye olup “Devlet-i Aliyye-i ebed-müddet” tabiriyle özetlenen bu sistemin kalıcı bir çözüm olduğuna yönelik inancı ve onu koruma dürtüsünü simgelemiştir.

Bu modelleme sayesinde Osmanlı'nın geçirmiş olduğu kendine has süreci anlamak için Kıta Avrupası ve Anglosakson tecrübesinden beslenen iktisat tarihi teorilerine bir alternatif doğmuştur. Küçükkalay'a göre Osmanlı bürokratları çok uzun bir zaman dilimi boyunca inançlarını pratiklerine değil, pratiklerini inançlarına uydurmaya çabalamışlardı. Bunun sonucunda Osmanlı'da sistemli bir köleleştirme ve sınıfsal bölünme olmamış; toplumda proleterleşme, yoksulluk ve dilencilik doğmamış; sermaye birikimi ve servet eşitsizliği görülmemişti. Küçükkalay, Prof. Dr. Erol Özvar'ın Osmanlı'nın Avrupa'ya karşı gerileme sürecini de bu modeli kullanarak anlamının mümkün olduğu yönündeki tespitini hatırlatıp modelin Osmanlı tarihinin tamamını kendi iç dinamiklerine bakarak anlamamızı mümkün kıldığını vurguladı.

Mehmet Genç Hoca'nın akademik hayata girişinden önceki zihin dünyasını etkileyen olaylarla Osmanlı ekonomi sistemine dair modelinden sonra ise insanî yönü üzerinde duruldu. Dostu Cengiz Aydoğdu ile hocaya en yakın isimlerden olan İhsan Ayal hocanın nezaket seviyesini kuvvetlice vurgulayan anekdotlar aktardılar. Cengiz Aydoğdu'ya göre hocanın titizliğinin arkasında yatan neden, onun en zorlu sınavının kendini ikna etmek olmasıydı. Hocanın milli bir meseleye sahip olan bir dünya entelektüeli olduğunu söyleyen Aydoğdu, Hegel ve Kant gibi düşünürlerin fikirlerine de oldukça hâkim olduğunu dile getirdi. Özellikle Osmanlı hakkındaki okumalarında yabancı literatüre ağırlık vermekle birlikte, Türkçe konusunda özel bir hassasiyete sahip olduğunu belirtti. Aydoğdu, yukarıda anlatılan detaylara ve bunların isabetliliğine rağmen Genç'in ortaya koyduğu ekonomi modelini geliştirmeyi ve dördüncü bir ilke olarak vakıfları ilave etmeyi düşündüğünü de sözlerine ekledi.

İhsan Ayal, “yazmamasıyla meşhur” olduğunu duyduğu ve uzun bir süre emek sarf etmesinin ardından samimiyet kurabildiği Mehmet Genç'in şahsî hayatından bahsetti. Hocayı bir hayat filozofu olarak nitelendirerek, sayılarla felsefe yapacak düzeyde matematik bilgisine sahip olduğunu aktardı, dünyanın sayılı Sanayi Devrimi uzmanlarından ve fikir adamlarından olduğunu belirtti. Dünya çapında isminin hak ettiği kadar bilinmemesinin sebebini ise kendisine belirlediği temel mesele dışında kalem oynatmaması olarak açıkladı. Ayal'a göre, Mehmet Genç'in Ömer Lütfi Barkan ile tanıştığı günden itibaren hayatta temel meselesi, Osmanlı İmparatorluğu'nu doğru anlatmak ve Osmanlı tarihiyle ilgili hatalı kanıları çürütmek olmuştur. Bu hususa ek olarak, ortaya koyduğu iktisadî modelin başlı başına bir tez sayılabileceğini, eserlerinde atıf bulunmamasının nedeninin hocanın tamamen Osmanlı belgelerinden hareketle yeni bilgi üretmesinden kaynaklandığını vurguladı. Bu bağlamda hocanın “İlim çok pahalı bir şeydir. Tüm vaktinizi, ömrünüzü verirsiniz, sonunda bir paragraflık katkınız ya olur ya olmaz.” dediğini aktaran Ayal, kelimenin gerçek anlamıyla

bir âlim olduğunu söylediği Mehmet Genç'in nüktedanlığıyla ilgili anekdotlar aktararak sözünü bitirdi.

Wagner'in müziğiyle Osmanlı kurumları arasında benzerlik görebilecek kadar hem Osmanlı'ya hem de Batı'ya hâkim olan, ömrünü Osmanlı İmparatorluğu'nu anlamaya ve lâıykıyla anlatmaya vakfeden Mehmet Genç Hoca'nın ilme yaptığı katkı şüphesiz bir paragraftan çok daha fazladır. 87 yıllık ömrünü sığdırmak mümkün olmasa da sevdikleri, dostları ve meslektaşları tarafından vefatının sene-i devriyesinde anıldığı bu programda, Genç'in zihinsel gelişimini etkileyen süreçler incelenmiş, alanında bir devrim niteliği taşıyan iktisadi modelinin ayrıntıları ile kapsamı irdelenmiş ve özel hayatında yakınında bulunmuş kişilerin anılarına yansıyan çok yönlü ve zengin kişiliği yâd edilmiştir.

KAYNAKÇA

Ayvazoğlu, Beşir. *Hac Yolunda Bir Karınca Mehmet Genç*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.

Küçükkalay, Abdullah Mesud. *Bir Âlimin Hayat ve İlim Serencamı*. İstanbul: Ötügen Neşriyat, 2022.

OSAMER, Osmanlı Araştırmaları Merkezi. 'OSAMER Konuşmaları 1: Mütevazı Bir İnsan, Mütebahhir Bir Alim: Mehmet Genç'. Erişim 18 Haziran 2022.

<https://www.youtube.com/watch?v=aMLbkaavhHU>

kadim

*“Kadim oldur ki _____
_____ evvelin kimesne bilmeye”*

Kadim is that no one knows what came before.